

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XXI
vol 51.
Број 2/2025.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА
И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2025. год. XXI vol. 51 стр. 1-194

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Добрињска 11, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Љубодраг Димић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Часлав Оцић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
Ph.D. Wiktor Hebda, (Assistant Professor at Department of National Security, Institute
of Political Science and International Relations, Faculty of International and Political
Studies, Jagiellonian University in Krakow, Poland); др Александар Гронски, доцент
(Духовна академија у Минску, Белорусија); Prof. Paed Dr. Miroslav Kmet' (Faculty of Arts,
University of Matej Bel, Banská Bystrica, Slovakia); Doc. PhDr. Marek Syrný (Faculty of
Arts, Department of History, University of Matej Bel, Banská Bystrica, The Slovak Republic);
др Дејан Михаиловић, редовни професор (University Tecnológico de Monterrey, Faculty of
Social Sciences, México); др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке
студије, Београд, Србија); др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија);
др Душан Пророковић, виши научни сарадник (Институт за међународну политику и
привреду, Београд, Србија); др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке
студије, Београд, Србија); др Александар Врањеш, доцент (Факултет политичких наука,
Бања Лука, Република Српска – БиХ); др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких
наука, Бања Лука, Република Српска – БиХ)

Секретари Редакције:

Мср Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

Мср Саво Симић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд,
Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд,
Србија); др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у
Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет
Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за
европске студије, Београд, Србија); др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник (Институт
за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав Степанов, академик (члан
Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких наука, Београд,
Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет);
др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет).
др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у
чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити
уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

ОД ИЗГРАДЊЕ МОДЕРНИХ НАЦИЈА ДО ПОСТМОДЕРНИХ КОМУНИКАЦИЈСКИХ И БЕЗБЕДНОСНИХ ФЕНОМЕНА

Сања Шуљагић

УТИЦАЈ ИДЕОЛОШКИХ И ГЕОПОЛИТИЧКИХ
ДОКТРИНА ЗАПАДА НА ФОРМИРАЊЕ МОДЕРНЕ
СРПСКЕ ДРЖАВЕ.....7-81

Александар Гајић

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ШПЕНГЛЕРОВ ПОЛИТИЧКИ
СПИС „ПРУСТВО И СОЦИЈАЛИЗАМ“83-104

Александар Павић, Хатица Бериша

СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ
–ТЕОРИЈА И РАЗВОЈ.....107-129

Милован Трбојевић, Бранислав Свирчевић

КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ И
ОДРЖИВИ ЕНЕРГЕТСКИ РАЗВОЈ.....131-145

Јован Петровић

МОДЕЛ МАКСИМАЛНОГ ПОКРИВАЊА
У ФУНКЦИЈИ ОПТИМИЗАЦИЈЕ ПОЛИЦИЈСКИХ
РЕСУРСА.....147-169

ПРИКАЗ

Стефан Радојковић

СТЕПИНАЦ О СРБИМА
И ГЕНОЦИДУ 1934–1943.....171-175

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....177-193

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE: **FROM MODERN NATION-BUILDING TO POSTMODERN COMMUNICATION AND SECURITY PHENOMENA**

Sanja Šuljagić

ON THE INFLUENCE OF IDEOLOGICAL AND
GEOPOLITICAL DOCTRINES OF THE WEST ON THE
FORMATION OF A MODERN SERBIAN STATE.....7-81

Aleksandar Gajić

CRITICAL REVIEW OF SPENGLER'S POLITICAL BOOK
"PRUSSIANISM AND SOCIALISM".....83-104

Aleksandar Pavić, Hatidža Beriša

STRATEGIC COMMUNICATIONS
– THEORY AND DEVELOPMENT.....107-129

Milovan Trbojević, Branislav Svirčević

CORPORATE SECURITY AND SUSTAINABLE
ENERGY DEVELOPMENT.....131-145

Jovan Petrović

MAXIMUM COVERAGE MODEL IN FUNCTION
OF OPTIMIZATION OF POLICE RESOURCES.....147-169

REVIEW

Stefan Radojković

STEPINAC ON SERBS AND
GENOCIDE 1934–1943.171-175

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....177-193

Сања Шуљагић*

Институт за политичке студије, Београд

УТИЦАЈ ИДЕОЛОШКИХ И ГЕОПОЛИТИЧКИХ ДОКТРИНА ЗАПАДА НА ФОРМИРАЊЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ**

Сажетак

Предмет разматрања у овој монографској студији је утицај идеолошких и геополитичких доктрина Запада на формирање модерне српске државе у деветнаестом веку. Циљ истраживања је сазнавање какав је био утицај европских држава на геополитичку констелацију на Балканском полуострву у том периоду. У склопу овог научног рада су применом аналитичко-синтетичке и компаративне методе приказани: формирање западне политичке философије; промена традиционалног српског идентитета пре и током стварања модерне српске државе, те спречавање обнове пред-Османских држава православних народа. Закључак истраживања јесте да је један од предуслова за успостављање модерне српске и осталих балканских држава, под директном или индиректном влашћу европске Велф-Хановер династије и њених династија-огранака, била вишевековна предмодерна колонијална доминација венецијанских и ђеновљанских робовласничких и трговачких компанија, чија је политичка философија утицала на настанак и развој модерне мисли у Европи, као и геополитичких доктрина западних сила, па тиме на политичке процесе на Балкану при формирању држава у процесу ослобађања балканских народа од Османске империје. Западни геополитички интереси на Балкану су се супротстављали геостратегији Руског царства. Царска Русија је геополитички у

* Имејл адреса: sanja.suljagic@ips.ac.rs, ORCID: 0009-0008-9295-5408.

** Овај рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

темељу настанка балканских хришћанских држава, па тиме и српске, али је западна модерна политичка философија преовладала у формирању идеолошког усмерења балканских народа.

Кључне речи: Запад, модерна Србија, идентитет, идеологија, доктрина, геополитика, модерност, колонијализам, православље, држава.

УВОД

У западној¹ идеолошкој и геополитичкој сфери интересовање за освајање балканско-црноморских држава је вековима у низу било постојано. У првим деценијама деветнаестог века, након устанака балканских народа против вишевековне владавине Османског турског царства на Балканском полуострву, на том подручју је била извршена замена владавине Османске политичке номенклатуре политичком номенклатуром европских владара и њима подређених локалних владара, обједињених под круном Велф-Хановер (*Welf-Hanover*) династије и њених бочних династија-огранака Вителсбах, Саксбург-Гота и Хохенцолерн-Зигмаринген. На чело модерне Грчке био је постављен баварски племић Ото фон Вителсбах (*Otto von Wittelsbach*), на чело модерне Румуније био је постављен пруски племић Карл Хоенцолерн-Зигмаринген (*Karl Hohenzollern-Sigmaringen*), на чело модерне Бугарске био је постаљен племић Фердинанд из германске Саксбург-Гота (*Saxe-Coburg and Gotha-Koháry*) династије и за владара новоформиране државе Албаније је био постављен пруски официр Вилхелм од Вида (*Wilhelm zu Wied, Wilhelm Friedrich Heinrich*) (Heaton-Armstrong 2005; Pearson 2006; Mitrović 2011, 66–75; Toleva 2012, 28; Šuljagić 2024, 95–96; Stoica

¹ Под појмом “запад” аутор подразумева не само дефиниције Семјуела Хантингтона, Арнолда Тојнбија; Алфреда Махана, Миломира Степића или Милоша Кнежевића о модерној и постмодерној светској геополитичкој и културолошкој подели на „запад” и „исток” (са условним приступом на поделу „север и југ”), него се употребом тог појма фокусира на историјску генезу политичког развоја „Старог/Новог Рима” у трансатлантском подручју света. При употреби израза „политички Запад” и „политички Исток” аутор поима те појмове у геополитичко-геолошко (еклисиолошко)-философском смислу.

1919, 29; Stanojević 2010, 329–330). Устоличавањем припадника тих династија за владаре балканских држава, током деветнаестог века је на балканско-црноморском подручју уједно била и спречена обнова власти некадашњих пред-Османских ромејских и словенских династија на том подручју (Noailles 1558; Cline 1930, 33–34; Milich 2000, 33; Larouche 2018, 43, 52–63).

Током слабљења владавине Османског турског царства у деветнаестом веку, захваљујући војној и дипломатској помоћи Руског царства, Србији је било омогућено добијање аутономије, а затим и државности (Perišić 2022, 159–161, 169–177). Иако контраверзног порекла у српској историографији, династије Обреновића и Карађорђевића, односно Карађорђа Петровића и Милоша Обреновића који су водили српске устанке против Османске турске власти почетком 19. века и чији потомци су били постављени за владаре модерне Србије, званично нису биле орођене са члановима династија Велф-Хановер династије и њених огранака и финансијских картела. Међутим, као што је историја показала, владари из ових династија су ипак у погледу стварања друштвеног и државног уређења Србије били подређени плановима британских, пољских, аустријских, аустроугарских и осталих европских дипломата као што су били Дејвид Уркхарт (*David Urquhart*), Адам Чарториски (*Adam Czartoryski*) или Венијамин Калаји (*Benjamin Kállay*) (Bataković 1994, 157–183; Czajkowski 2020, 176–177; Kostić 2006; Kalabić 2009; Stoke 1990, 191–192).

Од Бечког конгреса 1815. године до данашњих дана, процес инсталирања западних и прозападних владара из подручја европске Велф-Хановер династије и њених династија-огранака на власт у модерним балканским државама био је постојан без обзира на промене владара и политичких система унутар тако одређене (про) велфхановерске геополитичке констелације. Тај процес, одржаван различитим војним и невојним средствима до данашњих дана, био је заједнички различитим западним и прозападним факторима на Балканском полуострву, упркос наизглед супротстављеној „монархистичкој” тези „антимонархистичкој револуционарној” антитези концепта државног устројења унутар тог процеса (Šuljagić 2022, 11). То је разумљиво ако се сагледа да су у званичним западним академским и политичким круговима мислиоци као Херберт Спенсер (*Herbert Spencer*), Томас Малтус (*Thomas Malthus*) и Чарлс Дарвин (*Charles Darwin*) или политичари као Цереми Бентам (*Jeremy Bentham*),

и касније у историји Винстон Черчил (*Winston Churchill*), у својим политичким агендама и научним делима заступали тезу о “праву јачега” у “борби за опстанак супериорнијих народа” (Gilbert, ed. 1982, 608, 616; Foucault 1980, 148, 156–158). Такође су и антимонархисти анархисти, социјалисти и либертаријанци, чији циљ је било стварање поретка секуларних држава, као Бенџамин Такер (*Benjamin Tucker*), Пјер Прудон (*Pierre Prudon*), Карл Маркс (*Karl Marx*) или Џошуа Ворен (*Joshua Warren*), заступали тезу о “праву јачега” и “праву уговора” (Tucker 1897, 350, 463). У том смислу западни антимонархистички анархисти се нису разликовали од популарног приказа Хабсбуршког монарха као ратника у оклопу са командантским штапом у рукама на литографијама у осамнаестом веку (Simić 2017, 327–328, 331). „Концензус” европске и транс-атлантске политичке и академске јавности о „праву јачега” у међународним односима уклапао се у тврдњу политиколога Линдона Ларуша (*Lyndon Larouche*) да су након Бечког конгреса чланови Велф-Хановер династије и њених огранака-династија, заједно са припадницима финансијске и политичке номенклатуре из подручја њихове владавине, озваничили широм света политичку философију „слободног тржишта и природних права” британских радикала и либерала, и то без њеног критичког одбијања од стране политичара и академских установа (Larouche 2018, 43, 52–63). Тако су и на академском нивоу друштвене технике манипулације биолога Чарлса Дарвина, Клода Бернара (*Claud Bernar*) и Луја Пастера (*Louis Paster*) дале основу за схватање империјализма и културног колонијализма као “апсолутистичке идеологије” (Mineau 2004, 22–25). Након што је под утицајем Џон Стјуарт Миловог дела *Принципи политичке економије* (*Principles of Political Economy*) такозвани “Малтусов закон” постао интегрални део класичног модела дугорочне економске динамике у Енглеској на преласку из деветнаестог у двадесети век,² у западној политичкој философији се постепено дефинисао концепт “*ubermensch*” философа Фридриха Ничеа о технолошки и културолошки најспособнијим и најјачим народима у свету, који је у себи сажимао ставове француских и немачких социолога и економиста, и поготово ставове правника,

² Томас Малтус је објашњавао брз прогрес енглеских северноамеричких колонија, касније моћних Сједињених америчких држава, већим степеном слободе и једнакости који су имали људи на великим северноамеричким територијама плодног земљишта, у односу на сличне колоније Шпанаца и Португалаца. (Malthus 1798)

економисте и социолога Макса Вебера (*Maximilian Weber*).³ Упоредо са устоличавањем проевропских владара на челу новостворене модерне државе Србије у деветнаестом веку, у Србији и њеним суседним балканским државама су европски и проевропски политичари и интелектуалци, у складу са својом политичком философијом освајања колонија и наметања своје културе у њима, извршавали промене дотадашњих локалних језика, писама, традиционалног календара, закона, црквених канона, друштвеног уређења и историографије, што је уједно условило измену дотадашње традиционалне парадигме о коренима, основама и континуитету идентитета локалних балканских народа у њиховим образовним системима.

На процес формирања модерних балканских држава утицали су значајни геополитички и идеолошки фактори, који се односе на, у српској и светској историографији често спомињани колонијални западни *Drag nach Ost* („Поход на Исток”), као и на један комплексан вишевековни пред-модерни период. У случају Аустрије „поход на Исток” је дефинисао историчар Август фон Шлецер (*August von Schläzer*) који се залагао за „проширење Аустрије до Црног мора” и „успостављање Беча за средиште словенских студија” (Sotirovic 2007, 9; Vidmar 2009, 233, 237). Тај план су у другој половини деветнаестог века проширили министри спољних послова Аустрије и Аустроугарске Агенор Голуховски и Џула Андраши и аустроугарски генерал Фридрих Бек, који су, ради „онемогућавања Русије да преко Бугарске, Србије или Црне Горе има утицај у том делу Балканског полуострва”, покренули идеју стварања модерне „македонске државе” и аутономије Бугарске и данашње Албаније, чије тадашње подручје је генерал Фридрих Бек прогласио „аустроугарском сфером утицаја” (Hrabak 1979, 167–168; Toleva 2012). Са таквим вишеструким „походом на Исток” су синхронизирани касније теорије „продора на исток” Фридриха Наумана и осталих средњоевропских политичара, историчара и географа, које се односе на Србију и околне балканске државе, као и каснији ставови политиколога и политичара Строба Талбота о

³ У том смислу, енглески колонијални управник Џозеф Чемберлен (*Joseph Chamberlain*) је објаснио употребу израза “*Rex Britannica*” за моћ Велике Британије у другој половини деветнаестог века, између осталог, њеном моћном морнарицом, технолошким достигнућима и дугорочно оријентисаном изградњом железничких пруга широм света (Schumpeter 1954, 677–701; Dumett 1975, 287–321).

формирању „псеудо-држава” на Балканском полуострву (Eberhart 2005, 465, 469–477; Talbott 2009, 320).

Колонијалне аспирације „похода на Исток” су имплицирале да је тај поход, пре свега, подразумевао војни поход на источне територије богате ресурсима, значајним саобраћајницама и радном снагом, о чему говори став аустријског војсковође Јозефа Радецког (*Joseph Radetzky*) из његових мемоара 1810. године да је „река Дунав била основица војног и политичког система Аустријског царства” и да би тадашњи „савез Аустрије и Француске помогао Аустрији да освоји Босну, Србију, Влашку и Молдавију” (Поровић 1940, 54–57). Тај план је подразумевао и невојне методе промене идентитета локалних балканскоцрноморских народа и стављање њихових образовних система под контролу Беча, што објашњава и реформе српског писма, језика, календара, политичког система, теологије и историографије током деветнаестог века (Ivić 1926, 262–263; Dobrašinović 1980; Vidmar 2009, 233, 237; Vukašinović 2012, 79–86). План војсковође Радецког је био у складу са договором руске царице Екатарине Друге и аустријског цара Јосифа Другог да се у осамнаестом веку Руско царство под њеном владавином граничи и сарађује са Аустријским царством које би доминирало на Балканском полуострву (Bronza 2010, 61–62; Pantelić 1933, 145–148). На формирање модерне државе Србије утицали су, осим плана о савезу Аустрије и Француске у стављању балканских држава под њихову контролу, којег је објавио аустријски војсковођа Јозеф Радечки, (Поровић 1940, 54–57), пре тога *Пожунски мир* склопљен 1805. године у Братислави и *Тилзитски мир* из 1807. године, који су за последицу имали долазак француских војних трупа на Балканско полуострво и повлачење руских војних снага из Котора на Јадранској обали (Šarkiћ 2015, 418).

Након што је саветник баварског краља Лудвига Првог педагог и филолог Вилхелм фон Тирш (*Wilhelm von Thiersch*) покренуо идеју „стварања модерне грчке државе као продужене баварске државе до Егејског мора кроз духовну унију Баварске и античке Грчке кроз процес хеленизације”, како би Русији био спречен прилаз Босфору и Балканском полуострву, у тој идеји је добио подршку од Велике Британије, што је довело до доласка баварског племића Ото фон Вителсбаха на престо модерне државе Грчке 1832. године након *Конференције у Поросу* 1828. године и *Лондонске конференције* и *Цариградског споразума* из 1832. године (Dakin 1973, 258–259). Због

геоекономских претензија Велике Британије на контролу трговине од Велике Британије преко источног Медитерана и Индије до Далеког Истока, Великој Британији није одговарала обнова пред-Османских балканских монархија-теодулија и пред-Османског политичког и културолошког савезништва словенских држава и Константинопољског царства. Због тога су британски политичари и стратежи као Џон Палмерстон (*John Palmerston*), Едмунд Хорнби (*Edmund Hornby*) и Дејвид Уркхарт радили на спречавању приласка Русије Босфору и на формирању модерних балканских држава које би функционисале у складу са британским и европским политичким интересима (Hornby 1878, Batakovic 1994, 157–183; Vidmar 2009, 275–276, 306, 307, 309; Gourgouris 1996; Athanassoglou-Kallmyer 2008; Milich 2000, 32, 33, 35–37, 39–40; Benes 2008, 181; Chisholm ed. 1911, 647; Šuljagić 2024; Šuljagić 2025, 172, 174–176).

Са друге стране, Русија је, почевши од *Кучук-канајџирског мира* 1774. године, када је постала заштитница православних народа у Османском царству, па цео 19. век, покушавала да и геостратешки преко Балкана изађе на Средоземље. Због оба разлога, Русија је војно и дипломатски помагала балканске хришћане да формирају своје државе. Русија се ослањајући на *Букурешки мир* из 1812, касније дипломатским притиском 1826. године (*Акерманска конвенција*), па онда и војном победом над Турском и склапањем *Једренског споразума* 1829. године: омогућила Србији, као и Влашкој и Молдавији, добијање прве модерне државности у облику аутономије (Perišić 2022; Ković 2021; Popović 2010).

Помоћ балканским хришћанима и развој руске морнарице у Средоземљу усмеравао је поморску Велику Британију да се супротставља не само изласку Русије на топла мора, него се Британија супротстављала и формирању балканских држава у чему је имала помоћ пре свега Беча и Париза. Тамо где није могла да спречи балканске народе, вештим дипломатским и прикривеним акцијама је инсталирала своју елиту или је преузимала домаће елите (Perišić 2022; Terzić 2021; Ković 2021; Popović 2010).

С тим у вези, пре склапања Једренског споразума војне снаге Руског царства на челу са генералом Хансом Дибичом (*Hans Diebitsch*) у борбама против војних снага Османских Турака освојиле део Балканског полуострва и Анадолије све до Трапезунта, због интервенције тадашњег министра спољних послова Русије Карла Неселрода (*Karl Nesselrode-Ehreshoven*) и енглеских, пруских и

француских дипломата, руска војска је морала да заустави свој поход према Константинопољу и представници Русије су потписали *Једренски мир* 1829. године (Burke 1830, 215–217).⁴ Повлачење руске војске са Балканског полуострва и уступци министра спољних послова Карла Неселрода након тога, упркос победи Русије и њеног освајања делова балканско-анадолијског подручја, омогућили су Турској да консолидује своје снаге и Русија је платила потезе министра спољних послова Русије Неселрода у вези са склапањем *Једренског споразума* касније поразом у Кримском рату (1854–1856.) од Турске, Велике Британије, Француске и Пијемонта (Šuljagić 2025, 174). Пораз руске војске у Кримском рату и *Паришка конференција* (1856–1859) су омогућили победницима Кримског рата Наполеону Трећем, Ото фон Бисмарку и сардинијском грофу Камилу Кавуру (*Camillo Cavour*) да раде на успостављању модерне државе Румуније као неолатинском државном конструкту, што су реализовали револуционар Јоан Куза (*Joan Cuza*), а затим и новопостављени краљ Румуније пруски племић Карл Хохенцолерн-Зигмаринген (Tambova 2007; Voia 2001, 83–87; Djuvaga 1995, 332). Због угрожености Руског царства од европских држава и Османског царства након Кримског рата, руске дипломате су морале да потпишу тајну *Будимпештанску конвенцију* 1877. године, којом су се сложиле са стварањем више малих суверених модерних држава уместо једне јаке словенске државе на Балканском полуострву у случају престанка власти Османског турског царства на том подручју, како не би угрозили „равнотежу сила у Европи” (*Europäische Gleichgewicht*), што су руски представници урадили, упркос протестима руске јавности, и у случају каснијег *Санстефанског споразума* и Берлинског конгреса 1878. године (Ingle 1976, 50–51; Kellogg 1995, 146; Šuljagić 2025, 175).

Што се тиче комплексног пред-модерног периода као једног од геополитичких и идеолошких фактора који су утицали на процес

⁴ Захваљујући овом споразуму, Руси као ратни победници су помогли да Србија и Грчка касније добију статус међународно признатих држава, али су, према овом споразуму, након одређеног периода Руси морали да врате кнежевине Влашку, Молдавију, Бугарску и Румелију Турској, док су у случају Азије морали да врате Турској Карс, Бајазид и Ерзурум, а заузврат су добили финансијску компензацију и доделу права руским трговцима да тргују на територији Османског турског царства (Burke 1830, 215–219; Vinogradov 1981, 33). Након тога, иако је британски дипломата Џорџ Канинг (*George Canning*) отворено подржавао Османске Турке, успео је да се наметне као арбитар судбине држава Грка и Османских Турака (Vinogradov 1981, 7–8).

формирања модерних балканских држава, њега су карактерисале промене владавине царстава на подручју Балканског полуострва, промена црквене номенклатуре у словенским православним државама, досељавања једног извесног процента новог становништва на те просторе са запада и са истока, и успостављање нових друштвених политичких и економских организација на том подручју.

Владавина Османског турског царства прекинула је развој славне српске средњовековне државе коју је хвалио ромејски историчар Критовул (*Μιχαήλ Κριτόβουλος*) у својој историјској хроници (Kritovoulos 1954, 99–100). Током слабљења моћи Османског турског царства на Балканском полуострву западни политички кругови и њихови локални експоненти су успели да спрече обнову пред-османске српске државе-теодулије⁵ укидајући традиционалне српске законе и доносећи нове европске законе, укидајући традиционалну друштвену организацију, обичаје и манире и реформишући традиционални српски језик, писмо, календар, религију и историографију. Измена дотадашњег српског националног идентитета је била предусловљена променама у друштвеној и црквеној номенклатури Србије, миграцијама српског и несрпског народа и променама у свеукупној организацији српског друштва на територији Балканског полуострва за време владавине Османског турског царства. Основни узрок немогућности успостављања традиционалне политичке философије из пред-османске српске државе у склопу успостављања институција током формирања модерне српске државе је било наметање западне модерне политичке философије и политичких и друштвених реформи од стране процентуално малог броја политичке номенклатуре у Србији и то је био процес на који тадашње већински необразовано локално становништво није имало утицај. Међутим, успешном наметању западне политичке философије и прозападних реформи у српском друштву и држави допринели су и поједини уступци руске дипломатије европској дипломатији током деветнаестог века, условљени геополитичком позицијом Русије у појединим периодима, упркос покушају царице Екатарине Друге да у осамнаестом веку приближи Руско царство некадашњем Константинопољу и упркос превладавајућој руској

⁵ „Теодулија” (гр. “Теодул”–„слуга Божји”) – Божјом Милошћу је цар–монарх као слуга Божји одређен да буде владар у једној држави. Тако је и цар Јустинијан, као „праведан цар који чува Божје заповести”, био називан „Дикаиос”, односно „Јустинијан” (Šuljagić 2014, 1; Šuljagić, 289, 416).

доктрини одржавања традиционалног покровитељства и савезништва Русије са Србијом и словенским државама на Балканском полуострву (Ingle 1976, 50–51; Kellogg 1995, 146; Terzić 2021). Међутим, у доба царице Екатарине Друге у Руском царству су извршене реформе према жељи царице да Руско царство више не буде средњовековне монархија-теодулија, него у односу на такву ранију државу да оно постане прогресивно и у великој мери секуларизовано царство са апсолутистичким монархом на челу (Werret 1999, 1–25). Уз континуиране спољне претње европских држава и Османског турског царства из правца запада и југа, такође су и такве прогресивистичке „просветитељске” реформе унутар Руског царства утицале на немогућност обнове некадашњег политичког и културолошког савезништва пред-Османских православних источноромејске и словенских православних држава-теодулија. Ипак, захваљујући традиционалном покровитељству руске државе над Србијом и осталим словенским државама на Балканском полуострву, праћеном континуирано јаким подршком руског становништва традиционално братском српском народу на Балканском полуострву, Русија је омогућила успостављање модерне српске државе на Балканском полуострву током деветнаестог века (Ingle 1976, 43; Perišić 2022, 159–161, 169–177).⁶

ФОРМИРАЊЕ ЗАПАДНЕ МОДЕРНЕ ПОЛИТИЧКЕ ФИЛОСОФИЈЕ

Случајеви деловања војних трупа Старог Римског царства на Балканском полуострву, касније акције средњовековних венецијанских и франачких трговаца у том подручју и учешће европских политичара у стварању модерних балканских држава у деветнаестом и двадесетом веку показују континуитет и постојаност у колонијалној природи вишевековног „похода на Исток” (Hrabak 1979, 167–168; Mitrović 2011, 66–75; Toleva 2012, 28; Lala 2008, 28–29). Током владавине старог Римског царства разлика у политичкој философији инвазивног „политичког Запада” и одбрањујућег „политичког Истока” на Балканском полуострву је била озваничена након што је цар Константин Велики саградио Константинополис као „Нови Рим” или „Нови Јерусалим” на Босфору и та разлика је била континуирано

⁶ О геополитичкој доктрини Руског царства према Балканском полуострву опширније погледати (Perišić 2022; Terzić 2021; Ković 2021).

испољавана кроз историју међусобних односа западног Римског царства и источног РOMEЈСКОГ царства и њихових наследних држава (Choniates 1984, xxvi–xxvii; Zosimus reprint 1887, 2.30–34; Kaatz 2012, 126). Један од карактеристичних примера такве разлике у политичкој философији европског “запада” и балканскоцрноморско-анадолијског „истока” је било укидање источноромејског протектората над Равенским егзархатом на Апенинском полуострву, у којем је црква Светог Виталија у Равени била изграђена по узору на цркву Светих Сергија и Вакха у Константинопољу („Базилика Светог Виталија” 2016). Затим је 840. године у форми *Лотари савеза* (*Pactum Lotharii Treaty*) званично био потврђен савез Републике Венеције са европским Каролиншким царством у њиховом рату против словенских народа, односно званично разилажење политике Венеције од Источног РOMEЈСКОГ царства (West-Harling 2020, 98–103), упркос њиховој каснијој спорадичној економској сарадњи.⁷ По узору на представнике Старог Римског царства пре њих, Венецијанци су наставили искориштавање људске радне снаге локалних народа у експлоатацији природних ресурса на Балканском полуострву, у чему им је подршка европског Каролиншког царства много значила (Šuljagić 2012b, 158–160). Уз то, након што је на подручју данашње Шпаније Визиготе наследила Омејад династија и након што су Каролинзи склопили савез са Абасид династијом, настало је такозвано „Златно доба” у историји ислама на подручју Шпаније (Barton 2009, 44–47).

Склапање савеза са Абасидским калифатом одговарало је Каролинзима и Венецији у борби против Источног ромејског царства и православних словенских држава, о чему сведочи чињеница да су европски трговци и робовласници своју продају робова и

⁷ Након што су 751. године Ломбарди освојили Равену и укинули Равенски егзархат, по наредби папе Стефана Другог Франци су преузели управу над Равеном, која је касније дошла под директну управу римских папа. Тензије између „истока” и „запада” бившег Римског царства биле су озваничене 867. и 879. године када је патријарх Источног царства Фотије Велики сазвао сабор и на њему прогласио римског папу Николу јеретиком и осудио додаток папиног „*filioque*”. Разлика између европског „запада” и „истока” се посебно испољила 962. године у Риму, када је римски папа прогласио Отона Првог германским императором, а источна хришћанска православна црква и римокатоличка црква званично су се једна од друге одвојиле 1054. године (Bettenson and Maunder 1999, 529; Chamberlein 1986, 52; Romanides 1981, 31; Herrin 2002, 47).

извоз производа у источне државе наплаћивали у арапском новцу (Ottewill-Soulsby 2019, 213–231; Heck 2006, 179; Heck 2007, 172). Припадници венецијанских и ђеновљанских робовласничких и трговачких компанија су продавали локално балканско-црноморско становништво као робље представницима Каролиншког царства и осталих европских држава и Арапима, при чему је посебно карактеристичан пример била колонизација средњовековне јадранске Далмације, називане у средњем веку „робовском обалом Европе” (Evans 1886, 6; Evans 1985; Baerlein 2022; Amitai 2008: 121, Stuard 1986, 40). Оваква вишевековна геополитичка констелација, која је, упркос повременим сукобљавањима економског интереса између моћних европских држава и представника блискоисточних калифата и азијских ханата, обједињавала заједничке геополитичке интересе ових држава у опкољавању и контроли православних балканскоцрноморско-анадолијских држава, утицала је и на потпадање држава Источног ромејског царства и словенских православних држава под власт Османског царства током четрнаестог и петнаестог века.

Хришћане из православних држава, међу њима поготово егејске Грке, су у сврху експлоатације радне снаге и природних богатстава на њиховом територију вековима у низу угрожавали Римљани, Венецијанци, Ђеновљани, Каталанци и касније и османски Турци.⁸ Током средњег века Венецијанци, Франци, припадници Латинског царства и касније Хабсбуршке монархије су наставили да продају Грке и Словене Селџучким Турцима, Египатским султанима и европским државама (Noailles 1558; Hanotaux 1877, 74–102; Evans 1985, 475–3; Tardy 1978, 39–41). Током крсташких ратова од једанаестог до петнаестог века Ђеновљанске колоније су биле стациониране у источном Медитерану, Егејском и Црном мору. Породице представника тих колонија су стекле велико богатство тргујући са члановима источноромејских и турских династија

⁸ У четрнаестом и петнаестом веку теолози, историчари и путописци су третман православних хришћана као робова, међу њима и православних свештеника, између осталог објашњавали и „званичним састанцима, објавама и одобрењима римског папе верницима да могу да „купују и држе хришћане из осталих народа као робове,, због њихових „шизматичких уверења” или „да би се спречило њихово потпадање под утицај тадашњих Морса” (Tafur 1926, 133; Verlinden 1968, 87–89, 94, 172; Broquière 1892, 149; Poggibonsi 1945, 146; Hoade 1952, 60).

(Rohan 2015, iii).⁹ У лоцирању историјског тока судбине балканских народа била је значајна чињеница да су Венецијанци и Ћеновљани контролисали трговачку руту између Европе и Азије и преко Медитерана све до Енглеске, стационирајући своје робовласничке и трговачке станице на рекама Дон и Волга и у лукама Судак и Кафа у Црном мору (Howells 1907, 223–224). Ћеновљани су учествовали у трговини од Енглеске, Холандије и Атлантског океана све до Црног мора (Rohan 2015, 85–86).

Законодавство и пракса из времена владавине предузетничких владара, као на пример *Закон судни људем* (старосл. *Законъ соуѣньни людѣмъ*) познат из доба краља Светопелека и записан у доба Светих Ћирила и Методија,¹⁰ сведочили су о отпору словенског и грчког народа према робовласништву (Vašica 1971, 236; Nikolić 2013, 151). Такође и *Законик* српског цара Стефана Душана Немањића, чије царство се у четрнаестом веку простирало од Јадранског и Егејског до Црног мора, сведочи да су се Срби борили против робовласништва и да је цар Душан „строго кажњавао покушаје продаје својих сународника латинским трговцима”¹¹ (Milojević 1872, 119, 221; Russev 1999, 131; Novaković 1898: гл. 21; Evans 1985, 47; Šuljagić 2021b, 118–143). Након смрти цара Душана Немањића 1355. године, у петнаестом веку је и даље била забележена трговина робовима Словенима, Грцима и Татарима са балканскоцрноморског подручја, која је била смањена, али не и укинута, тек када су представници европских робовласничких и трговачких компанија открили и почели да продају робове из Западне Африке (Poggibonsi 1945, 146; Noade 1952, 60; Evans 1985, 47, 53). Такво стање је било омогућено јер су представници Латинског царства, које је након крсташких

⁹ Забележено је да, иако су Каталонци и Ћеновљани повремено ратовали, Каталонци су на острву Хиос, који је био под управом Ћеновљана, куповали робове из Бугарске (Rohan 2015, 18).

¹⁰ Старословенски *Закон судни људем* (стсл. *Законъ соуѣньни людѣмъ*), написан на основу закона источноромејских царева Теодосија, Јустинијана, грчких *Еклога* и словенског обичајног закона, био је познат утемељитељу Српске Православне Цркве, законодавцу, просветитељу и замонашеном принцу из династије Немањића Светом Сави у периоду када је писао *Законоправило* (Vašica 1971, 236; Nikolić 2013, 151).

¹¹ Цар Стефан Душан Немањић је у свом *Законику* наредио да „ко год прода хришћанина невернику”, („католику или муслиману”, како објашњава историчар Данијел Еванс), „његова рука биће одсечена, а његов језик ишчупан” (Evans 1985, 47).

похода било привремено успостављено у Константинопољу, заједно са Венецијанцима (Млечанима), а касније и са Французима и Ђеновљанима, успоставили савезничке односе са Иконијским (Румским или Анадолским Селџучким) султанатом. То су преко њих урадили и представници Хабсбуршке монархије, односно Новог-Старог Рима – Хабсбуршка монархија је била називана и *Imperium Romanum Sacrum Nations Germanicæ*¹² (Noailles 1558). Према њиховим трговачким уговорима са турским и египатским султанима, продаја словенског робља је била несметано настављена, иако је средином петнаестог века, када су се Европљани упустили у јужноатлантску пловидбу и почели да доводе робове из западне Африке, почео да се смањује интензитет куповине робова из југоисточног дела Европе (Hanotaux 1877, 741–02; Evans 1985, 53).

Иако су владари из српских и околних „копнених земаља” успевали својим државничким и војним напорима да спречавају продају робља на неко време, наставак продаје робља су омогућили Османски Турци својом колонизацијом Балканског полуострва у петнаестом веку, када су, направивши базу у Скопљу (у данашњој Северној Македонији), од 1415. године почели да залазе дубље према територији данашње Босне. Представници Османског царства су затим направили своју базу у Сарајеву и након пада Константинопоља 1453. године успели су да се прошире по читавом Балканском полуострву. Османски Турци су сарађивали са Венецијом и њеним савезницима, али нису могли лако да допру до црногорских планина у којима су „Срби, као последњи остатак средњовековног царства цара Душана”, како је то дефинисао историчар Френк Фокс (Fox, 1915, 160) “након Битке на Косову живели у теократском друштву високо у црногорским планинама” као “остаци слободних Срба који су својим јунаштвом превазилазили Спартанце.” (Evans 1985, 51; Fox 1915, 60, 160; Pearson 2006; Heaton-Armstrong 2005).

Продаја робова, највише из Босне и са Црног мора, била је настављена по Западном Медитерану, што су легалисти описивали

¹² Република Ђенова је била највернији савезник Хабсбуршке монархије и умногоме је у шеснаестом веку била заслужна за успех императора Шарла Петог и његовог сина Филипа Другог, чији домен владавине је обухватао такозвано Свето Римско царство од данашње Немачке до северне Италије, као и владавину данашњом Шпанијом и територијом краљевстава Напуља, Сицилије и Сардиније (Noailles 1558, 426).

као последицу „праведног рата”, односно, од шеснаестог века, како су разни историчари тврдили, “Европљани су на расистички начин покушавали да оправдају постојање ропства” и дуготрајна трговина робовима је била основа за “европски расизам према Словенима и Грцима” (Evans 1985, 46–47, 51–52; Kahane, H. and R. Kahane 1962, 345–360; Broquière 1892, 95). Законодавство и студије историјских случајева показују да се пракса робовласништва наставила и у наследном „Светом Римском царству Германа” и да су од седамнаестог века и Холанђани и Швеђани трговали робовима, уз производе као што су слоновача и злато у Африци, док се енглеска „Московска компанија” у потрази за природним богатствима Азије окренула трговачким путевима који су водили кроз тадашње Руско царство (Köstlbauer 2023; Sinha 1990, 702; Danielsson 2021; Emmer 2005; Wolf 1994; Olson 1996, 769). Такође су и пруски цар Фридрих и његов нећак шведски краљ Густав Трећи подржавали институцију робовласништва (Barton 1972).

Вишевековна трговина робљем и производима омогућила је финансијску добит у буџетима неколико европских држава, краљевских породица и породица власника робовласничких компанија и, последично томе, и даље наоружавање њихових војних и трговачких морнарица. Развој трговачко-робовласничких морнарица подстакнуо је такође развој текстилне индустрије и осталих грана индустрија средњовековних градова Апенинског полуострва и касније Енглеске и Ханзеатске лиге. (Howells 1907, 223–224). Од времена доласка Велф-Хановер династије на власт у Енглеској, постајала је на глобалном плану све очигледнија политичка философија Венецијанаца да колонизатори, односно “супериорнији људи” имају право да обликују политички живот у колонијама, односно у регионима света које су енглеске трговачке и робовласничке компаније, као наследнице венецијанских трговачких и робовласничких компанија, освојиле (Disraeli 1904, xxix–xxx, 320–321, 442–442). Како је показао ток историје, таква политичка философија чланова и упосленика Велф-Хановер династије и њених огранака-династија у Европи, ослањала се на традицију мишљења различитих европских мислилаца о супериорности одређених народа над њима покореним народима, од римокатоличког теолога Томе Аквинског у тринаестом веку до филозофа Николе Макијавелија на преласку из петнаестог у шеснаести век, који се у својим делима позивао на ставове о “праву јачег” античких римских и грчких

аутора Салуста, Ливија, Тацита, Кикерона, Пиндара и Платона (Killoran 1987, 89; Regent 2011, 751; Fontana 2003, 86).

Након потврђене „шизме” између Православне и Римске цркве 1054. године,¹³ на Апенинском полуострву је била продубљена разлика у политичкој философији у односу на православно источно РOMEјско царство и православне словенске државе.¹⁴ С друге стране, због финансијског окружења створеног услед трговине робовима и различитим трговачким производима, током дванаестог века на северу Апенинског полуострва развила се једна нова форма политичке и друштвене организације.¹⁵ Сматра се да је развој трговине, финансијских трансакција и организације јавне управе на Апенинском полуострву и осталим европским градовима-државама (републикама) био зачетак модерне европске демократије. Трговци из Венеције, Ђенове и осталих градова су доносили производе, људе и нове идеје из разних светских крајева, међу њима са Истока и поготово са Блиског истока, у градове-државе републике на Апенинском полуострву, тако да је у средњовековној култури Апенинског полуострва, поготово у Фиренци четрнаестог века, била приметна промоција античке паганске философије и уметности (Burckhardt 2000; Skinner 1978; Šuljagić 2011, 220). Античка паганска философија у духу Платона, Салуста, Кикерона и Пиндара је промовисала „природно право јачега”, што су венецијански и ђеновљански, а касније и португалски, холандски и британски трговци, преузели као слоган својих империјалних освајања балканских, црноморских, азијских и осталих светских колонија. Један од карактеристичних примера за то је била трансформација симбола првог заштитника града Венеције хришћанског светитеља и великомученика Теодора Тира – за којег се сматрало да је у своје време био уништио храм анадолијске паганске богиње Сибеле, у Риму поштоване и приказиване као окружене лавовима – у касније светски познат симбол крилатог лава у Венецији. Иако је у модерним

¹³ О томе видети опширније у фусноти број 6.

¹⁴ Разлику између Православне цркве и Римске цркве у том периоду додатно је исказало *Житије Светог Антонија Римског Новгородског* (Tradigo 2006, 354).

¹⁵ У том периоду на Апенинском полуострву су антимонархијска мисао и неоантичке паганске философске идеје симболично били испољени у радовима сликара Амброђа Лоренцетија (*Ambrogio Lorenzetti*) из Сијене о правди, римском републиканству и јавној администрацији.

интерпретацијама венецијански крилати лав био често повезиван са хришћанским апостолом Марком, он је изворно био сматран за заштитника храма паганског бога Сандона у Тарсусу у Анадолији (Scarfi 1990, 311–24; Giorgi 2002, 345). Фигуре крилатог лава и осталих фигура лавова, које су у Венецију доносили венецијански морепловци и војници из некадашњих паганских грчких Елевсијских поља, острва Делос и лука Атине и Пиреја, симболизовале су не само империјална освајања колонија источномедитеранских „људи мора” у паганским временима, него и, како је то 1893. године у свом делу *На путевима Европе* дефинисао историчар Жил Мишле (*Jules Michelet*), каснија средњовековна освајања азијских колонија од стране „страшне венецијанске лавље аждаје” (Michelet 1893, 453). Уз то, након што је математичар и фрањевац Лука Паћоли (*Luka Pacioli*) 1494. године објавио књигу *Сума знања из аритметике, геометрије, пропорција и пропорционалности* (*Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*), у којој је описао процес, етику и трошкове рачуноводства у тадашњим северним апенинским градовима, два века која су уследила после тога била су описивана као „златно доба грчке Атине на Апенинском полуострву”¹⁶ (Smith 1974 (1914)).

У таквој политичкој и економској клими Апенинског полуострва никнула су револуционарна антиклерикална и републиканска размишљања филозофа Николе Макијавелија (*Niccolò Machiavelli*), која су се ослањала на радове римског историчара Салуста и потенцирала експанзионизам старе Римске републике (Regent 2011, 751; Fontana 2003, 86). На британском архипелагу 1437. године био је убијен шкотски краљ Џејмс Први (*James I*), али утилитаристички и експанзионистички ставови Николе Макијавелија су извршили утицај на идеју републиканизма у Енглеској у шеснаестом веку и претходили су револуцији 1649. године у којој је био убијен енглески краљ Чарлс Први. То краљеубиство у Енглеској је било у супротности са општесветским поимањем владара као Божјег изабраника у држави, односно са општим јудеохришћанским поимањем Божјег

¹⁶ У складу са упоређивањем трговачке моћи Венеције са „златним добом грчке Атине”, одлуком Венецијанског сената 1692. године је на темељ једног споменика венецијанском лаву био постављен натпис „*Atheniensia Venetae classis trophoea...*” („Одлуком Венецијанског сената ово је трофеј атинске венецијанске флоте установљен у поморском пристаништу”).

закона. И у Старом Завету и у Новом Завету цар је био сматран Божјим изабраником, односно Божјим слугом („Sveto Pismo Starog Zaveta” 1 „Sam” 23:10; „Sveto Pismo Novi zavjet ” „Luka” 12:42–8). Експанзионистички став *Владара*, како је гласио наслов познате Макијавелијеве књиге, био је у супротности са херeditарним доласком владара на власт на некој територији, односно супротност концепту помазања светим миром од стране Патријарха приликом церемоније крунисања владара у православним монархијама – теодулијама. Политичка промоција силе и експанзионизма је трасирала пут ставу филозофа Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*) о „рату свих против свих” који је био у супротности са хришћанским поштовањем Божјих заповести људима „да воле Господа Бога, а затим да воле друге као саме себе и да не чине другима оно што не желе да они чине њима” („Sveto Pismo Novi Zavjet” „Matej” 22:36–39; „Matej” 7:12, „Luka” 6:31–36; „Marko” 12, 29–31). Хришћанско пропагирање љубави међу људима у Новом Завету надовезивало се на општесветски примордијални мит о Ноју, његовој супрузи и синовима са животињама у барци као мит о обнови људске цивилизације након Великог потопа, који је објашњавао да је ток и процес насељавања народима различитих подручја света био одређен Божјом вољом Нојевим синовима где да се одређени народи населе у свету (Bryant 1807, 229–274). Насупрот ставовима и законима јудеохришћанске цивилизације о љубави према Богу и вршењу Божјих заповести, као и о међусобној љубави међу људима, као и насупрот Божјој заповести пренешеној Мојсију да људи не смеју да желе туђе ствари и поседе (“Sveto Pismo Starog Zaveta” 2.”Mojsiju” 20:13,15,17), политичка философија експансионизма и искориштавања колонија у „добу откривања колонија” је била оправдавана ставом о супериорности освајача над покореним народима (Killoran 1987, 89; Gilbert ed. 1982, 608, 616). Политички „макијавелизам” је у периоду неоплатонистичког и неоаристотеловског учења Френсиса Бејкона (*Francis Bacon*) и Вилема Шекспира (*William Shakespeare*) и развоја британских трговачких компанија трасирао пут настанку каснијих идеја англосаксонског либерализма и утилитаризма службеника *Источноиндијске компаније* Адама Смита (*Adam Smith*) и Џона Стјуарта Мила (*John Stuart Mill*) (Elton 1994, 30). Временом се каснија политика империјализма, колонијализма и утилитаризма надоградила и дефинисала као западна политика *macht politik* и *realpolitik* (политика на основу принципа моћи и реалистичког прагматизма у међудржавним односима).

У периоду пред пад Источног Ромејског царства под налетима Османских Турака, ромејски државник и философ Георгије Плетон (*Γεώργιος Πλήθων*), у нади да ће Латини помоћи источном Ромејском царству пред надлазећом опасношћу од Османских Турака, промовисао је у својим делима заједничке везе између античке Грчке и Источног Ромејског царства, као и везе између Грка и латинских Европљана (*Steiris* 2016, 17319–9). У периоду након пропасти *Фирентинског унијатског заседања* 1439. године, Османски Турци су постепено покорили територију Ромејског царства и балканско-црноморских држава (*Laurent* 1971, 598–599; *Hofmann* ed. 1953, 44). Након пада Константинопоља под власт Османских Турака и након преноса једног дела константинопољске литературе на Апенинско полуострво и европски континент, не само раније доношење езотеричне литературе из разних крајева света од стране Венецијанаца и Ђеновљана, него и тадашња дела Георгија Плетона и његових савременика философа, придонела су популаризацији античке паганске и есотеричне мисли у Европи. Због тога је додатно и пренос неопаганске мисли из константинопољске литературе у политичку философију Европе утицао на касније француске физиократе и протестантску реформацију у Европи (*Arabatzi* 2014, 74). Средишта превођења античких и средњовековних грчких и арапских дела на латински језик биле су луке у данашњој Шпанији, Француској и Италији. Будући да су се Османски Турци позиционирали у некадашњим венецијанским и ђеновљанским трговачким енклавама у источном Медитерану, некадашња паганска философија из Атине, тада поробљене од Османских Турака, симболично је била пресељена у Рим и Венецију. Још у четрнаестом веку теолог и песник Франческо Петрарка (*Francesco Petrarca*) је упоређивао крсташки Рим са паганским Старим Римом (*Bisaha* 2010, 52–53). С друге стране, почетком шеснаестог века португалски краљ Мануел Први упустио се у освајања азијских земаља. У складу са идејом Венеције као „нове Атине”, будући да је грчка Атина била под владавином Османских Турака и будући да је римокатолички папа Јулије Други подржавао експедиције португалског краља Мануела Првог, у Риму се појавила идеја и да град Рим постане „нова Атина” (*Stephens* 2004; *Bosman* 2014, 77). На захтев папе Јулија Другог 15101–511. године у папској палати у Риму сликар Рафаело је насликао слику *Атинска школа философије*,¹⁷ на

¹⁷ Слика *Атинска школа философије* у папској палати у Риму имала је утицај на прелазак ренесансних антитрадиционалних секуларних и револуционарних

којој су били приказани пагански философи, астролози, географи и уметници, тако да су на тај начин симболично биле повезане античка Грчка и тадашња Римска црква, и то је уједно означило ренесансни Рим новим главним градом неоплатонизма, древног етрурског и јеврејског учења, зороастријанства, астрологије и паганских природних и друштвених наука (Stephens 2004, 203–204). Слика *Атинска школа философије* у папској палати у Риму је била метафора синкретичког уједињења цезаропапистичке верзије хришћанства са паганским есотиријским философијама, епикурејством и егалитаријанством. Према схватању традиционалне хришћанске духовности и схватања иконе, слика *Атинска школе философије* у папској палати није имала везе са хришћанским фрескописом и била је очигледан јеретички чин сам по себи и отклон од изворне верзије хришћанства (Damaskin 1913; Uspenski 2006). Симболична појава такве слике са паганским античким философима, као одклона од дотадашњег хришћанског поимања света, за чијег гласноговорника се представљала средњовековна Римска црква, била је такође и симболичан чин – претеча за појаву антитеократских и антимонархистичких покрета у Европи, Северној Америци и Руском царству, који су уследили у периоду Модерне и Постмодерне. Слика *Атинска школа философије* у папској палати у Риму је имплицирала увођење (нео)паганства на културну и политичку сцену Европе имајући у виду идеју не само претварање Рима у „нову Атину”, него и каснију промоцију лавова-заштитника Венеције донесених из Грчке као „Atheniensia Venetae”. Промоција Рима као „нове Атине” на слици *Атинска школа философије* је била на симболичном нивоу исказана приказом паганске богиње Минерве на штиту Атине као персонификације паганског поимања појма мудрости. То је био очигледан отклон од похвале Божјој Премудрости у цркви Свете Премудрости (Света Софија, Аја Софија) у Константинопољу, коју је, на основу њених раније подигнутих темеља из доба цара Теодосија, саградио у шестом веку источноромејски/илирскословенски цар Јустинијан. Цар Јустинијан је 529. године наредио рушење Платонове академије паганске философије, након чега је уследило довршење

стремљења економиста, философа и уметника са Апенинског полуострва у дотадашње конзервативне земље данашњег „Бенелукса” и остале европске државе, што се запажа на сликама *Портрет Арнолфинијевих* (1434.) сликара Јана ван Ајка или *Пејзаж са Икаровим падом* (1558.) сликара Питера Бројгела Старијег.

цркве Свете Софије и устоличење хришћанских закона и концепта монархије-теодулије у источном Ромејском царству. Еклесијална и духовна идеологија цара Јустинијана, изражена у изградњи монументалне цркве Свете Софије у Константинопољу, била је у складу са посланицама Светог апостола Павла у *Новом Завету* да је „једино Господ Бог био Премудрост, а земаљска мудрост без познавања Господа демонска мудрост”, као и у складу са порукама Светог Клемента од Александрије из његове *Опомене незнабошцима* (Clement of Alexandria, 1919, 4.63.1; 11) да је “Бог једини премудар и да је хришћанска цивилизација требало да одбаци предантичко и античко паганство” (Sveto Pismo Novi Zavet, „Poslanica Kološanima 1–3; „Rimljanima 14, 26; 1 Timoteju 1, 17; 4,1; Jakovu 3, 15; 1 „Korinćanima” 12, 8). Цар Јустинијан је такође дао допринос историји светског законодавства израдом скупа позитивних закона (*Василике* или *Пандекте*), којима су били регулисани јавни и приватни закони у Источном Ромејском царству, што је дало основу да се касније у историјским изворима словенски православни народи називају „праведним Дулонима” („Божјим слугама”), односно „припадницима клана Дуло” (кин. „Дуокло”) или „Србима Дукљанима” („Serblos Diocleates”) у венецијанским изворима (Coletto 1819, 43; Chen 2012, 97; Kim 2013, 59).

Како би се схватио значај постављања слике *Атинска школа философије* у папској палати у Риму потребно је присетити се да је цар Управда Јустинијан био познат по свом географски широком распрострањеном царству и по свом правном устоличењу државног концепта монархије-теодулије. Цар Јустинијан не само да је својевремено, уз укидање Платонове Атинске школе паганске философије, укинуо и остале тадашње паганске јереси, него је и промовисао *Кодекс класичног права, Дигесту, Институције, Новеле* и властиту песму *Јединородни Сине и Слове Божји*, која се све до данашњег времена поје на литургијама у хришћанским православним црквама. Цар Јустинијан је такође 538. године наредио да се на новцима Ромејског царства објави да он више није био цар у смислу војног команданта, него цар теолог, што су му замерили историчар Прокопије и римске папе за време његове владавине, и што је уједно најавило и крај паганског Старог Рима (Keum Ahn et al. 2017, 44–50, 61, 70). У том смислу, вековима касније слика *Атинска школа философије* из папске палате у Риму симболично је вратила на светску политичку и идеолошку сцену паганску философију из

некада уништене Платонове академије у Атини у доба владавине цара Јустинијана.¹⁸

Након преноса бројне константинопољске литературе из Венеције у Аугсбург германски историчар Хијеронимус Волф (*Hieronymus Wolf*) је 1557. године у свом делу *Corpus Historiae Byzantinae*, уместо дотадашњих званичних назива за Источно ромејско царство (Ромејско, Грчко или Константинопољско царство – *Imperium Orientis, Romanorum, Graecorum, Constantinopolitanum* у изворним историјским списима) (Bosch 1970: 555–559; Noris 1681, 436), по први пут у историји употребио назив “Византијско царство” – према имену града Византиона из паганског периода пре изградње Константинопоља на његовом месту. Назив „Византијско царство” никада није био у употреби у Источном Ромејском царству (Hankii 1677, 245, 585, 605; Van Tricht 2011, 63). Тако је Волфова употреба имена „Византион” на лингвистичко-семантичком нивоу имплицирала за тадашње време једну револуционарну европску неопаганску негацију идеологије средњовековне источноромејско-словенске државе-теодулије у европској историографији и политици. Како су показала колонијална освајања света која су уследила, за следбенике политичког макијавелизма, прагматизма, материјализма и меркантилизма, повратак паганској неоплатонистичкој философији „права јачега” значио је бежање од моралне одговорности и етичког осећања кајања унутар такве њихове политичке и моралне философије. Тако је подршка римског папе Јулија Другог паганској езотеријској философији могла да се објасни, између осталог, и подршком папе Јулија Другог империјалним мисијама морнарице португалског краља Мануела Првог по светским морима и освајањима нових колонија. Пример португалске морнарице су следиле морнарице

¹⁸ Симболично се у осамнаестом веку на паганску симболику слике *Атинска школа философије* у папиној палати у Риму надовезала такође и у Руском царству серија портрета русификоване царице Екатарине Друге (изворно *Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst*) које су сликали руски и европски сликари, у којима је она, за разлику од дотадашње идеје хришћанског цара као Божјег слуге у Руском царству, позирала различитим европским и руским сликарима као „законодавац у храму паганске богиње правде Темис”, „паганска богиња мудрости Минерва” и „паганска богиња снаге и истине, и окружена симболима моћи из паганских времена као што су били музе и лавови. Касније 1806. године је и банкар Николас Бидл (*Nicholas Biddle*) из Филаделфије по повратку из Грчке у Сједињене америчке државе био промотер хеленског неокласицизма у културном животу САД (Dyson 2006, 71–72).

шпанских, британских и холандских трговаца. Будући да су Османски Турци у сарадњи са појединим европским државама и трговачким компанијама почели да контролишу трговину од Европе према Азији и у Леванту, Шпанци и Португалци су почели да интензивније истражују трговачке путеве по Атлантском океану. Почетком шеснаестог века је истраживач Фернандо Магелан открио мореуз који раздваја копно Јужне Америке и Португалци и Шпанци су се у потрази за колонијама и производима отиснули на трговачке походе у Пацифички океан, што је Римској цркви донело додатне материјалне приходе.¹⁹ Један од доказа повезаности идеологије меркантилизма и колонијализма је пример финансирања путовања трговца и морепловца Кристофера Колумба, познатог по открићу северноамеричког континента 1492. године, од стране Банке Светог Ђорђа (*Banco di San Giorgio*), то јест Банке Ђенове (1407. до 1805.), иако је Кристофер Колумбо понудио своју схему путовања и Републици Венецији (Harris 1888, 22, 48).²⁰ Приход и утицај Ђеновљанске банке је био толико велики да се у своје време Никола Макијавели питао да ли ће временом Банка Светог Ђорђа припојити себи читаву Републику Ђенову. Пракса уношења трговачког прихода преко Банке Ђенове у финансије Републике Ђенове је вековима касније утицала на пословање робовласничких и трговачких *Западноиндијске компаније* и *Источноиндијске компаније* (Harris 1888, 4). У случају Енглеске, у седамнаестом веку долазак на енглески престо холандског државника Вилијама Трећег је био персонификација спајања двају претеча глобалне економије – британске Виндзор и холандске Оранж династије и уједно и енглеске и холандске *Источноиндијске компаније*, које су постепено успевале

¹⁹ То је повезало Европу преко Америке са Азијом у прекоокеанској трговини различитим производима, тако да је остварујући велику добит, допремајући из вицекраљевства Нове Шпаније, Перуа или Азије сирове метале и различите трговачке производе, средњовековна моћна и утицајна Шпанија једно време била сматрана носиоцем идеје о универзалној монархији. Римски папа је *Александријским булама* дао дозволу шпанским мисионарима да покрштавају „нецивилизоване” паганске народе, а монарх је одређивао мисионаре задужене за преобраћавање урођеника са новооткривених простора, а затим за конфискацију и предају имовине новооткривених многобожаца и јеретика Римској цркви (Stošić 2021; Šuljagić 2021a).

²⁰ Касније 1609. године Амстердамска банка (хол. *Amsterdamsche Wisselbank*) је била направљена по узору на Банку Светог Ђорђа, то јест на Банку Ђенове (Macaulay 1855, 492–493).

да присвоје за себе трговачке пролазе и приходе на различитим странама света. Енглеска политичка партија „Виговаца” је суделовала у стварању *Енглеске банке* по угледу на *Банку Амстердама*, што је краљ Вилијам оверио краљевским декретом 1694. године. На тај начин је, за разлику од источноромејског цара Јустинијана, који је 538. године одбацио своју војну прошлост и прогласио се теологом, краљ Вилијам Трећи објавио отклон од „хармоније легализма” и покренуо јачање војне моћи у политици Енглеске (Claydon 2002, 129–131; Levillain 2005, 321–350). Када је у Енглеској револуцији 1649. године био убијен енглески краљ Чарлс Први, то убиство краља је прекинуло дотадашњу традиционалну праксу крунисања и поштовања цара у држави монархији у средњовековном европском политичком кругу. Уз то, убиство краља Чарлса Првог је отворило пут епохи јавних и тајних активности револуционарних антитеократских и антиаутократских анархиста, либертијанаца, радикала и социјалиста на светској политичкој сцени, која је уследила касније у историји. На Енглеску револуцију и процес секуларизације великих држава и њихових колонија су се надовезале различите револуције и политичке реформе на европском континенту, а затим касније у двадесетом веку и бољшевички комунистички принцип светске револуције, чији циљ је био прогањање „сваке натприродне концепције или концепције стране интересима друштвене класе”. Према, од стране неких политичких кругова апелативно називаном „десничарском”, философу Јулијусу Еволи (*Julius Evola*), такав процес секуларизације се показао „заједничком универзалном мисијом” комунизма и северноамеричке демократије (Evola 2010; Evola 2022).²¹

Западне «просветитељске» реформе које су извршене од доба владавине руског цара Петра „Великог” нису се добро одразиле на судбину балканских народа и њихових држава, јер је Руско царство било сматрано за пијемонт православног словенства и уопште православља након пада Константинопоља 1453. године и пада Смедерева у Србији 1459. године под Османску турску власт.

²¹ Философ Јулијус Евола је тврдио да је „заједничка „универзална мисија” комунизма и северноамеричке демократије имала додирних тачака са радикалним либерализмом великих капиталистичких компанија, као и са знацима тоталитарне технократске идеологије у северноамеричко-европском блоку и у земљама бившег Совјетског Савеза подједнако”, уједно приметивши како је феномен „метрополиса” кроз историју подједнако утицао на урбанизацију и северноамеричких и совјетских земљорадника (Evola 2010; Evola 2022).

Будући да се у географском и геополитичком смислу Руско царство, и само богато природним ресурсима, налазило на путу европским трговцима и владарима у њиховом походу на природна богатства и тржишта Азије и Далеког истока, Руско царство је претрпело војне и невојне операције страних агената на својој територији, а затим су западне реформе и званично промениле културолошко и друштвено устројство Руског царства. Већ од доба владавине цара Бориса Годунова у Руском царству су уведене модернизацијске промене са Запада, али прозападне реформе руског друштва су у широком домену примењене у доба цара Петра «Великог» након његових посета Европи, не само у области европских друштвених и природних наука и лепих уметности, него је цар Петар „Велики” применио и правне савете о аутократској владавини од филозофа Готфрида Лајбница, који је био близак саветник члановима Велф-Хановер династије (Anisimov 1993, 295 – 298; Esteve 2018, 264; Brodsky 1986, 71; Šuljagić 2020, 3693–70). Монопол странаца над политиком, правом и науком Руског царства је постао видљив у последицама прозападних реформи руског цара Петра Великог од осамнаестог века надаље. Како су показали историјски догађаји који су уследили у Русији и осталим православним државама, припадници страних обавештајних служби, тајних друштава и покрета су покушавали да смене хришћанске монархе који су своју владавину схватили у смислу „дулона” – Божјег слуге.²² Након 1764. године, односно након свргнућа дечака-престолонаследника Ивана Шестог Антоновича, постала је очигледна умешаност страних обавештајних служби у догађања на руском двору (Moss 2005, 2602–62).

За време мисија цара Петра Великог и његове свите западној и средњој Европи, цар Петар се спријатељио са директорима холандске *East India* компаније и шкотских Јаковита блиских хановерској влади. Његов сет прозападних реформи је омогућио довођење на многе високе функције у Руском царству страних свештеника, језуита, масона и трговаца, од којих су неки били умешани у међународну трговину робљем (Barrow 1839; Bushkovich

²² Такве активности страних и домаћих агената да се изврши промена идентитета народа у монархијама-теодулијама биле су дугорочно подређене њиховим плановима да од некадашњих пред-османских православних држава-теодулија направе секуларизоване или мултиконфесионалне прелазне монархије, као што је то била краљевина Југославија, или републике, како је показало стварање Совјетског савеза република или стварање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у двадесетом веку.

2003; Murdoch 2006). Цар Петар је у склопу својих прозападних реформи такође и успоставио нову категорију руских кметова, сличну робовској категорији (“крепасное право”), што је више наликовало на идеологију средњовековних робовласника или на аутократску владавину по принципима философа Готфрида Лајбница (*Gottfried Leibniz*) него на средњовековну руску државу-теодулију са идеологијом и црквено-државним уређењем структурисаним према словенско-грчком *Законоправику* Светог Саве²³ (Anisimov 1993, 295 – 298; Franklin 2002, 138–147). Цар Петар је такође променио древни словенско-ромејски календар, укинуо традиционалну структуру Руске православне цркве, затворио многе манастире и унео у руско друштво многе обичаје и манире до тада непознате у руском друштву (*Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, 2010 (1830)). Прозападне реформе Руског царства су наставили и каснији руски цареви и царице. По позиву русификоване царице Екатарине Друге, родом из династије фон Анхалт-Зербст (*von Anhalt-Zerbst*), у Руско царство су дошли германски историчари Август фон Шлецер и Готлиб Бајер (*Gottlieb Bayer*) и по свом доласку историчар Август фон Шлецер је уништио и фабриковао неке од најзначајнијих изворних руских историјских хроника и унео у руску историографију нордијскогерманску тезу о пореклу руског народа и основама формирања руске државе (Otto 1839, 301–303; Vidmar 2009, 275–276, 306, 307, 309; Moroskin 1990, 288; Allen 1999, 41–44; Spada 1816, 221–222).²⁴ Таква нова верзија историографије је занемарила примарне руске, српске и чешке историјске изворе *Летопис попа Дукљанина*, *Хроника Косме Прашког*, *Далимилова хроника* или *Јоакимов летопис*, који су повезивали династију чувеног руског владара Рурика са српским (словенским) владаром Валамиром са Балканског полуострва из петог века и са чешком династијом Пшемисловића из деветог века (Tarasov 2021, 54–76). Царица Екатарина Друга је заједно са аустријским царем Јосифом

²³ С друге стране, руским сељацима је цар Александар Други „Реформатор” 1861. године царским манифестом доделио права и привилегије које у том периоду нису уживали сељаци у европским државама (Koljivanova 2010, 24).

²⁴ Уследило је одбацивање изучавања руске историје на основу *Старог завета*, *Новог Завета* и изворних древних руских и светских историјских извора у Руском царству и уместо тога су у руском образовном систему превладали позитивистичка и социодарвинистичка философија, социологија и западна историографија (Ingle 1976, 43; Karadžić 1969, 76; Otto 1839, 301–303; Byford 2007, 38; Strenski 2006, 99; Carevska, 2012).

Другим планирала да у случају распада Османског турског царства територије Србије и Босне припадну Аустријском царству, а Бугарска и источни Балкан Руском царству (Pantelić 1933, 145–148). Због тога су аустријски агенти, прешавши реке Саву и Дунав, деловали на придобијању српског народа за циљеве аустријске политике протеривања Османских Турака са српске територије (Pantelić 1933, 1451–48). Тај план се уклапао у план „проширења Аустрије до Црног мора и устоличавања Беча за средиште словенских студија” историчара Августа фон Шлецера, који је 1771. године у свом делу *Allgemeine nordische Geschichte* („Општа нордијска историја”) међу првима употребио израз „Јужни Словени” и спомињао „велике миграције Словена на Балканско полуострво у шестом веку” (Sotirovic 2007, 9). У прилог остварењу Шлецеровог пројекта ишла је чињеница да иако су руске трупе биле стациониране у Котору на Јадранској обали и на Јонским острвима, према *Тилзитском уговору* руског цара Александра Првог са Наполеоном 1807. године морале су да предају то подручје Французима (Škarić 2015, 418). Шлецеров пројекат су наставили управник Бечке библиотеке Бартоломеј „Јернеј” Копитар (*Bartholomäus Kopitar*) и индустријалац Жигмунд Цојс фон Еделштајн (*Sigmund Zois von Edelstein*) из Трста, који су договорили стварање једног заједничког „српскохрватског” језика на Балканском полуострву и „измену и приближавање ћириличног писма латинском писму”. Сврха такве реформе била је „аустрославистичка визија уједињења словенских народа преко писма и језика, у складу са спољном политиком Аустрије и у сврху пребацивања балканских православних народа, који су до тада били изложени утицају руске и Османске турске културе, у европску римокатоличку културу и под патронат Хабсбуршке монархије” (Ivić 1926, 262–263.; Dobrašinić ur. 1980; Vidmar 2009, 233, 237).

Након склапања *Утрехтског споразума* 1713. године енглеске и холандске трговачке флоте су ојачале свој утицај на Пацифику и након тога је уследио продор у свет идеја филозофа и економиста и уједно и службеника британске *Источно-Индијске компаније* Џона Стјуарта Мила и Адама Смита, који су прокламовали утилитаризам и јачање људских права на слободном тржишту великих сила и њихових колонија. Почетком деветнаестог века, у периоду пред устанак балканских народа против Османских Турака, у Европи је била заживела популарност књиге намештеника британске *Источноиндијске компаније* и економисте Адама Смита *Богатство*

народа, у којој је Адам Смит писао да су „територијални добици *Источноиндијске компаније* били несумњиво право Круне, односно Државе и људи Велике Британије” (Smith 1869, 548).²⁵ Трговачке активности су отвориле пут ка глобализацији светске трговине и временом је у трансатлантској политичкој философији дошло до јачања револуционарних идеја о прогресивистичком „просветитељском” интернационализму и напуштању протекционистичке економије. У комбинацији са последицама Француске револуције из 1789. године и Наполеоновим ратовима, идеје о слободном тржишту, антиклерикализму и светској трговини постепено су довеле до раста утицаја политичког либерализма у свету, као и до развоја социјалистичких и демократских идеја у супротности са дотадашњим устројењем монархије, цркве и аристократије (Stošić 2021; Šuljagić 2021a, 163–165). Након објављивања књиге Адама Смита *Богатство народа* 1776. године, и проглашења независности тринаест енглеских колонија које су прозване Сједињеним америчким државама, Енглези су пажњу усмерили на „Исток” и колонизацију Индије и осталих држава у њеном окружењу. Будући да су оснивачи Сједињених америчких држава као што је био политичар Томас Џеферсон (*Thomas Jefferson*) показивали отклон према идеји царске аутократије и теократије, и да су пропагирали мешање више религија, а затим и, на основу слободе избора, њихово изједначавање у оквиру једне северноамеричке републике, заправо концепт „слободе избора” унутар Џеферсонове Северне Америке је био нека врста секуларног отклона од традиционалне структуре царстава и краљевстава у дотадашњој европској јудеохришћанској цивилизацији (Banning 1986). Како је то кратко сажео 1938. године северноамерички председник Френклин Рузвелт (*Franklin Roosevelt*), Северни Американци су „сви били потомци имиграната и револуционара” (Ratcliffe S. ed. 2016). Самим тим политичка философија северноамеричких уставотвораца је била и отклон од модела „државе теодулије”, којем су балканскоцрноморски народи тежили и неговали га од времена њиховог примања хришћанства, и који је, према ромејским и српским

²⁵ О утицају *Источноиндијске компаније* говори и чињеница да се сматра да је застава Сједињених америчких држава изворно била направљена према моделу ове компаније, као и застава Сједињених држава Јонских острва и садашња застава Грчке, која се разликује од изворне грчке заставе коју су носили грчки устаници против владавине Османског турског царства почетком деветнаестог века (Johnson 2006, 71; P.B. *St James's Gazette*, 5–6; Skartsis 2017, 9–10, 12; Martin 1839, 269; Xenos 1865, 40–41).

историчарима био најуспешнији модел у дотадашњој историји српског народа (Kritovoulos 1954, 99–100; Stojanović 1927; Kačić Miošić 1864; Raič 1794). У том смислу, џеферсонијанска политичка философија, и каснији модел парламентарне демократије који су пропагирали британски премијер Џон Палмерстон и Венијамин Дизраели (*Benjamin Disraeli*), били су велики отклон у односу на српски средњовековни светосавски модел „државе-теодулије”, у којем је „владарско-црквено-народна саборност успешно повезивала хришћанску православну веру и државну власт” (Kalić 1987–1988, 21–30, 36). Политичка философија новонасталог западног крила атлантског Рима – северноамеричке републике под водством политичара Томаса Џеферсона, посредно је утицала на политичку философију источног крила атлантског Рима – француске републике под водством француских револуционара (Broughall 2015, 40–41).²⁶ Од самог почетка класично образовање америчких „отаца нације” је утицало да северноамерички револуционари-државници употребе Рим као политички модел према којем ће да заснују политичку структуру Сједињених америчких држава. Васпитавани на традицији британских Виговаца и Торијеваца, преузели су римску републиканску историју као културну основу за властити политички пројекат, употребљавајући Рим као политички модел према којем ће да заснују политичку структуру Сједињених америчких држава. То је било инспирација многим француским револуционарима који су свргнули свог властитог монарха 1789. године, а и Французи су такође гледали на своју нову Француску републику као на „реинкарнацију Римске републике” (Broughall 2015, 40). Према севернамеричком историчару Хенрију Прату Џудсону (*Henry Pratt Judson*), у деветнаестом веку је тековина северноамеричке демократије „у науци, философији, државној управи, црквеном и образовном животу била увек у сенци Рима” (Broughall 2015, 14). Према речима француског војсковође и цара Наполеона, на самог њега су утицале и политичке идеје древних римских цезара и идеје северноамеричког политичара Томаса Џеферсона о проширењу утицаја западног империјализма по Источном Медитерану у стилу

²⁶ Томас Џеферсон, који је унео архитектуру римских храмова у архитектуралне објекте у склопу својих покушаја да древну римску културу унесе у политички идентитет северноамеричке републике, две године пре избијања Француске револуције, 1787. године састајао се са француским револуционарима (Jefferson 1829, 102).

Александра Македонског. С друге стране, и британски политичар Винстон Черчил, који је имао много утицаја на судбину српског народа и државе у двадесетом веку, тврдио је да су колекција балада *Основе Римског царства* историчара и политичара Томаса Макелија (*Thomas Macaulay*) у британским школама и књига *Историја пропадања и пада Римског царства* историчара Едварда Гибона (*Edward Gibbon*), били инспирација њему и многим британским политичарима у поимању политике (Churchill 2010; Broughall 2015, 43; Zarzeczny 2009, 42).

У оквиру властите државе Томас Џеферсон је показао отклон према идеји царске аутократије и теократије објављивањем северноамеричке *Повеље о правима* из 1791. године, у коју је уврштена његова идеја о мешању више религија у оквиру једне северноамеричке републике и онда њиховог изједначавања на основу слободе избора. Револуционари из оба огранка тадашњег новонастајућег „транс-атлантског Рима”, који је након тога прерастао у савремени транс-атлантски хијерархијски блок држава, умногоме су утицали на руске и српске револуционаре од осамнаестог до двадесетог и првог века.²⁷

С друге стране, када је у августу 1492. године морепловац Кристофер Колумбо, којег је финансирала Ђеновљанска банка у његовим освајањима колонија, одлазио у мисију откривања Северне Америке, у исто време је османски султан Бајазит Други помоћу своје морнарице из Шпаније евакуирао изгнане Јевреје из Шпаније и Португала и довео их у Османско царство, где им је омогућио насељавање, слободу исповедања религије и статус грађанства (Harris 1888, 22, 48; Kohen 2007, 155; Inalcik 2002, 6–7; Anadolu Agency 2018). Пославши специјални проглас управницима територија под његовом владавином у Европи да морају да добро дочекају избегле Јевреје, султан Бајазит Други је дотадашњим јеврејским заједницама придружио Јевреје из Шпаније (Андалусије) и Португала како би потакнуо развој Константинопоља и Османског царства. Тако су досељеници Јевреји донели у Османско царство материјално богатство, вештине и знање из држава у којима су живели пре њиховог

²⁷ Антиатеократским анархистима, социјалистима и либертијанцима Карлом Марксом, Џошуом Вореном и Пјером Пруденом били су инспирисани анархисти Михаил Бакуњин и Бенџамин Такер, који су утицали својим идејама даље на српске радикале Николу Пашића и Перу Тодоровића и социјалисту Светозара Марковића и совјетске анти-царске револуционаре Лава Чернија и Алексеја Боровоја (Milošević 1923, 103–104, 109, 125, 157, 256; Marković 1937).

досељавања и током петнаестог и шеснаестог века сачињавали су већину порезника, инспектора, јавних службеника и нарочито цариника, у Османском царству (Kohen 2007, 155; Inalcik 2002, 6–7; Anadolu Agency 2018; Lewis 2018, 207; Wasserstein 1995, 101). У трговини између Османског царства и Европе, као и у управљању државним финансијама Османског царства, главну улогу добио је сефардски породични клан Мендес (Bosworth 2007, 207). Сматрало се да су припадници тог породичног клана били повезани са витезовима «Темпларима» и да су у шеснаестом веку управљали од Антверпена до Константинопоља Банком Мендес која је, уз породичне кланове Фужер (*Fugger*) и Велсер (*Welser*) финансирала краљеве и краљице у Португалу, Шпанији, Енглеској, Фландрији, а такође и папе у Риму (Leoni 2005; “Benveniste” 2003; “Fugger family”, “Welser family”).

Од петнаестог века ђеновљански трговци су искориштавали за своје финансијске интересе јачање власти Османског царства, исељавање Сефарда Јевреја из Шпаније на територију Османског царства и прилив америчког сребра у Шпанију (Rohan 2015, 88). Њима је, баш ако и британским и осталим европским политичарима, због њихове развијене мреже трговачких послова од Константинопоља до Лондона, као и ради спречавања приласка Руског царства Балканском полуострву и Источном Медитерану, одговарало опстајање Османског Турског царства на Балканском полуострву.

Још у првој половини петнаестог века, пре пада Константинопоља под Османску труску власт, представници ђеновљанске трговачко-робовласничке станице на Криму, који су управљали трговином од Далеком истока до западне Европе, успоставили су добре везе са Османским Турцима.²⁸ Према ромејском историчару Дуки, ђеновљански трговци који су живели унутар Константинопоља помагали су у тајности Османским Турцима приликом опсаде Константинопоља 1452. године (Magoulas, 1975, 217). Канцеларија ђеновљанске Банке Светог Ђорђа у Константинопољу је и након потпадања Константинопоља под власт Османског царства наставила

²⁸ Прво су султану Мурату Другом помагале трупе Ђеновљана и Франака у борби против његовог ујака Дизме Мустафе за Османски трон, а након тога су му Ђеновљани на челу са командантом Ђованијем Адорном (*Giovani Adorno*) и пословним човеком Перџивале Палавичини (*Percivalle Pallavicino*) из познате ђеновљанске породице Палавичини помагали у борбама за власт у источном Медитерану (Ammalina, Spahic and Fauziah 1995; Özden Mercan 2021, 600). Ђеновљанске трупе су добиле право на „одмазду” против владара Влашке, Грузије, Синопа и грчког Царства у Трапезунту (Karpov 1995, 39).

да управља приходима ђеновљанских трговаца, од којих се један део преместио у црноморску луку Кафа да тргује са Угарима преко реке Дунав (Rohan 2015, 64). Након потпадања српске државе под Османску турску власт, представници Угарског двора су, заједно са тим Ђеновљанима стациониранима у црноморској луци Кафа, успоставили трговину преко Трансилваније и Балканског полуострва са турским и татарским трговцима и преко те трговачке руте су остваривали приход од Азије до Западне Европе (Tardy 1978, 4–47). Власници ђеновљанске *Банке Светог Ђорђа* су временом успели да, заједно са припадницима породичних кланова Мендес, Фужер и Велзер, управљају готово свим османским турским и европским финансијским токовима.

Један део прогнаних Јевреја из Шпаније и Португала је, уз одлазак у европске, северноафричке, блискоисточне земље и Османско царство, доселио се и на Балканско полуострво, поготово на територију данашње Босне и Херцеговине, из правца данашње Турске, Грчке, Албаније, Македоније, Бугарске, Румуније и Србије, као и мањим делом из правца данашње Италије и Млетачке републике (Danon i Stošić 2010, 15–17). Сматра се да су, захваљујући свом утицају на двору османског султана Селима Другог, велику улогу у њиховом досељавању у Босну и Херцеговину имали шпанско-јеврејски дипломата дон Јозеф Наси и његова тетка дона Грација (Danon i Stošić 2010, 16). Досељени трговци су почели да тргују између Црног и Јадранског мора, и истока и запада, и у тој трговини су велику улогу имале луке Дубровник и Сплит (Danon i Stošić 2010, 17–18).²⁹ Упоредо са развојем трговачких путева према западној Европи из подручја Леванта јеврејски представници трговачких и осигуравајућих кућа и занатских радњи, су све више долазили у тадашњу Босну, крећући се по старој римској путној рути од Венеције, Далмације и Подунавља, преко Босне, према Леванту и Аустрији. На ширем подручју такозване „Војне крајине” као погодно место за кретање сефардских трговаца од Аустрије и Венеције преко јадранских лука до Левант издвајала се Бања Лука (Danon i Stošić 2010,

²⁹ У Дубровник су довозили намирнице за продају чак из Александрије у Египту поједини јеврејски трговци који су живели у Истанбулу и били утицајни у истанбулској Порти и у које су Дубровчани полагали наду у случају да им затреба помоћ у осигуравању плаћања договореног годишњег пореза Османском султану (Miović i Seferović 2014, 72, 74–75).

19–20).³⁰ Након окупације Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске на то подручје су почели да се досељавају и ашкенашки Јевреји (Danon i Stošić 2010, 20). Успостављањем железничких линија у Босанској Крајини према Бечу, Пешти, Јадранском мору и у правцу Солуна и Истанбула дошло је до развоја угоститељства, трговине и миграција становништва из села према градовима (Danon i Stošić 2010, 232–234). У том подручју су се трговином и занатством најчешће бавили сефардски Јевреји, међутим, након потпадања тог подручја под власт Аустро-Угарске монархије, пре и током Првог светског рата, са аустроугарском војском су се, као главни лиферанти хране, оружја и муниције, досељавали ашкенашки Јевреји из правца Чешке, Моравске, Мађарске, Словеније и осталих крајева Европе. Они су се претежно бавили административно-чиновничким пословима, мада је међу њима било и власника крупног капитала који су се бавили кредитним аранжманима са државним банкама, организацијом банака и осигуравајућих кућа и улагањем у дрвну, прехранбену и хемијску индустрију (Danon i Stošić 2010, 24–25). У вези са функционисањем модерне српске и осталих балканских држава важно је да се напомене да је, према ауторима Јакову Данону и Верици Стошић (Danon i Stošić 2010), не само у периоду пред формирање модерне државе Србије, него и у периоду Краљевине Југославије, „учешће Јевреја странаца (посредно или непосредно) у међународној привредно-трговачкој размени било доминантно, они су управљали пословањем 80% осигуравајућих кућа и друштава бивше Краљевине СХС...” (26–28). „Захваљујући распрострањености њихових сународника широм света и одличној пословној организацији у европским центрима од Беча, Париза, Берлина, Букурешта до Цариграда, као и финансијским везама са Америком, они су деценијама утицали на спољнотрговинску размену балканских Словена” (Danon i Stošić 2010, 26–28).

³⁰ Када су Венецијанци поставили за јеврејског конзула у Сплиту Јозефа Пензу, он је имао велику улогу у развоју трговине између Бање Луке и Сплита у транзиту према Венецији и Европи, а тадашњи сплитски кнез Ђакомо Михиел (*Giacomo Michiel*) се безуспешно жалио Венецијанцима на покретљивост јеврејских трговаца који, према њему, „нису доприносили развоју сплитске трговине, него су чак вршили улогу турских ухода због њихове трговине у турском санцаку” (Danon i Stošić 2010, 18).

ПРОМЕНЕ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА ПРЕД СТВАРАЊЕ МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ СРБИЈЕ

У средњовековном Ромејском царству и православним словенским државама постојала је источна верзија државе теодулије.³¹ Средњовековна српска држава је у свом темељу имала књигу-компилацију словенских и ромејских еклесијалних, државних и народних закона *Законоправило* (гр. *Нотосапон*, ру. Књига *Кормчег*) замонашеног принца Растка из српске династије Немањића – Светог Саве. Захваљујући деспоту Светиславу из Видина у данашњој Бугарској, светосавско *Законоправило* су 1273. године пренели руски митрополит Кирил и Рјазански принчеви у Руско царство и оно је било кључно за институционализацију српске, бугарске, румунске и руске православне цркве у њиховим државама-теодуцијама.³² Светосавским *Законоправилом*, који је према словенским теолозима „по Божјем праву било врховни закон средњовековне српске државе”, симболично и званично је било уједињено грчко и словенско православно хришћанско правно и културно наслеђе и оно је остало све до данашњих дана на снази као црквено законоправило Српске, Бугарске и Руске православне цркве (Franklin 2002, 117–119; Šuljagić 2012b, 1981–99; 212). Уз то, преци првог миропомазаног руског

³¹ На олтару цркве Аја Софија цар Јустинијан је са својом супругом Теодором оставио натпис-задужбину „Хои Доулои Соу”... („Ми, твоје слуге, ми Ти нудимо Христе оно што је Твоје од онога што је Твоје”), изражавајући на тај начин став да је Бог Створитељ важнији од творевине, односно да људи, укључујући и цара као Божјег слугу, дугују своју мудрост свом Створитељу. Такође је историчар и теолог Јевсевије (*Eusebius*) у свом делу *Vita Constantini* (1.6.1; 4.9.85) навео да је цар Константин Велики себе називао „doulon” („слуга Господњи”, „по Божјој вољи изабрани краљ), те да је сматрао да је побеђивао и владао захваљујући Божјој Милости и да цар увек мора да буде послушан и захвалан Богу (Oakley 2008, 82–83).

³² У *Законоправило* Светог Саве је уврштена и „Царска одлука број 6” *Законика цара Јустинијана* (*Corpus Iuris Civilis*) о јединству духовне и државне власти званом „теодулија” (Franklin 2002, 138, 147; Šuljagić 2020, 118).

О политичком и културолошком јединству пред-Османског савеза источноромејских и словенских монархија – теодулија, осведоченом истоветном православном хришћанском религијом и календаром и сличним или истоветним језиком, писмом, историографијом, обичајима и манирима, сведочи, између осталог, и сличност писма којим су били написани пред-Османски српски, бугарски, ромејски, руски и влашкромолдавски државни документи (Vernadsky 1946, 353–359; Savić 2022, 23, 24, 35, 37; Šepkin 1967; Štefanić 1976, 24–25, 27–28, 34–35; Šuljagić 2012a, 332–333, 341, 335).

цара Ивана Четвртог Васиљевича-Руриковича „Грозног” били су чланови српске династије Немањића и грчке династије Палеолога, тако да је руски цар Иван Четврти био теловљење геналашке и културолошке везе српских, ромејских, бугарских и литванско-руских династија³³ (*Свети Сава у Руском царском летопису* 2012, 20–21; Nikolaja 2017; Carevska 2012; Šuljagić 2020).

У вези са преднемањићком династијом ромејски историчари су их сматрали лозом „готословенских краљева” и светог краља Јована Владимира из преднемањићке династије, у чије време се писало глагољским писмом, су називали „краљем Срба Трибала” који је владао „читавом Далмацијом и Илириком” (Janković 2007, 213, 229; Uskoković 2017, 283–287). По угледу на, како су га латински писци описивали, „славног словенског краља” из преднемањићке династије Петра Константина Бодина, који је пре премештања престонице у Скадар столовао у Призрену, такође је и цар Душан одредио Призрен за свој град – престоницу у тадашњој „Старој Србији”, на данашњем Косову и Метохији (Čemerkić 2003, 55–56; Vitalis 1845, 187, 485; Iorga 1934; Lukin Lazić 1895, 48).

У четрнаестом веку је српски цар Стефан Душан „Силни” Немањић, чија сестра је била предак руског цара Ивана Четвртог, био теловљење, у једној личности, духовног, генеалашког и геополитичког јединства преднемањићке и немањићке династије са бугарским и грчким средњовековним династијама, и на основу тих чињеница цар Душан је тврдио да има предност у праву на источноромејски престо у односу на династије Палеолога и Кантакузина (*Sveti Sava u Ruskom carskom letopisu reprint* 2012, 20–21; Bogunović 2019; Haustein 1985, 78–80, 82–83; Cvetković 2003; Pirivatrić 2007, 29).

Царским пореклом Ане – Анастасије, мајке Светог Саве, краља Стефана Првовенчаног и Вукана Немањића, као и женидбом краља Стефана Првовенчаног кћерком грчког цара Алексија Другог Ангела Евдокијом, повезаност династије Немањића са царским породицама

³³ О политичком и културолошком јединству пред-Османског савеза источноромејских и словенских монархија – теодулија, осведоченом истоветном православном хришћанском религијом и календаром и сличним или истоветним језиком, писмом, историографијом, обичајима и манирима, сведочи, између осталог, и сличност писма којим су били написани пред-Османски српски, бугарски, ромејски, руски и влашкомолдавски државни документи (Vernadsky 1946, 353–359; Savić 2022, 23, 24, 35, 37; Šepekin 1967; Štefanić 1976, 24–25, 27–28, 34–35; Šuljagić 2012a, 332–333, 341, 335).

источног Ромејског царства додатно је исказала древност и висину порекла, као и државну идеологију династије Немањића. Идеологија словенских и ромејских династија заснивала се на институцији цара као Светим Духом помазаног Божјег изабраника, тако да су Богом изабраног цара самодршца поданици морали да поштују, јер Божја Заповест гласи: “Не дотичите се помазаника Мојих и не чините зла пред њима” (Sveto Pismo Starog Zaveta Ps. 104, 15; 1. Car 16.1–13; 1 Zah. 2,8; Prop. 10.20; Prič. 8; 1,24,21; Pet. 2, 17; Sveto Pismo Novi Zavjet 1. Tim. 2, 1; 2. Pet. 2, 13–14).

Због геополитичке важности и територијалне распрострањености царства цара Душана, током четрнаестог века европским политичарима и трговцима, који су управљали профитабилном међународном трговином од Европе преко Црног мора до Азије, није одговарао монопол цара Душана над трговином житом и осталим производима са Балкана и Црног мора у Анадолију и околне регионе. Због тога су се власти у Венецији и Константинопољу договориле да не допусте цару Душану монопол у трговини житом преко Босфора (Nicol 1992, 200). Након смрти српског цара Душана Великог контролу над трговином у балканско-црноморском подручју преузели су Ђеновљани и Венецијанци, што показује податак да је, две године након смрти цара Душана Немањића, од 1357. године луком Кафа на Црном мору управљао конзул Ђеновљана (Oderico e Massola 1792, 159). Након смрти српског цара Душана Силног венецијански и ђеновљански трговци, заједно са европским владарима и трговцима, одржавали су у Источном Медитерану добре везе са владарима из империје Мамелука на северу Африке и са владарима из све јачих династија Османског царства,³⁴ које су трговачки били повезане са монголским и индијским династијама на азијском континенту (Behrens-Abouseif 2014; Karim 2023). Тако је ђеновљанска трговачко-робовласничка станица на Криму управљала трговином од Индије и Кине на Далеком истоку, преко Угарске и Трансилваније, до држава западне Европе (Tardy 1978, 38–48).

Светосавски немањићки модел српске „државе–теоулије” званично је почео да нестаје са историјске сцене од времена освајања

³⁴ Упркос спорадичним тензијама кроз седамнаести век постојала је добра политичка и економска сарадња између Венецијанаца и Османских Турака на Балканском полуострву (Pedani 2008, 163). С друге стране, султана Мурада Другог су подржавали Муслимани од династија Мамелука до муслиманског Делхи султаната у Индији (Anooshahr 2009, 123, 142–143, 150–151, 164).

српске престонице Смедерева 1439. године од стране османских Турака и ширења њихове власти по Балканском полуострву. Пад тадашње српске престонице Смедерева, након његове опсаде од маја до августа 1439. године у доба владавине деспота Ђурађа Бранковића, подударио се са неуспехом унијатског *Сабора Фирентинске уније* који је трајао од марта до јула 1439. године и који је прошао неуспешно због одбијања да га признају и потпишу православци Свети Марко Ефешки, епископ Исаија из Ставропоља и тадашњи српски Патријарх (Avramosije 1994 (2007); Setton 1976; Laurent 1971, 5985–5999).

Османски Турци су проширили своју власт по остатку Балканског полуострва, између осталих територија и у „Старој Србији” на подручју данашњег Косова и Метохије, где је, према турској порезној књизи „дефтеру” из 1455. године, у том периоду живело око 98 % српског становништва (*Defter-i mufassal-i vilayet-i Vlk*, sene 859, 1455; Gaćinović 2019, 331, 333).³⁵ Упркос вековима дугој владавини Османских Турака Балканским полуострвом, сећање на средњовековну државу Србију је све то време било јако у српском народу, захваљујући одржавању хришћанске вере и традиционалног српског језика, писма, календара, државних докумената, црквених канона, артефаката, епских песама, обичаја, манира и осталих облика одржавања сећања на идентитет српског народа. У томе су велики допринос дали Српска Православна Црква, кнежинске и племенске самоуправе, породичне задруге, сабори и гуслари (Šuljagić 2011, 221). Захваљујући Српској Православној Цркви, било је сачувано писмено и културно наслеђе дотадашње Србије.³⁶ У периоду владавине деспота Ђурађа Бранковића и племића

³⁵ У доба Османских Турака подручјем данашње средишње Албаније, Кројом и њеном околином владала је породица српског властелина Ђурађа Кастриотића (познатог у народу под надимком „Скендербег”), супруге му Војиславе и синова Станише, Репоша, Костадина и Ђорђа (Ђурађа), док су оближњом Зетом владали племићи Балшићи. Њих је наследио син српског владара Лазара, који је погинуо у Боју на Косову пољу 1389. године, деспот Стефан Лазаревић, који се заједно са Иваном Кастриотом борио за некадашњу престоницу Скадар против Венецијанаца.

³⁶ Према опису Србије који је на свом пропутавању почетком 1860.-их година оставио англикански свештеник Вилијам Дентон (*William Denton*), иако још увек под Османском турском влашћу и упркос модернизацијским променама правних закона, „Србија је још увек била приметно православна држава у којој су власти и народ заједно недељом похађали свете литургије, у кућама су на зидовима биле хришћанске иконе и кандила, у школама слике Светог Саве, око манастира су се редовно одржавали сабори и

Црнојевића (Ђугаšinović), 1484. године направљен је манастир посвећен Рођењу Пресвете Богородице – митрополија у Цетињу 1484. године, у коме је 1493. године била основана српска азбучна штампарија. У очувању српског духовног и културног наслеђа су се посебно истакли браћа православни монах Макарије Соколовић и његов брат Мехмет-паша Соколовић, који је, захваљујући свом високом положају у Османској Порти, помогао да се 1557. године обнови српска Пећка патријаршија са Патријархом Макаријем на челу. У спомен на то дело у манастиру Пива је била осликана фреска Мехмед-паше који прилаже цркву брату Макарију, а он је приноси Пресветој Богородици (Jovićević 2011, 110). У том периоду под црквеном јурисдикцијом Пећке патријаршије било је готово читаво Балканско полуострво, све до северних крајева изнад Будима и Арада у данашњој Мађарској (Grujić 1995, 85–86). Будући да су Османски Турци преко такозваних „фанариота” из Порте успоставили јурисдикцију Османске Константинопољске патријаршије у источном и јужном делу Балкана и у Бугарској, Молдавији и Влашкој, српска Охридска Архиепископија је задржала јурисдикцију у западном делу српских земаља и у неким православним „енклавама” у јужној Италији, Сицилији, Малти и Далмацији. Међутим, фанариоти су настојали да угуше српско хришћанско наслеђе и наметали грчки језик и обичаје углавном у већим градовима са јаким упориштем у грчко-цинцарским становницима (Temperley 1919, 163; Novaković 2018, 237–238). Они су утицали на затварање српске Пећке патријаршије 1766. године и Охридске архиепископије 1767. године, све до обнове Пећке патријаршије 1920. године (Slijepčević 1938, 250–307; Jovićić 1867, 357–359). Српска Православна Црква је под Османским турским „милет” системом сачувала свој идентитет упркос затварању Пећке патријаршије 1766. године, односно и након што је тадашњи

вашари, сељаци су заједно обављали сеоске послове и у земљи су се осећали безбедност, друштвена равноправност, поштовање породичних вредности и традиционалних уметности и заната, срданост, отменост, поштење и ведрина у међуљудским односима” (Denton 2013). Такав опис Србије се умногоме поклапа са описом Србије из 1430.-их година у *Житију Светог Деспота Стефана Лазаревића* аутора Константина Философа (Konstantin Filosof 1968). Према свештенику Вилијему Дентону, тадашњи српски сељаци су свештенике Српске православне цркве сматрали својим учитељима и описивао је призоре како су током његовог путовања кроз Србију свештеници објашњавали сељацима по селима потезе политичара и увођење модерних европских закона (Denton 2013, 170, 208–209).

„Пашалук Београда” као хришћански православни милет, потпао под јурисдикцију грчког Патријарха у Константинопољу.³⁷

СПРЕЧАВАЊЕ ОБНОВЕ ПРЕД-ОСМАНСКИХ ДРЖАВА ПРАВОСЛАВНИХ НАРОДА

Како су показали српски устанци против Османске турске власти од 1804. до 1813. године, сећање на династију Немањића и одбрану Србије од Османских Турака у Боју на Косову пољу 1389. године је вековима у низу постојано опстајало у српском народу – и свест српског народа није имала идеолошку конотацију (Raxton 1972, 343–344). Што се тиче организатора грчког устанка против Османске турске власти, чињеница да су политичари као Цереми Бентам (*Jeremy Bentham*) и његове колеге из филхеленског *Грчког комитета* у Лондону, затим Јоанис Каподистриас (*Ιωάννης Καποδίστριας*) и припадници друштва *Филики Етерија* и европски језуити и банкари утицали на организацију и ток устанка Грка против Османске турске власти и на формирање модерне грчке државе,³⁸ показује да је то све било у великом контрасту према

³⁷ Скопска епископија Српске Православне Цркве, која је била првопрестона митрополија након проглашења Патријаршије Српске Православне Цркве, била је активна и након укидања Патријаршије. За време владавине султана Сулејмана Иако су српски свештеници били протерани и замењени Грцима, поред обавезе да плаћа данак властима у Цариграду, Скопска епископија је активно умножавала црквене књиге на рашком (српском) језику, а након обнове Пећке патријаршије у њој је (Охридској, Охридско-Битољској епархији) епископ био владика Николај Охридски и Жички (Grujić 1929, 161, 183–184; Stojanović 1902; Slijepčević 2002, 307; Jovanović 2011, Kostić 1961, 36, Radonić 1950, 379).

³⁸ Како су показали устанци балканских народа против Османске власти на Балканском полуострву у трећој деценији деветнаестог века, радикали и либерали из Бентамовог филхеленског *Грчког комитета* у Лондону у време устанка Грка против Османске власти, у складу са идејом философа и политичара Церемија Бентама да „комерцијално настројене и у области западних наука образоване елите остварују профит на отвореном тржишту европских производа у Грчкој”, били су умешани у „издавање и махинације обвезница грчког дуга у периоду од 1824–1825. године (Miliorgi 2002, 131, 134). Такође, иако су Грци гласали да дипломата Јоанис Каподистриас постане владар модерне Грчке, представници моћних европских држава су одлучили да баварски племић Ото фон Вителсбах постане краљ модерне Грчке. Кандидат за краља Ото фон Вителсбах је то прихватио, под условом да Грчка узме велики међународни зајам. Након тога су представници банкарских кланова

популарном средњовековном пророчанству међу Грцима да ће након пада Константинопоља под Османску турску власт Руси ослободити Константинопољ. Према том пророчанству завет који је последњи константинопољски цар Константин Палеолог дао био је „да је погинуо за своје отацтво и за православну хришћанску веру” (Dmitriev ed. 1999). Такво пророчанство је улило наду у обнову пред-Османског источног хришћанског православног царства међу грчким устаницима против Османске власти почетком деветнаестог века, што су секуларно-просветитељски усмерени револуционари из организације и схеме устанка тада искористили за свој властити циљ позивајући Грке на оружани устанак (Natzopoulos 2011; Hadzopoulos 2013, 83).³⁹ Након његовог противљења секуларној и револуционарној струји међу грчким устаницима против Османске власти Патријарх Григорије Пети је 1821. године био обешен у Истанбулу. После тога устанак грчког и балканских народа против Османских Турака је попримио секуларне обресе и дошли су до изражаја комерцијални и политички интереси трговаца из Лондона, Трста, Венеције, Беча и Константинопоља (Zallony 1897; Eliot 1908, 278). Тако се испоставило да су фанариоти, повезани са утицајним трговцима на обалама и континенту Балканског полуострва који су вековима у низу управљали трговином производима од Европе до Леванта, омогућили и олакшали замену аутентичних локалних патријархалних црквених номенклатура и традиционалне етике, обичаја и манира локалног становништва на Балканском полуострву (про)секуларном и демократском политиком. Са њима су биле повезане личности као што су били грчки митрополит Леонтије и Петар Чардаклија у Србији, Александрос Маврокордатос (Αλέξανδρος Μανροκορδάτος) у Грчкој или Александар Ипсилантис (Αλέξανδρος

Ротшилд и Ехтал преко језуитски образованог масона и бившег британског агента Карло Поцо ди Борга (*Carlo Pozzo di Borgo*), који је био запослен у руском конзулату у Паризу, почели да учествују у организацији финансија новооформљене државе Грчке (Beaudry and Beaudry 1997, 37–38; Schönährl 2019, 6–12; Rimikis 2017, 83–84).

³⁹ Утицај странаца на организацију устанака Грка против Османске турске власти може да се схвати у контексту чињенице да су још у другој половини седамнаестог века у грчко и словенско изворно православље били унешени елементи језуитског образовања (Chrissidis 2016; Schlafly 1997, 421–434; Stascraft 2004, 225–228). Такви процеси су омогућили постепено јачање утицаја Римске цркве у Руском царству, која је преко Малтешких витезова званично ушла у Руско царство у доба германске-русификоване царице Екатарине Друге.

Υψηλάντης) у Влашкој, који су стајали у организацији анти-османских устанака почетком деветнаестог века.⁴⁰ У време устанака балканских народа против Османске власти неке од грчовлашко-цинцарских породица⁴¹ повезаних са фанариотима имале су своје представнике у Министарству спољних послова Русије, као на пример руски изасланик за Балкан Константин Родофиникин. Он је, упркос захтеву вође српских устаника против Османске власти Карађорђа Русима да у Србију пошаљу изасланика руског порекла, 1807. године стигао у Београд и био особа за везу између српског и руског народа „ходајући по београдским сокацима у фанариотској ношњи” (Novaković 2018, 24–29; Škarić 2014, 26–28; Popović 2005, 34–35; Kovačević 2008, 334–335). Према сведочењу тадашњег реформатора српског језика и писма Вука Карацића, након што је Константин Родофиникин чуо да је Вук Карацић био аутор *Србског ријечника*, он је рекао Вуку Карацићу да „претпоставља да је сврха постојања *Србског ријечника* била да, када Срби нестану као народ, тај речник буде користан некоме ко жели да сазна какав језик су ти људи употребљавали” (Karadžić 1969, 76). Како је Родофиникинову улогу у периоду српских устанака против Османске власти сажео историчар Милорад Екмечић (1989), поред све помоћи, суштина Родофиникинове улоге у Српској револуцији је била „дозволити да се Срби одметну од Руса и пођу својим путем” (Екмечић 1989, 146). Након његовог бега из Србије пред надирањем Османских снага 1809. године, „што је неугодно изненадило тадашње Србе”, Константин Родофиникин је и даље наставио да утиче на руску спољну политику на Балкану у својству директора такозваног „азијатског департмана” руског министарства спољних послова (Jelačić 1940, 54–55).

⁴⁰ Због грчког митрополита Леонтија Ламбраса, фанариота у Српској православној цркви, који је био против независности Србије, вођа српских устаника против Османске власти Карађорђе се жалио Русима. Међутим, након тога у Србију су дошли као руски изасланици Италијан Маркиз Ф. Паулучи, који није говорио руски језик и Грковлах Константин Родофиникин, добро упознат са фанариотским плановима очувања Османске власти на Балканском полуострву (Šarkić 2014, 26–28; Novaković 2018, 225).

⁴¹ У *Државној архиви Србије* постоје сачуване жалбе неких Срба трговаца, који су се у доба када је кнез Милош дошао на власт у Србији жалили кнезу Милошу да су њихови интереси били угрожени од „дошљака” трговаца-Цинцара, због тога што ти трговци Цинцари имали повлаштен положај у трговини у односу на староседеоце Србе „староседеоце от веће части у сваком чину превазишли” (Državna arhiva SR Srbije 1954, 273).

У периоду након Бечког конгреса 1815. године руски цар Александар Други је потпао под утицај аустријског министра спољних послова Клеменса Метерниха и одлучио да смањи утицај Русије на Балканском полуострву (Ingle 1976, 27, 40–41). Такође, иако је 1810. године током Првог српског устанка против Османске власти руски цар Александар у *Грамати руског цара српском народу* био обећао Србима помоћ као „народу исте крви и вере”, британски дипломата Дејвид Уркарт је својом сарадњом са српским књазом Милошем Обреновићем успео да Србију удаљи од, према његовим речима, „азијског панславизма из Санкт Петербурга” и да је уврсти у културни круг Енглеске и Француске (Kamenskii 1810; Voinović 2002, 189; Bataković 1994, 157–183; Chatziioannou and Harlaftis 2007, 26–27).⁴² Руси су под претњом напада Наполеонових трупа на Русију склопили *Букурештански споразум* (*Букурешки мир*) са Османским Турцима 1812. године. Како је касније историја показала, Члан 8. *Букурешког мира* био је темељ за стварање модерне државе Србије (Perišić 2022, 1711–72; Popović 2010).

Након што је вођа српских устаника Карагеоргије (Карађорђе) Петровић био убијен 1817. године, на власт је дошао Милош Обреновић, добивши од Османских Турака титулу „књаза” (Savić 1996, 82–85; Dakin 1971, 31; Nenadović 1883, 456; 460–461). Закон модерне Србије био је прављен по узору на француске, аустријске и белгијске законе, а не на основу дотадашње правне и духовне праксе српског народа (Ђорђевић 2004, 71; Ђорђевић 2008, 66). У дотадашњи традиционалан хармоничан стил живота у сеоским и породичним задругама патријархалне Србије уплеле су се политичке партије у систему „парламентарне демократије” (Denton, 2013). Појава монархијске, а затим републичке демократије била је битан „макијавелистички” део политичке философије северноамеричког политичара Томаса Џеферсона, водећег грчког секуларног просветитеља Адамантиоса Кораиса, европских банкара и чланова масонских ложа широм Европе (Ducet and Krauss, 2020). Још од времена древних философа Платона и Аристотела до данашњих дана, многи мислиоци су тврдили да је демократија била друго име за замешатељске игре око

⁴² Такво про-европско усмеравање новоформиране модерне државе Србије од стране британског дипломате Дејвида Уркарта, повезаног са економистом Карлом Марксом и банкарским кланом Ротшилд, објашњава и увођење идеологије марксизма у образовни систем Србије са већинским православним становништвом касније у двадесетом веку.

избора за демократију, да је она била само сужени шumpетеровски политички избор за народне масе и да је обично завршавала у тиранији горој од краљевске аутократије (Šumpeter 1998, 47–48).⁴³ У том смислу, револуционару Леону Троцком је приликом његове посете Србији политичар и члан Напредњачке партије Стојан Новаковић за новоосноване политичке партије у Србији потврдио да оне нису биле органске формације српског друштва, него „вештачки створена удружења која су посудила своје називе из европске политичке терминологије” (Trotsky 1980, 87). Као таква вештачки направљена „интересна” удружења грађана, нове политичке партије су биле одрођене од остатка српског народа, поготово од тадашњих српских сељака који су, према сведочењу једног сеоског лекара Лазе Димитријевића, и након престанка власти Османских Турака у новој модерној држави Србији живели у стању материјалне оскудице, без основне здравствене заштите и изграђене инфраструктуре по селима (Dimitrijević 2010, 10–11).⁴⁴ Такво друштвено уређење модерне српске државе са израженим социјалним разликама и већински сиромашним становништвом измењеног идентитета, изложеном колонијалним претензијама моћних држава тог времена, показује да српска држава од почетка није била замишљена као политички субјекат одлучивања о позиционирању српског народа у геополитичкој констелацији Балканског полуострва, него као политички објекат. Као таква, модерна српска држава се уклапала у тадашњу транс-атлантску колонијалну политичку философију која се заснивала идејама философа Џона Лока о секуларизацији

⁴³ Објашњење за таква размишљања о демократији дао је северноамерички карикатуриста Томас Наст (*Thomas Nast*) у часопису *Harper's Weekly* 1871. године, који је реченицом „Није битно како неко гласа, него ко на крају броји гласове” у својим стриповима приказивао северноамеричког политичара Вилијама Твида (*William Tweed*) као римског императора у арени и исмејавао политички систем у којем је Вилијам Твид током деветнаестог века основао демократску политичку партију, контролисао политички живот у Њујорку и судове, законодавну власт, трезор и гласачке кутије (Ackerman, 2005).

⁴⁴ Према социологу и правнику Сретену Вукосављевићу, „просветитељске” реформе српског друштва у другој половини деветнаестог века су биле мешавина западноевропског економског либерализма, либералног индивидуализма, феминизма и друштвене и сполне стратификације, и такве модернизацијске промене и нова политичка институционализација нису придонели основној привредној грани већине српског народа – пољопривреди, нити су подигле културни и економски стандард становништва (Vukosavljević 1962, 1591–60).

државе и венецијанског теолога и одборника Паола Сарпија о држању народа у колонијалном подручју у незнању и сиромаштву. Због такве политичке философије осиромашени народи из некадашњих предосманских православних царских и краљевских држава, као што је био српски народ, нису могли да развију историјску свест о свом идентитету и геополитичком позиционирању, односно нису добили могућност да развију довољан интелектуални, политички, економски и војни потенцијал да промене западни концепт заснивања модерних држава на Балканском полуострву. Уз то, још у деветнаестом веку пруски канцелар Ото фон Бисмарк (*Otto von Bismarck*)⁴⁵, политички философ и економиста Карл Маркс и британски премијер Џон Палмерстон су радили заједно у ширем геополитичком контексту на стварању једне будуће „светске федералне комуне”, којој нису одговарали тадашње Руско царство и краљевина Србија, тако да је Карл Маркс био члан шире мреже „запосленика” британског премијера Џона Палмерстона који се у деветнаестом веку залагао заостанак Турске на балканско-црноморско-анадолијском подручју, како би се, у склопу решавања „источног питања”, Русија одвратила од позиционирања на Босфору, а Француска од позиционирања на реци Нил у Египту⁴⁶ (Chisholm ed. 1911, 647). Уз Карла Маркса агенти Палмерстонове обавештајне службе су такође били и у политичком животу модерне Србије врло активни британски дипломата и путописац Дејвид Уркхарт и италијански револуционар Ђузепе Мацини (*Giuseppe Mazzini*) (Larouche 2018, 38–50). Дипломата Дејвид Уркхарт је био повезан са трговачким и финансијским пословима *Левант* компаније, активне у Османском царству и источном Медитерану, чији члан је био банкар Нејтан Ротшилд

⁴⁵ Анархиста Михаил Бакуњин је сматрао да циљ глобалне “коминтерновске” марксистичке идеологије економиста и комуниста Карла Маркса, финансираног од стране банкарског клана Ротшилда, није био само укидање држава, и затим стварање једне „светске федералне комуне”, него је његов циљ био и незванично проширење „Германског Бисмарковог царства” кроз остварење такве идеје глобалног уједињења (Bakunin 1990, 3, 3593–62).

⁴⁶ Контровверзни француски политичар и свештеник Шарл Талеран (*Charles Talleyrand*) и војсковођа Наполеон Бонапарте су заступали утицај „либералне војске” Француске на Балканском полуострву и у Медитерану (Египту) и очување Османског царства у том подручју, али при томе се њихови економски интереси нису поклапали са интересима енглеских трговаца у истом том подручју.

(*Nathan Rothschild*)⁴⁷ и чији представници у Османском царству, задужени за решавање „Источног питања”, су били конзуларни британски представници у Константинопољу (Wood 1964, 195; Prousis 2008). Утицај политичке философије комунизма економисте Карла Маркса на српске и касније у двадесетом веку југословенске политичаре је био толико јак, да је забележено да је у доба српске краљевине политичар Лазар Пачу, један од људи који су одлучивали о финансијама краљевине, био убеђени марксиста и поборник федерације слободних самоуправа, сматрајући да је “марксизам требало да постане будућност Србије и њеног идентитета” (Trotsky 1980, 737–4, 79).⁴⁸

Поред тога, након тајне *Будимпештанске конвенције* из 1877. године, руски представници су се сложили да се у случају распада Османског царства на Балканском полуострву направе мале суверене

⁴⁷ Како је приметио социолог Имануел Валерштајн (*Immanuel Wallerstein*), чланови банкарског клана Ротшилдових су држали монопол у давању јавних зајмова државама као што су Грчка, Шпанија, Португал и јужноамеричке државе, и то више у смислу подршке револуцијама него легитимности у тим државама (Wallerstein 2011, 43). Идеологија секуларно одређених европских револуционара, политичара и филозофа се није супротстављала идеји о супериорности трансатлантских моћних држава и идеји о „борби за животни простор” западноевропских мислилаца, односно са идејом о потреби борбе великих европских царстава и краљевина за природне и културне ресурсе у државама-колонијама (Malthus 1798). Банкарски клан Ротшилдови су такође помогли властима Велике Британије да победи Наполеона Бонапартеа и тако ојачали своју финансијску основу, руски амбасадор је у Лондону уговарао потенцијалне финансијске послове за своју државу уз помоћ Ротшилдових, а такође су Ротшилдови финансирали британске војне снаге у рату на Криму против Руског царства 1847. и 1854. године (Kaplan 2006, 101–103; Kienholz 2008).

⁴⁸ Према Леону Троцком, тадашње српско друштво је било тако успостављено да су политичари Никола Пашић, Стојан Протић и Лазар Пачу били главни доносиоци одлука у Србији, док је краљ био само декоративна фигура, без моралног ауторитета и политичке важности (Trotsky 1980, 73–74, 79). Борба политичких сила за природне и културне ресурсе у колонијама је била корен идеја глобализма, либерализма, комунизма и фашизма као изданака епохе Модерне и Пост-Модерне. Тако и права природа колонизалног карактера социјалистичког југословенског и српског образовног система током двадесетог века, у којем је марксизам био предаван у образовним институцијама као обавезан предмет, може да се разматра узимајући у обзир чињеницу утицаја идеја економисте Карла Маркса или руског анархисте Михаила Бакуњина на утицајне политичаре у Србији као што су то били Лазар Пачу и Никола Пашић већ у доба краљевине Србије и краљевине Југославије.

државе уместо једне јаке словенске државе која је могла да угрози „равнотежу сила у Европи”. Када се подређеност руске дипломатије политичким интересима Европе на Балканском полуострву испољила и у периоду *Санстефанског споразума* и Берлинског конгреса 1878. године, у руској јавности су се појавила мишљења да је тадашњи министар спољних послова Русије Александар Горчаков био још више подређен интересима западне политике него министар Карл Неселрод пре њега (Ingle 1976, 50–51; Kellogg 1995, 146). Оставши без чврсте дипломатске потпоре од стране представника Руског царства, 1881. године српски књаз Милан Обреновић је морао под претњом војне силе од стране аустроугарског намесника Венијамина Калаја да потпише *Тајну конвенцију* са представницима Бечког двора, након чега је Србија постала држава-сателит Аустроугарске монархије (Stoke 1990, 191–192; Kalabić 2009). Након тога је српски митрополит Михаило био смењен са места Српске православне цркве као „превише националистички и традиционално усмерен” и у Србији је била установљена незаконита црквена јерархија (Vojvodić 2007, 202–1; Kalabić 2009). Тако је након реформи српског језика и писма Вука Караџића⁴⁹ и реформе српске теологије Доситеја Обрадовића⁵⁰ и након потписивања *Тајне конвенције*, у српску историографију била уведена ненаучна историографска теза аустроугарског политичара Венијамина Калаја да су се „Срби и Хрвати доселили први пут на Балканско полуострво са Карпатских планина у пљачкашким налетима у првој половини седмог века” (Kalaji 1882, 9). У склопу таквих геополитичких пројеката измене традиционалних идентитета локалних народа и спречавања обнове пред-Османског савеза православних држава, историчари, филолози и политичари као Фридрих Тирш (*Friedrich Thiersch*), Јаков Фалмерајер

⁴⁹ Штићеник Бечког двора антрополог и филолог Вук Караџић је спровео реформу српског традиционалног језика и писма, којом су из српског писма била избачена традиционална слова која су Срби пре те реформе делили са Грцима и Русима и којима су била записани дотадашњи важни српски државни документи и књижевност (Zlatković 2018, 392; Šuljagić 2020, 360–370).

⁵⁰ Теолог Доситеј Обрадовић је започео реформе десветосавизације и деправославизације дотадашње традиционалне хришћанске вере у Србији, уносећи у њу елементе рационалистичке теологије Јохана Еберхарта (Vukašinović 2012, 798–6). У том смислу, у дотадашњу светосавску Српску Православну Цркву је теолог Обрадовић унео идеју вишеконфесионалног српства у сврху хуманистичке релативизације дотадашњег идентитета српског народа.

(*Jakob Fallmerayer*), Вук Караџић или Венијамин Калаји су стварали нове граматику и историографију српског и грчког народа на Балканском полуострву (von Thiersch 1833, i–xx; Benes 181; Danforth 1984, 53–85; Leeb 1996, 113–114; Kalabić 2009).⁵¹ Упоредо са таквим процесом, за владаре модерних балканско-црноморских држава били су устоличавани чланови Велф-Хановер династије и њених бочних огранака и династија Хохенцолерн-Зигмаринген, Вителбах и Саксбург-Гота (Heaton-Armstrong 2005; Pearson 2006; Mitrović 2011, 66–75; Toleva 2012, 28; Šuljagić 2024, 95–96; Stoica 1919, 29; Stanojević 2010, 329–330). Формирање модерне државе Румуније на челу са пруским племићем Карлом Хохенцолерн-Зигмарингеном на подручју некадашње словенске Влашке и Молдавије је био важан „потпројекат” у склопу спречавања обнове „Византско-хеленског царства”, како је то објашњавао филозоф Фридрих Вилхелм Тирш, изведен уз подршку Аустроугарског двора, Француске и Италије, „поготово Наполеона Трећег”, а касније и пруског канцелара Ото фон Бизмарка (Stoica 1919, 28; Miller 2013, 320–331). Још од 1700. године је трајао пројекат влашко-молдавске унијатске „Ердељанске школе” да се створи нова држава Румунија као неолатински геополитички конструкт и након тога је уследило исписивање нове историографије галицијске Украјине и Крима (Jiriček 1952, 60; Gebhardi 1808; Engel 1792; Siestrzeńcewicz-Bohusz 1824; Durant and Durant 2011; Kolodziejczyk 2011, 219–220; Magocsi 2010, 426). Такви западни геополитички и културолошки пројекти су били важан корак напред ка брисању сећања на историју Свете Кијевске Русије или царства српског цара Душана „Силног” међу локалним становништвом тих балканско-црноморских држава. Према британском политичару Роберту Ситону Вотсону (*Robert Seton-Watson*), који је утицао на

⁵¹ Монопол „византологије” Георгија Острогорског у српској историографији у двадесетом веку се надовезао ненаучне историографске тезе Венијамина Калаја, Константина Јиречека и осталих историчара из аустроугарског и германског научног и културног круга о коренима српског идентитета и државе. Оснивач Византолошког института у Београду 1948. године је био у српској и светској историји врло утицајни историчар Георгиј Острогорски (*Georg Ostrogorsky*), који се од 1924. године бавио „византологијом” са његовим блиским пријатељем германским нацистичким официром Ернстом Шрамом (*Ernst Schramm*) (Prinzing 2020). Историчар Георгиј Острогорски је био некадашњи студент археолога Лудвига Курстијуса, који је сматрао да је „поход на Исток германских археолога и архитеката био подједнако ефектан као и поход пруске технологије и војних група на Исток” (Marchand 1996, 92; Damico and Zavadil, 2014, 301–302).

припајање Србије западноевропској зони у двадесетом веку, „након 1699. године „Империјалним Патентом” о „Унији са Римом”, који је био смртна пресуда православљу међу Румунима Трансилваније, језуити из окружења цара Леополда Првог су сматрали да „Унија са Римом” треба да послужи Хабсбурзима и Риму у походу на Византију”. Због тога је православна црква изгубила право да бира епископе у Влашкој и Молдавији и били су прогоњени ако нису пристајали на унијање, све до 1759. године, када је хабсбуршка влада потчинила румунске православце јурисдикцији Српске епископије у Пешти (Seton-Watson 1934, 174–175). С друге стране, на основу плана британског дипломате Едмунда Хорнбија (*Edmund Hornby*), који је 1878. године објавио свој *Нацрт за будућу владу Бугарске* (*The Eastern question: a Scheme for the Future Government of Bulgaria*), била је створена модерна бугарска држава на челу са племићем Фердинандом из огранка Велф-Хановер династије германске Саксбург-Гота (*Saxe-Coburg and Gotha-Koháry*) династије.⁵²

У том контексту британски дипломата Дејвид Уркарт и пољски гроф Адам Чарториски, са његовим политичким кругом масона који се залагао за „панславизам одвојен од Русије”, су усмерили српске политичаре у правцу стварања државе јужних Словена на Балканском полуострву под утицајем Енглеске и Француске, која је требало да буде супротстављена „азијском панславизму Санкт Петербурга.” (Bataković 1994, 157–183; Czajkowski 2020, 176–177). Уз модерне државе Србију, Грчку, Румунију и Бугарску била је почетком двадесетог века створена и држава Албанија, а затим и Југославија као држава јужних Словена различитих религија и идеологија, односно као мини-реплика цеферсонијанске идеје о мешању више народних, конфесионалних и идеолошких елемената у једној држави. Југославија је била замишљена да буде нека врста продужене и трансформисане аустроугарске државе „под жезлом Хабсбуршко-Лоренске династије», како су то били замислили римокатолички свештеник Антон Корошец, политичари Анте Трумбић и Никола Пашић и посланици Југословенског клуба у

⁵² Мотив да политичар Едмунд Хорнби направи нацрт модерне Бугарске била је његова бојаза да би удружени Словени на челу са Русијом могли да замене „Источно питање” „Словенским питањем”. Због тога је замислио модерну Бугарску као форму „националне, бугарске и демократске индивидуалности за бугарску нацију” повезану са интересима Енглеске и са „баријерама” према околним државама (Hornby 1878, 7; Stojanović 2010, 329–330).

аустријском Царевинском већу током Првог светског рата, и за стварање такве државе Југославије одобрење је дао последњи аустроугарски цар Карло Први (*Karl I*) 1918. године (Petrović 2016, 6; Krizman 1989, 299).

У ранијој верзији Аустријског царства су претходно биле територије Словеније и Хрватске, а затим им је незванично укидањем краљевине Србије била додата и територија дотадашње државе Србије. Након што се новоустоличени југословенски регент Александар Карађорђевић оженио принцем Маријом из Хохенцолерн-Сакс Кобург династије у Румунији и након признања Румунске православне цркве од стране југословенске династије Карађорђевића, план историчара Августа фон Шлецера да се „Аустрија прошири до Црног мора” био је испуњен. Устоличењем чланова Велф-Хановер династије и њихових огранака за краљеве Грчке, Румуније, Бугарске и Албаније током деветнаестог и двадесетог века, домен владавине чланова те династије и њених огранака је обухватио Јадранско, Јонско, Егејско и Црно море. На тај начин Велф-Хановер династија је успела да комплетно преузме под своју политичку контролу територију некадашњег пред-Османског царства српског цара Стефана Душана Немањића (Šuljagić 2021, 118–143; Šuljagić 2023a, 11–12; Šuljagić 2023b, 306)...

За време Првог светског рата у децембру 1916. године руска царска војска је, слично рату из 1828. године, поразила турску војску у Анадолији и формирала нову владу са грчким митрополитом Хрисантом на тој територији (Akarca 2002, 3–4). Тако је Русија добила могућност да обнови некадашње Источно Ромејско царство са словенским владаром на челу православних хришћана, по угледу на сличне примере у прошлости тог царства (Vachkova 2008, 3–24). Након тога западни политички и војни лобији су спречили тај план финансирајући насилно револуционарно свргавање царске власти у Русији, наручивши убиство руског цара Николаја Другог и његове породице и инсталиравши бољшевичку владу која је претворила Руско царство у савез социјалистичких република (Ackerman 2016, 320–321; Pipes 1996, 16; Fischer 2016, 42–44). Затим су на рушевинама некадашњих православних хришћанских држава, у складу са ставом северноамеричког политичара Томаса Џеферсона о мешању и изједначавању религија у једној држави на основу слободе избора (Lambert 2003, 8), у двадесетом веку извршени политички експерименти стварања држава и регионалних заједница као што је

била Југославија.⁵³ Мини-глобалистички примери савеза „племена” различитих религија и историја у једној држави или заједници региона, са идејама секуларизма и религиозног синкретизма у њима, биле су претходница за савремену имплементацију глобалистичких агенди „нових Евро-Афро-Азијских поредака” (Mattern 1942, 17). Ови политички (међу)државни експерименти су се уједно уклапали у тврдњу политиколога Строба Талбота (*Strobe Talbott*) о „процесу дезинтеграције Балканског полуострва његовим фрагментисањем у низ псеудо-држава” (Talbott 2009, 320). У процесу функционисања таквих модерних „псеудо-држава” била је, уз политичке идеје Џона Лока и Паола Сарпија, имплементирана и идеја истовременог хедонизма и надзора „сведидећег ока” британског политичара Џеремија Бентама⁵⁴ у новооснованим модерним балканским државама. Бентамова идеолошка основа технократског глобалног друштва у Србији и осталим балканским државама је приметна без обзира да ли је реч о историјату и функцији тајних служби у тим државама, о „ријалити програмима” као данашњој промоција „сведидећег ока” и садржају индустрије забаве на нивоу њихових локалних масмедија или о фабијанској орвеловско-хакслијевско-раселовској интерпретацији статуса и перспективе тих држава у глобалном друштву. Уз то, и у модерној и у постмодерној држави Србији, од занемаривања *Законоправила Светог Саве*, државних повеља и закона средњовековне Србије у образовном систему, до занемаривања долине средњовековних српских краљева у туристичкој понуди и средствима јавног информисања, постоји тенденција да се историја српско народа пре стварања модерне државе Србије занемарује на државном институционалном нивоу (Savić 2014; Šuljagić 2014b, 357–363).

⁵³ У случају политичког експеримента стварања Краљевине Југославије и СФР Југославије радило се о микро-примеру цеферсијанско-вудровилсоновске мултиконфесионалне и мултинационалне државе са политичким експериментима права на самоопредељење, укидања приватне имовине грађана или стварања псеудо-држава, којима су преко својих намесника у двадесетом веку управљали британски политичари Едвард Греј (*Edward Grey*), Роберт Сетон Вотсон и Винстон Черчил.

⁵⁴ Браћа Џереми и Семјуел Бенет су први пут употребили своју идеју институције технолошког надзора у експерименту „Потемкинових села” у сарадњи са русификованом царицом Екатоарином Другом и руским племићем и политичаром Григоријем Потемкином у Руском царству (Werrett 1999).

Имајући у виду да су модерне српска, грчка и остале балканске државе формиране са измењеним традиционалним идентитетима, и да су самим тим њени представници били онемогућени и на плану унутрашње и спољне политике да обезбеде за себе улогу сувереног политичког субјекта у свом позиционирању на геополитичкој регионалној и светској сцени, разумљива је и маргинализована улога Срба, Грка и осталих локалних народа на Балканском полуострву у геополитичким плановима политиколога и геостратега као што су Збигњев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*) или Строба Талбота у савременом периоду.⁵⁵ Планови таквих припадника супранационалне административне номенклатуре за балканске „псеудо-државе” (Talbot 2009, 320), без обзира ради ли се о једнопартијском или вишепартијском систему на власти, или о природи идеологије у тим државама, показују да геополитички и идеолошки фактори који су утицали на формирање модерних балканских држава у деветнаестом веку умногоме нуде основу за прогнозирање будуће улоге и статуса балканских држава у геополитичкој констелацији у свету у двадесет и првом веку. О томе сведочи занемареност анализе *Агенде 2030* Уједињених нација и осталих геополитичких и идеолошких агенди и планова који се тичу будуће улоге и статуса српског и осталих балканских народа у светској геополитичкој констелацији, у јавном дискурсу и мас-медијима балканских држава. Таква чињеница посредно показује да су балканске “псеудо”-државе (Talbot 2009, 320) објекти, а не субјекти у одлучивању геополитичке констелације Балканског полуострва. Због тога у вези са Србијом постоји витална потреба да српски државни руководиоци и научни радници у области друштвених наука формирају научну концепцију и одговарајућу пробабилну доктрину са којима би се континуирано обезбедила реална улога и статус Србије и српског народа у будућој констелацији држава и војнополитичких групација у свету.

⁵⁵ Тако у двадесетом веку утицајни политиколог Збигњев Бжежински, у склопу његове замисли поделе евро-рус-азијске територије у четири сектора, није позиционирао Грчку у западни или средњи сектор заједно са њеним суседним балканским словенским народима, него у западни рубни део јужног сектора, за који је Бжежински замислио да се простире од Грчке до Блиског и Средњег Истока (Bžezinski 2001, 37).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ackerman, K. 2005. *Boss Tweed: The rise and fall of the corrupt pol who conceived the soul of modern New York*. New York: Carroll & Graf Publishers.
- Ackerman, Kenneth. 2016. *Trotsky in New York, 1917: A Radical on the Eve of Revolution*. Berkeley: Counterpoint Press.
- Akarca, Halit. 2002. *The Russian Administration of the Occupied Ottoman Territories During the First World War: 1915–1917*, MA Thesis. Ankara: Bilkent University, The Institute of Economics and Social Sciences.
- Allen, Susan. 1999. *Finding the walls of Troy*. Berkeley: University of California Press.
- Ammalina Dalillah Mohd Isa, Spahic Omer and Fauziah Fathil. 2022. "The Sultanate of Murad II (1421-1451) of the Ottoman Empire". *International Journal of Advanced Research* 10(08). August 2022. 792–798 DOI:10.21474/IJAR01/15236.
- Amitai, Reuven. 2008. „Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life”. *Mamluk Studies Review* 12, No. 1. 119-137. DOI: 10.6082/M1D50K43.
- Anadolu Agency. 2018. "Turkish Jews remember being welcomed in Ottoman lands". *Dailysabah.com*. 04.08.2018. <http://www.dailysabah.com/history/2018/08/04/turkish-jews-remember-being-welcomed-in-ottoman-lands> последњи приступ јануар 2025.
- Anisimov, Evgenii. 1993. *The of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia*, transl. Alexander, J. NY: Armonk, M.E. Sharpe.
- Anooshahr, Ali. 2009. *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam*. New York and London: Routledge.
- Arabatzis, George. 2014. "Plethon's Philosophy of the Concept", *Georgios Gemistos Plethon The Byzantine and the Latin Renaissance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Athanassoglou-Kallmyer, Nina. 2008. „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe”- *Nineteenth-Century Art Worldwide*, 7/2. [19thc-artworldwide.org](https://www.19thc-artworldwide.org). access July 2019 <https://www.19thc-artworldwide.org/autumn08/excavating-greece-classicism-between-empire-and-nation-in-nineteenth-century-europe>.

- Avramosije (Pogodin), arhimandrit. 1994 (2007). *Sveti Marko Efeski i Florentinska Unija*. Moskva, Kraljevo: Eparhijski upravni odbor Eparhije žičke.
- Baerlein, Henry. 2022. *The Birth of Yugoslavia*. London: L. Parsons.
- Bakunin, Mikhail. 1990. *Statism and Anarchy*, transl./ed. by Marshall, S. Shatz. Cambridge: Cambridge University Press.
- Banning, Lance. 1986. "Jeffersonian Ideology Revisited: Liberal and Classical Ideas in the New American Republic," *William and Mary Quarterly* (January 1986) 43/1. 3–19. <https://doi.org/10.2307/1919354>.
- Barrow, John. 1839. *Memoir of the Life of Peter the Great*. London: Thomas Tegg.
- Barton, Arnold. 1972. "Gustav III of Sweden and the Enlightenment". *American Society for Eighteenth-Century Studies* 6 (1) (Autumn, 1972). Baltimore: The Johns Hopkins University Press. 1–34. doi:10.2307/3031560.
- Barton, Simon. 2009. *A History of Spain*. Macmillan International Higher Education.
- „Bazilika Svetog Vitalija”. 2016. [wikipedia.org](https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Базилика_Светог_Виталија). https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Базилика_Светог_Виталија.
- Batakovic Dusan. 1994. "Ilija Garasanin's Nacertanije: A Reassessment". *Balkanica* XXV-1. Belgrade: Institute for Balkan Studies.
- Beaudry, Pierre and Irene Beaudry. 1997. "The Venetian agents deployed against France", *EIR* 24/26. June 20, 1997.
- Behrens-Abouseif, Doris. 2014. *Practising Diplomacy in the Mamluk Sultanate: Gifts and Material Culture in the Medieval Islamic World*. London and New York: IB Tauris.
- Benes, Tuska. 2008. *In Babel's Shadow: Language, Philology, and the Nation in Nineteenth Century*. Detroit: Wayne State University Press.
- „Benveniste”. 2023. [wikipedia.org](https://en.wikipedia.org/wiki/Benveniste). <https://en.wikipedia.org/wiki/Benveniste> приступ април 2024.
- Bettenson, Henry and Cristopher Maunder. 1999. *Documents of the Christian Church*. Oxford: Oxford University Press.
- Bisaha, Nancy. 2010. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. University of Pennsylvania Press.
- Bogunović, Petar. 2019. "Appendix ad Historiam Serborum et Slavorum [A Contribution to the History of the Serbs and Slavs]." *Култура нолуса* 16 (39). 159–188.

- Boia, Lucian. 2001. *History and Myth in Romanian Consciousness*. Budapest: Central European University Press.
- Bosch, Ursula. 1970. "Ein „Testament“ des Kaisers Andronikos II. Palailogos?". *Зборник радова Византолошког института* 10. Београд: Византолошки институт САНУ. 55–59.
- Bosman, Philip. 2014. "The School of Athens: Moments in the History of an Idea", *Akroterion* 59. 67-87.
- Bosworth, Clifford. 2007. *Historic cities of the Islamic world*. BRILL.
- Brodsky, Joseph. 1986. "A Guide to a Renamed City" in *Less Than One: Selected Essays Joseph Brodsky*. New York: Farrar Strauss Giroux.
- Bronza, Boro. 2010. "The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771-1778" in Mitev, Plamen and Ivan Parvev, Maria Baramova, Vania Racheva (eds.), *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin: LIT Verlag. 61-62.
- Broquière, Bertrandon de la. 1892. *The Voyage d'Outremer*, transl. Kline, G. New York: P. Lang.
- Broughall, Quentin. 2015. *Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901*, Ph. D. Dissertation. Maynooth: Maynooth University.
- Bryant, Jacov. 1807. *A New System or an Analysis of Ancient Mythology*. London: T. Payne, P. Elmsly, B. White, J. Walter.
- Burckhardt, Jacob. 2000. *The Civilization of the Renaissance in Italy*. New York: Random House Publishing Group.
- Burke, Edmund. 1830. *The Annual Register or a view of the history, politics and literature of the year 1829*. London: Baldwin and Cradock, Rivington.
- Bushkovich, Paul. 2003. *Peter the Great*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Bžezinski, Zbignjev. 2001. *Velika šahovska table*. Podgorica: CID, Banja Luka: Romanov.
- Czajkowski, Michal. 2020. "Sadyk Pasha's Projects in The Ottoman Empire (1841-1872)". Volodymyr Poltorak. 2020. „Michal Czajkowski (Sadyk Pasha)'s Projects in the Ottoman Empire (1841-1872).” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi – The Journal of Southeastern European Studies* 35 (2020). 175-188 DOI: 10.26650/gaad.796116.

- Dakin, Douglas. 1971. *The Unification of Greece 1770-1923*. New York: St. Louis. Martin's Press.
- Damaskin, Ioann. 1913. „Tri zaštiteljnjih slova protiv otvergajoših svjatje ikoni”. *Polnoe sobranie tvorenii Sv. Ioanna Damaskina* 1. prev. Četirkina, V. Sankt Peterburg: Imp. S.-Peterb. Duhov. Akad. 347–441.
- Denton, Vilijem. 2013. *Srbija i Srbi*. prev. M. Nikolajević. (orig. *Servia and Servians*, 1862). Beograd: Službeni glasnik.
- Dimitrijević, Laza. 2010. *Kako živi naš narod*. Beograd: Infinitas.
- Dmitriev, L. 1999. *Biblioteka literaturu drevnei Rusi: vtoraja polovina xv veka*. Sankt Peterburg: Nauka.
- Državna arhiva SR Srbije. 1954. KK XV, Nahija Kragujevačka 248. knj. II. sv. I. br. 363. ur. Radosav Marković. Beograd: Državna arhiva SR Srbije.
- Ducet, Bernard, and Alexis Krauss. 2020. “Freemasonry and the foundation of Greece.” Academia.edu. Last accessed in May 2024. https://www.academia.edu/49394816/Freemasonry_and_the_foundation_of_Greece.
- Đorđević, Miroslav. 2008. „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844”. *Strani pravni život* 1/2008.
- Hornby, Edmund. 1878. *The Eastern question: a scheme for the future government of Bulgaria*. London: Eastern Question Association.
- Carevska, Ljubov. 2012. “Plodovi propagande iz 16. veka o Ivanu Groznom”. Radio „Glas Rusije”. *rs.rbth.com*. 11. decembar 2012. pristup maj 2024. https://rs.rbth.com/articles/2012/12/11/plodovi_propagande_iz_16_veka_o_ivanu_groznom_18707.html
- Chamberlain, Richard. 1986. *Charlemagne, Emperor of the Western World*. London: Grafton books.
- Chatziioannou, Maria-Christina and Gelina Harlaftis. 2007. “From the Levant to the City of London: Mercantile Credit in the Greek International Commercial Networks of the Eighteenth and Nineteenth Centuries”. Cotrell, Ph. (ed.) *Centres and peripheries in banking. The historical development of financial markets*. Aldershot: Ashgate.
- Chen, Sanping. 2012. *Multicultural China in the Early Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.
- Chisholm, Hugh, ed. 1911. “Palmerston, Henry John Temple, 3rd Viscount”. *Encyclopædia Britannica*. vol. 20. Cambridge University Press.

- Choniates, Niketas.1984. *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*. trans. H. Magoulas. Detroit:Wayne State University.
- Chrissidis, Nikolaos.2016. *An Academy at the Court of the Tsars: Greek Scholars and Jesuit Education in Early Modern Russia*. Cornell University Press.
- Churchill, Winston.2010 (1919). *My Early Life: 1874–1904*. New York: Simon and Schuster.
- Claydon, Anthony. 2002. *William III: Profiles in Power*. Longman.
- Clement of Alexandria.1919. *Exhortation to the Heathen (Protrepticus)*, transl. Butterworth, G. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London, W. Heinemann.
- Cline, Myrtle. 1930. *American Attitude Toward the Greek War of Independence 1821–1828*.NY: Columbia University.
- Coletto, Jacobo.1819. *Illyrici Sacri*, Tomus octavus.Venetiis: Sebastianum Coleti.
- Čemerikić, Mihajlo. 2003. *Prizren i okolina 1019-1941 I-III*. Beograd: Prvo slovo.
- Danforth, Loring.1984. “The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture”. *Journal of Modern Greek Studies* May 1984.
- Cracraft, James.2009. *The Revolution of Peter the Great*. Harvard University Press.
- Cvetković, Branislav. 2003. “Vizantijski car i freske u priprati Mileševa”. *Balkanica* 32–33. Beograd: Balkanološki institut, SANU.
- Dakin, Douglas. 1973. *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*. Berkeley: University of California Press.
- Damico, Helen and Joseph Zavadil. 2014. *Medieval Scholarship: Biographical Studies on the Formation of a Discipline: History*. Routledge.
- Danielsson, Susan. 2021. “Gustav Badin: The Afro-Swedish Experience in Eighteenth Century Sweden”. *The Saber and Scroll Journal* 10(1).Summer 2021. 45–61. doi: 10.18278/sshj.10.1.4.
- Danon, Jakov i Verica Stošić.2010.*Memoari na holokaust Jevreja Krajine*. Banja Luka: Jevrejska opština.
- Defter-i mufasssal-i vilayet-i Vlk, sene 859. 1455 (1972).Monumenta Turcica historiam Slavorum Meridionalium illustrantia: Defteri 1-2/*

- gaći *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*, Hadžibegić, H. et al. ur. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Disraeli, Benjamin. 1904. *Coningsby*. ed. Langdon-Davies, B. London and Edinburgh: R. Brimley Johnson.
- Djuvara, Neagu. 1995. *Între Orient și Occident*. Bucharest: Humanitas.
- Dumett, Raymond. 1975. "Joseph Chamberlain, Imperial Finance and Railway Policy in British West Africa in the Late Nineteenth century". *The English Historical Review*. Oxford: Oxford University Press. 287–321.
- Durant, Will and Ariel Durant. 2011. *Rousseau and Revolution: The Story of Civilization X*. NY: Simon and Schuster.
- Dyson, Stephen. 2006. *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven: Yale University Press.
- Đorđević, Miroslav. 2004. *Uvod u građansko pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Eberhardt, Piotr. 2005. "Geneza niemieckiej koncepcji „Mitteleuropy". *Przegląd Geograficzny* 77 (4). 183–463.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1*. Beograd: Prosveta.
- Eliot, Charles. 1908. *Turkey in Europe*. London: Edward Arnold.
- Elton, W. 1994. "Shakespeare and the thought of his age". In: Wells, S. (ed.). *The Cambridge companion to Shakespeare studies*. New York: Cambridge University Press.
- Emmer, Pieter. 2005. *The Dutch Slave Trade, 1500-1850*. ed. Craig P. et al. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Engel, Johann von Christian. 1792. *Geschichte von Halitsch und Vlodimir*. Wien: Kaiserer.
- Esteve, Maria. 2018. "The Circulation of Scientific Knowledge in Euler's first stage at Saint Petersburg Academy of Sciences". *The Scientific Dialogue linking America, Asia and Europe between the 12th and the 20th Century*, ed. Angelo, F d'. Naples: Associazione Culturale Viaggiatori. 262–276. doi.org/10.26337/2532-7623/MASSA.
- Evans, John Arthur. 1886. *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London 49. London: Nichols and Sons.

- Evans, Daniel. 1985. "Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition". *A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 6:1.
- Evola, Julijus. 2022. *Paganski imperijalizam – rimska tradicionalnost*. Beograd: Metafizika, Zlatno runo.
- Franklin, Simon. 2002. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300*. Cambridge University Press.
- Evola, Julijus. 2010. *Pobuna protiv modernog sveta*. Čačak: Alef-Gradac K.
- Fischer, Louis. 2016. *Oil Imperialism: The International Struggle for Petroleum*. London: Routledge.
- Fontana, Benedetto. 2003. "Salluts and the Politics of Machiavelli". *History of Political Thought* 1–24 (Spring 2003). 86–108.
- Foucault, Michele. 1980. *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. ed. Gordon, C. New York: Longman; Brighton: Harvester Press.
- Fox, Frank. 1915. *The Balkan Peninsula*. London: A. and C. Black Ltd.
- "Fugger family". *wikipedia.org*. https://en.wikipedia.org/wiki/Fugger_family приступ септембар 2024.
- Gaćinović, Radoslav. 2019. „Prva Prizrenska liga kao putokaz političkog nasilja nad Srbima u Staroj Srbiji.” *Vojno delo* 72(3): 326–341. DOI: 10.5937/vojdela1903326G.
- Gebhardi, Ludwig. 1808. *Geschichte des Grossfürstenthums Siebenbürgen und der Königreiche Gallizien, Lodomerien und Rothreussen*. Pesth: J. Leyrer.
- Gilbert, Martin. ed. 1982. *Winston S. Churchill, The Official Biography. Companion V/3. The Coming of War 1936-1939*. London: William Heinemann.
- Giorgi, Rosa. 2002. *Saints in Art*. ed. Zuffi S., transl. Hartmann T. Milan, Los Angeles: Getty Publications.
- Gourgouris, Stathis. 1996. *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*. Stanford University Press.
- Grujić, Radoslav. 1929. „Skopska eparhija” u *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. knjiga IV. ur. Stanoje Stanojević. Zagreb: Bibliografski zavod.
- Grujić, Radoslav. 1995. *Pravoslavna srpska crkva*. Beograd, Kragujevac: Evro-Kalenić.

- Hadzopoulos, Marios.2013. "From Resurrection to Insurrection: Sacred Myths, Motifs and Symbols in the Greek War of Independence" in *The making of modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, ed. Ricks, D. and R. Beaton. Surrey: Ashgate Publishing Ltd.
- Hankii, Martini.1677. *De Byzantinarum Rerum Scriptoribus Græcis*. Lipsiae: Johannis Adami Kastneri Bibliopole Hanotaux, Gabriel.1877. "Les Vénitiens ont-ils trahi la chrétienté en 1202". ed. Monot, G. et G. Fagniez. *Revue Historique* 4.Paris: Librairie Germer Bailliere. 74–102.
- Harris, Henry.1888. *Cristopher Columbus and the Bank of Saint George*. London: Chiswick Press, New York: Privately Printed.
- Hatzopoulos, Marios.2011. "Oracular Prophecy and the Politics of Toppling Ottoman Rule in South-East Europe". *The Historical review/La Revue Historique* 8.95–116.
- Haustein, E. 1985. *Der Nemanjiden stammbaum. Studien zur mittelalterlichen srebischen Herrscher ikonographie*. Bonn: Rheinische Friedrich Wilhelms Universität.
- Heaton-Armstrong, Duncan. 2005. *The Six Month Kingdom: Albania 1914*. London: IB Tauris.
- Heck, Gene. 2006. *Charlemagne, Muhammad, and the Arab Roots of Capitalism*. Walter de Gruyter.
- Heck, Gene. 2007. *When worlds collide: exploring the ideological and political foundations of the clash of civilizations*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Herrin, Judith. 2002. *Women in Purple*. London: Phoenix Press.
- Hoade, Eugene.1952. *The itineraries of Fr. Simon Fitzsimons, O. F. M. 1322 – 23*.Jerusalem: Franciscan Printing Press.
- Hofmann, G. ed. 1953.*Orientalium documenta minora* 34. Romae: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.
- Howells, William.1907. *Venetian Life*. Cambridge: The Riverside Press.
- Hrabak, Bogumil. 1979. "Ideje o arbanaškoj autonomiji i nezavisnosti 1876-1880. godine". *Istorijski časopis* 25–26 (1978-1979). Beograd: Istorijski institut, Prosveta.

- Inalcik, Halil. 2002. "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation," in *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through Twentieth Century*. ed. Avigdor Levy. New York: Syracuse University Press.
- Ingle, Harold. 1976. *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836-1844*. Berkeley: University of California Press.
- Iorga, Nicolae. 1934. *Histoire de la Vie Byzantine, L'empire moyen de civilization Hellénique (641-1081)*. Tome II. Bucarest, Paris: Edition de l'Auteur, Dépeit Roumaine en France, Fontenay-aux-Roses, Seine.
- Janković, Đorđe. 2007. *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoleća*. Povremena izdanja 5. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Jefferson, Thomas. 1829. *Memoirs, correspondence, and private papers of Thomas Jefferson, late president of the United States*. ed. T. Jefferson Randolph, Vol. II. London: H. Colburn and R. Bentley.
- Jelačić, Aleksije. 1940. *Rusija i Balkan*. Beograd: A. M. Popović.
- Jiriček, Konstantin. 1952. *Istorija Srba*. prev. J. Radonjić. Beograd: Naučna knjiga.
- Johnson, Robert. 2006. *Saint Croix 1770–1776: The First Salute to the Stars and Stripes*. AuthorHouse.
- Jovanović, Milivoje. 2011. *Monah Kalist*. Beograd: Ivan Stojanović.
- Jovičević, Andrija. 2011. *Drevni srpski manastiri*. Službeni glasnik Beograd – Centar Matice Srpske Nikšić.
- Jovićić, Živko. 1867. „Pismo pisano mitropolitom crnogorskom Savom mitropolitu moskovskom Platonu 1776”. *Glasnik Srpskog Učenog Društva* XXII. ur. J. Gavrilović. 357–359. Beograd: Državna štamparija.
- Kaatz, Kevin. 2012. *Early Controversies and the Growth of Christianity*, New York: ABC-CLIO.
- Kačić-Miošić, Andrija. 1864. *Razgovori ugodni naroda slovinskog*. Zadar: Bratja Battara.
- Kahane, Henry and Renee Kahane. 1962. "Notes on the Linguistic History of "sclavos"". *Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*. ed. Gatto, E. and A. D'Amelia. Florence: G.C. Sansoni. 345–360.
- Kalabić, Radovan. 2009. *Grofovska vremena*. Beograd: Grafiks.
- Kalaji, Benjamin. 1882. *Istorija srpskog naroda*. prev. G. Vitković. Beograd: Državna štamparija.

- Kalić, J.. 1987-1988. "Presto Stefana Nemanje," / The Throne of Stephen Nemanya/. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklore* 53-54. Belgrade: Filološki fakultet.
- Kamenskii, N. 1810. *Donesenie N. M. Kamenskogo N. P. Rumincevu o gotovnosti okazati serbam pomoši posle perepravi russkoi armii za Dunaji* № 37. 08.04. 1810. Bukarešt: AVPR. F. Kancelarija pristup januar 2020. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/141-160/141.phtml?id=8758.
- Kaplan, Herbert. 2006. *Nathan Mayer Rothschild and the Creation of a Dynasty: The Critical Years 1806-1816*. Stanford University Press.
- Karim, Muhammad. 2023. "Drawing a "Geopolitics" of Medieval Middle East: Political Alliance and Rivalry among Islamic Caliphates, the Mongols, and the European Kingdoms". *Al-Jāmi'ah: Journal of Islamic Studies* Vol. 61(2): 267-296, doi: 10.14421/ajis.2023.612.
- Karpov, Sergei. 1995. "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)." *Dumbarton Oaks Papers: Symposium on Byzantium and the Italians, 13th–15th centuries* 49. 33–42.
- Kellogg, Frederick. 1995. *The Road to Romanian Independence*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Keum, Ahn et al. 2017. „538 A.D. and the Transition from Pagan Roman Empire to Holy Roman Empire: Justinian's Metamorphosis from Chief of Staffs to Theologian". *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 7, No. 1; January 2017, ed. Garcia M. 44–85 https://www.ijhssnet.com/view.php?u=https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_7_No_1_January_2017/7.pdf приступ март 2024.
- Kienholz, Mary. 2008. *Opium Traders and Their Worlds*. Bloomington: Indiana University Press.
- Killoran, John. 1987. "Aquinas and Vitoria: Two Perspectives on Slavery." In *The Medieval Tradition of Natural Law*, ed. Johnson, H. Kalamazoo: Medieval Institute Publications.
- Kim, Hyun Jin. 2013. *The Huns, Rome and the Birth of Europe*. Cambridge University Press.
- Karadžić, Vuk. 1969. *Istorijski spisi II. Sabrana dela Vuka Karadžića* XVI. ur. R. Samardžić. Beograd: Prosveta.
- Kohen, Eli. 2007. *History of the Turkish Jews and Sephardim: Memories of a Past Golden Age*. Lanham: University Press of America.

- Kolodziejczyk, Dariusz. 2011. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century)*. BRILL.
- Koljivanova, M. 2010. *Aleksandr II – car-Osvoboditelj (1855-1881 gg)*. Moskva: Olma Media Grupp.
- Konstantin Filosof. 1968. reprint *Žitije despota Stefana Lazarevića*. Edicija *Stare srpske biografije*. Beograd: Prosveta.
- Kostić, Lazo. 1961. „Značaj Pečke patrijaršije za Srbe”. u *Iz srpskog verskog života*. Biblioteka Svečanik br. 32. ur. Aleksa Todorović. 30–57. München: Serbische religiöse Bibliothek /Srpska religiozna biblioteka Svečanik.
- Kostić, Veselin. 2006. „David Urkart – pisac prve engleske istorije Srbije”. *Istorijski časopis* 53 (LIII).235–262.
- Kovačević, Radovan. 2008. „Dositejev dolazak u Srbiju”. *Izvornik* 4/2008. ur. Šutić, R. Gajdobra: Ogranak Vukove zadužbine u Gajdobri. 313–339.
- Ković, Miloš. 2021. *Velike sile i Srbi 1496–1833*. Beograd: Catena Mundi.
- Köstlbauer, Josef .2023. “Slavery in the Holy Roman Empire” In: Pargas, D.A., Schiel, J. (eds) *The Palgrave Handbook of Global Slavery throughout History*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Kritovoulos.1954. *History od Mehmed the Conqueror*. transl. Riggs, C. Princeton University Press.
- Krizman, Bogdan.1989. “Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi”.Zagreb: Globus.
- Lala, Etleva.2008. *Regnum Albaniae, the Papal Curia, and the Western Visions of a Borderline Nobility*, Ph.D. dissertation. Budapest: Central European University, Department of Medieval Studies.
- Lambert, Frank.2003. *The Founding Fathers and the Place of Religion in America*. Princeton University Press Larouche, Lyndon. 2018. “The Science of Physical economy as The Platonic epistemological basis for all branches of Human Knowledge”, February 25, 1994, repr. in *Executive Intelligence Review*. June 9, 2017/November 30, 2018. *larouchepub.com* last time accessed on January 2024: https://larouchepub.com/eiw/public/2018/eirv45n48-20181130/30-66_4548-lar.pdf.

- Laurent, Vitalien. 1971. *Les Memories du Grand Ecclesiarque de l' Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*. Paris: Centre National de Recherche Scientifique.
- Leeb, Thomas. 1996. *Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion*. München: Beck.
- Leoni, Aron. 2005. *The Hebrew Portuguese Nations in Antwerp and London*. KTAV Publishing.
- Levillain, Charles-Edouard. 2005. "William III's Military and Political Career in Neo-Roman Context, 1672-1702". *The Historical Journal* 48/2 (June 2005). Cambridge University Press. 321-350 doi:10.1017/S0018246X05004425.
- Lewis, B. 2018. *Islam Dunyasında Yahudiler*. B. Çınar (Çev.). Istanbul: Akıl Çelen Kitaplar.
- Lukin Lazić, Sima. 1894. *Kratka povjesnica Srba*. Zagreb: Štamparija Karla Albrehta.
- Macaulay, Thomas. 1855. *The History of England from the Accession of James the Second*. Vol. IV. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Magocsi, Paul. 2010. *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.
- Magoulias, Harry. Reprint 1975. *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks. An Annotated Translation of Historia Turco-Byzantine* by Magoulias, Harry. Detroit: Wayne State University Press.
- Malthus, Thomas. 1798. *The Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson in St. Paul's Church – Yard.
- Marchand, Suzanne, 1996. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*, Princeton University Press.
- Marković, Svetozar. 1937. *Izabrani spisi*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Martin, Robert. 1839. *Statistics of the Colonies of the British Empire: From the Official Records of the Colonial Office*. W.H. Allen & Co.
- Mattern, Johannes. 1942. *Geopolitik: Doctrine of National Self-Sufficiency and Empire*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Michelet, Jules. 1893. *Sur le Chemis de l'Europe*, Paris: Marpon & Flammarion.

- Milich, Peter. 2000. „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes”. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40.
- Miliori, Margarita. 2002. „Ambiguous Partisanship, Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth Century Britain”. *Balkanologie* VI.1-2. décembre 2002. 127–153. <https://doi.org/10.4000/balkanologie.449>.
- Miller, William. 2013. *Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927: With an Appendix, 1927-1936*. The Cambridge Historical Series, Cambridge University Press.
- Milojević, Miloš. 1872. *Odlomci istorije Srba*. Beograd: Državna štamparija.
- Milošević, Raša. 1923. *Timočka buna 1883. godine: Uspomene Raše Miloševića*. Beograd: Štamparija Drag. Gregorića.
- Mineau, André. 2004. *Operation Barbarossa: Ideology and Ethics Against Human Dignity*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Miović, Vera i Relja Seferović. 2014. „Gracia Mendes in Dubrovnik”. *Dubrovnik Annals* 18. 65–94.
- Mitrović, Andrej. 2011. *Prodor na Balkan i Srbija u planovima Austrougarske i Nemačke 1908-1918*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Moroškin, Mihail. 1990. *Iezuiti v Rossii s carstvovanija Ekaterini II I do našego vremeni. Sankt-Peterburg, 1867-1870. Pamjatnije zapiski A. V. Hrapovickogo, stats-sekretarja Imperatricy Ekaterini Vtoroi, 1862*. (reprint). Moskva: Sojzoteatr.
- Moss, Walter. 2005. *A History of Russia Volume 1: To 1917*. London, New York: Anthem Press.
- Murdoch, Steve. 2006. *Network North: Scottish Kin, Commercial And Covert Associations in Northern Europe 1603–1746*. Brill.
- Nenadović, Konstantin. 1883. *Život i dela velikog Đorđa Petrovića KaraĐorđa*. Beč: Štamparija Jovana N. Vernaja.
- Nicol, Donald. 1992. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge University Press.
- Nikolaja, Shimonahinja (Grojan). 2017. „Pravednii starec Nikolai (Gurjanov) O svjatoblagoovernom Velikomučenike-Care Ioanne Mnogomilostivom i Groznom.” Slovo na Meždunarodnoi naučno-istoričeskoj konferencii 470-letie Pomazanja na carstvo

- Blagovernogo Velikogo Knjazja Ioanna Vasiljeviča Groznogo. (Načalo Russkogo Carstva).* 29.01.2017. pristup septembar 2024. <https://talabsk.ru/134-pravednyy-starec-nikolay-guryanov-o-svyatom.html> 29.01.2017.
- Nikolić, Dragan. 2013. „Recepcija vizantijskog prava u najstarijem slovenskom pravnom zborniku Zakon sudnji ljudem”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 65. ur. Pejić, Irena. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu. 147-160. UDK: 340.15(495.02) (=16)“07/08.
- Noailles, Francois de.1558. *Charriere, Negociations*, II. Venezia: de la Vigne.
- Noris, Henrico. 1681. *Cenotaphia Pisana*. Venetiis: apud Paulum Balleonium.
- Novaković, Srđan. 2018. „Vlaška, Karavlaška, Cincari i nastanak masonske Srbije”. u *Rumunija i rumunizacija Srba*. ur. Zoran Milošević. Šabac: Centar akademske reči. 216–264.
- Novaković, Stojan. 1898. *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 – 1354*. Beograd: Državna kraljevska štamparija.
- Oakley, Francis.2008. *Kingship – the Politics of Enchantment*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Oderico, Gasparo e Francesco Massola.1792. *Lettere ligustiche*.Bassano: Remondini.
- Olson, James.1996. *Historical Dictionary of the British Empire: K-Z*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Ottewill-Soulsby, Samuel. 2019. “Abbāsid–Carolingian Diplomacy in Early Medieval Arabic Apocalypse”. *Millennium* 16 (1): 213–231. doi:10.1515/mill-2019-0011.
- Otto, Friedrich.1839. *The History of Russian Literature, with a Lexicon of Russian Authors*. transl. Cox, George. Oxford: D. A. Talboys.
- Özden Mercan, Fatma. 2021. “From the Genoese to the Perots: The Genoese Community in Byzantine/Ottoman Constantinople (14th-15th c.). *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXVI / 2, 2021. 591-619. DOI: 10.18513/egetid.1050207 P. B. 1903. “The Star-Spangled Banner”. *St James’s Gazette*. 3 July 1903.
- Pantelić, Dušan. 1933. „Uhođenje Srbije pred Kočinu krajinu”. *Glas Srpske Kraljevske Akademije* CLIII. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija. 115–125.

- Paxton, Roger. 1972. "Nationalism and Revolution: A Re-examination of the Origins of the First Serbian Insurrection 1804-1807". *East European Quarterly* VI(3) (September 1972). 337-362.
- Pearson, Owen. 2006. *Albania in the Twentieth Century: a history*. London: IB Tauris.
- Pedani, Maria. 2008. "Ottoman Merchants in the Adriatic Trade and Smuggling". *Acta Histriae* 16(1-2): 155-17.
- Perišić, Srđan. 2022. *Geopolitika i Srbi*. Beograd: Filip Višnjić.
- Petrović, Milan. 2016. "Savezna država (federacija) i savez država (konfederacija) u opštoj teoriji države i prava i pozitivnom pravu" (drugi deo). *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nisu* 74/ LV. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Pipes, Richard. 1996. *The Unknown Lenin: From the Secret Archives*. Yale University Press.
- Pirivatrić, Srđan. 2007. "Ulazak Stefana Dušana u Carstvo". *Zbornik radova Vizantološkog instituta* XLIV. Beograd: Vizantološki institut.
- Poggibonsi, Niccolò da. 1945. *Libro d'Oltremare*. ed. Bagatti. P. B. Jerusalem: Tip. dei Francescani.
- Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii s 1649 goda* III (1689-1699). 2010 (1830). "O pisanii vpred Genvarja s 1 čisla 1700 goda vo vseh bumagah leta ot Roždestva Hristova, a ne ot sotvorenija mira". u *Petr Velikii. Izbrannoe. Zakonodatel'nie akti*. ur. Usmanov, A. B. 47-48. Moskva: ROSSPOEN, Institut obščestvennoi misli.
- Popović, Bogdan. 2005. *Istorija Ministarstva inostranih dela Srbije*. Beograd: Glasnik, Diplomatska akademija.
- Popović, Bogdan. 2010. *Diplomatska istorija Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Popović, Vasilj. 1940. *Evropa i srpsko pitanje u periodu oslobođenja (1804-1914)*. Beograd: Geca Kon A. D.
- Prinzing, Günter. 2020. "Georg Ostrogorsky im Spiegel seiner Korrespondenz mit Percy Ernst Schramm". *Byzantinoslavica* 78. 6-62. 1-2. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR.
- Prousis, Theophilus. 2008. *British Consular Reports from the Ottoman Levant in an Age of Upheaval, 1815-1830*. Istanbul: Isis Press.
- Radonić, Jovan. 1950. *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od 16 do 19 veka*. Posebna izdanja SAN. knj.3. Beograd: Srpska Akademija Nauka.

- Raič, Joan. 1823. *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raičem*. (V Viene 1794.) Budin: Pečatana pri Tipografii Kralevkago Unviersiteta Ungarskago.
- Ratcliffe S. ed. 2016. *Oxford Essential Quotations* (4 ed.). Oxford University Press. Accessed on November 2024: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780191826719.001.0001/q-oro-ed4-00008907>.
- Regent, Nikola. 2011. "Machiavelli: Empier, virtù and the final downfall". *History of Political Thought* 32(5): 751–772.
- Rimikis, Nicholas Michael. 2017. "Filiki Etaireia: The rise of a secret society in the making of the Greek revolution". Spring 2017. Bard College Senior Projects Spring 2017. 317. https://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2017/317 accessed September 2023.
- Rohan, Padraic. 2015. *The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power*. MA Thesis. Istanbul: Graduate School of Social Sciences, Şehir University.
- Romanides, John. 1981. *Franks, Romans, Feudalism and Doctrine*, Brookline: Holy Cross Orthodox Press.
- Russev, Nikolai. 1999. *Na grani mirov i epoh. Goroda nizovii Dunaja i Dnestra v konce XIII – XIV vv*. Kišinev: Visšaja Antropologičeskaja škola.
- Savić, Milisav. 2014. *Dolina srpskih kraljeva: Prolećno putovanje 2013*. Beograd: Društvo Raška škola.
- Savić, Velimir. 1996. „Napoleon i Velika Srbija.” u *Glasnik istorijskog arhiva* 30, ur. Milča Madić, 83–97. Valjevo: Istorijski arhiv Valjeva.
- Savić, Viktor. 2022. „Srpski među slovenskim rukopisima u manastiru Svete Katarine na Sinaju (XI–XII vek)”. *Crkvene studije* 19. Niš: Centar za crkvene studije. 15–43. https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2022.19.19.1.
- Simić, Vladimir. 2017. „Bakrorezi braće Šmucer i izvori alegorijske predstave cara Dušana u Stematografiji (1741)” u *Niš i Vizantija* 15. ur. Miša Rakocija. Niš: Univerzitet u Nišu, Pravoslavna Eparhija niška, Niški kulturni centar. 327–336.
- Scarfi, Bianca Maria. 1990. "The Bronze Lion of St Mark" in: Scarfi, Bianca Maria, ed. *The Lion of Venice: Studies and Research on*

- the Bronze Statue in the Piazzetta*. New York and London: Prestel Publishing. 31–124.
- Schlaflly, Daniel. 1997. "True to the Ratio Studiorum? Jesuit Colleges in St. Petersburg". *History of Education Quarterly* 37(4) (Winter, 1997). 421-434. <https://doi.org/10.2307/369873>.
- Schönhärl, Korinna. 2021. "Why does a prestigious emission house emit a loan for a peripheral state? The house of Rothschild and the Greek guaranteed loan of 1833". *Business History* 63(4): 557-573. <https://doi.org/10.1080/00076791.2019.1593373>.
- Schumpeter, Joseph. 1954. *History of Economic Analysis*. London: Routledge.
- Seton-Watson, Robert. 1934, *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*. Cambridge University Press.
- Setton, Kenneth. 1976. *The Papacy and the Levant (1204-1571) II, The Fifteenth Century*, Philadelphia: *The American Philosophical Society*.
- Sinha, Arvind. 1990. "The Disinclination of the Swedish East India Company to Acquire a Port Settlement in India – A Probe". *Proceedings of the Indian History* 51. Calcutta: Indian History Congress, Calcutta University Press. 702–705.
- Siestrzeńcewicz-Bohusz, Stanisław. 1824. *Histoire du royaume de la Chersonèse taurique*, L'Imprimerie. de l'Académie Impériale Russe. St Peterbourg.
- Skartsis, Labros. 2017. "Origin and Evolution of the Greek Flag". *Bookstars*. https://www.academia.edu/32481895/Origin_and_Evolution_of_the_Greek_Flag.
- Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*, vol I: *The Renaissance*; vol II: *The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slijepčević, Đoko. 1938. „Ukidanje Pečke patrijaršije 1766.” *Bogoslovlje* 13. 250–307.
- Slijepčević, Đoko. 2002. *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve I*. Beograd: JRI.
- Smith, Adam. 1869. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Murphy. 1974 (1914). "Luca Piacioli – The Father of Accounting". in Geijbeek, John. *Ancient Double – Entry Bookkeeping*. 1-10. *Luka Piacioli's Treatise*. Houston: Scholars Book Co.

- Sotirovic, Vladimir. 2007. *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*. Vilnius: Vilnius University Press.
- Spada, Antonio. 1816. *Ephémérides Russes politiques* 2. Saint Petersburg: H. Bonnet.
- Stanojević, Stanoje. 2010. *Istorija srpskog naroda*. Beograd: Logos Art.
- Steiris, Georgios. 2016. "Byzantine Philosophers of the 15th Century on Identity and Otherness", in *The Problem of Modern Greek Identity: from the Ecumene to the Nation-State*, ed. Steiris, G. et al. Cambridge Scholars Publishing.
- Stephens, Walter. 2004. „When Pope Noah Ruled the Etruscans: Annius of Viterbo and his Forged Antiquities, 1498”. *Studia Humanitatis: Essays In Honor of Salvatore Camporeale*, Supplement to MLN, Italian Issue Vol. 119, No. 1. 201–223.
- Stoica, Vasile, ed. 1919. *The Roumanian Question*. Pittsburgh: Pittsburgh Printing Company.
- Stojanović, Ljubomir. 1902. ur. *Stari srpski zapisi i nadpisi* knj. I. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- Stojanović, Ljubomir. 1927. ur. *Stari srpski rodoslovi i letopisi* knj. XVI. Sremski Karlovci: Srpska Kraljevska Akademija.
- Stoke, Gale. 1990. *Politics as Development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth Century Serbia*. Durham: Duke University Press.
- Stošić, Sanja. 2021. *Kolonijalna politika Španije: Filipini kao studija slučaja*. Beograd: Institut za političke studije.
- Stuard, Susan Mosher. 1986. "To Town to Serve: Urban Domestic Slavery in Medieval Ragusa." In *Women and Work in Preindustrial Europe*. ed. by Barbara Hanawalt, 39–55. Bloomington: Indiana University Press.
- Sveti Sava u Ruskom carskom letopisu*. reprint 2012. prev. M. Vitezović. Beograd: Zavod za udžbenike.
- „Sveto Pismo Novi Zavjet Gospoda našeg Isusa Hrista.” 2017. *Sveto Pismo*. prev. V. Karadžić. Beograd: Biblijsko društvo.
- „Sveto Pismo Starog Zaveta”. 2017. *Sveto Pismo*. prev. Đ. Daničić. Beograd: Biblijsko društvo.

- Šarлак, Levent, 2012. *The Balkan Wars according to the Pravda Newspaper*. Ph.D. Ankara: The Graduate School of Social Sciences of Middle East, Technical University.
- Šarkić, Srđan. 2015. „Руски проекти државног уређења устаничке Србије: Трећи део – Савети кнеза Прозоровског.” *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2/2015. 417-430. doi:10.5937/zrpfns49-8759.
- Šarkić, Srđan. 2014. „Руски проекти државног уређења устаничке Србије: Други део – Родофиникинов проект”. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2/2014. 25–37. doi:10.5937/zrpfns48-6684.
- Šepkin, Vjačeslav. 1967. *Russkaja paleografija*. Moskva: Nauka.
- Štefanić, Vjekoslav. 1976. „Nazivi glagoljskog pisma”. *Slovo* 25–26: 17–76.
- Šuljagić, Sanja. 2011. „Uloga institucija u kulturnom i ekonomskom razvoju ruralnih područja Srbije.” *Srpska politička misao* 1-2011. 209–246. DOI: 10.22182/spm.3112011.9.
- Šuljagić, Sanja. 2012a. „Uticaj razvoja vinčanskog pisma na zasnivanje srpskog identiteta.” *Srpska politička misao* 4/2012. 319–352. DOI: 10.22182/spm.3842012.15.
- Šuljagić, Sanja. 2012b. *Zasnivanje srpskog nacionalnog identiteta: politički i kulturni aspekti razvoja sela u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Šuljagić, Sanja. 2014. „Srpski nacionalni identitet od srednjovekovne teodulije do razgradnje moderne države Srbije.” *Politička revija* 1. 1–24. <https://doi.org/10.22182/pr.3912014.1>.
- Šuljagić, Sanja. 2014b. „Prikaz knjige: Milisav Savić, Dolina srpskih kraljeva: Prolećno putovanje 2013. Društvo Raška škola, Beograd, 2014.” *Srpska politička misao* (4): 355–363. DOI: 10.22182/spm.4642014.21.
- Šuljagić, Sanja. 2020. *Raspoznavanje izvorišta srpskog identiteta u drevnoj istoriji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Šuljagić, Sanja. 2021a. „Razvoj filipinskog identiteta i španska kolonizacija Filipina prema viđenju Sanje Stošić – kritički osvrt”. *Politička revija* 3/2021. 141–171. <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.7>.
- Šuljagić, Sanja. 2021b. „Teza istoričara Miloša Milojevića o punom nazivu titule cara Stefana Dušana Nemanjića”. u *Zbornik konferencije Dani Miloša S. Milojevića*. 10-11. 07. 2021. Crna Bara: Društvo „Miloš S. Milojević” 118-143. ISBN 978-86-81364-19-2.

- Šuljagić, Sanja. 2023a. „O savremenim pokušajima poništavanja srpskog identiteta na teritoriji Kosova i Metohije.” *Nacionalni interes* 3: 9–49. <https://doi.org/10.22182/ni.4332022.1>.
- Šuljagić, Sanja. 2023b. „Značaj reke Dunav u definisanju identiteta srpskog naroda” u *Evropa i Dunav – Dunav u geopolitičkim strategijama evropskih država*. ur. Milošević, Zoran i Mišo Stojadinović. Beograd: Institut za političke studije. 295–324. https://doi.org/10.18485/ips_evr_dunav.2023.ch19.
- Šuljagić, Sanja. 2024. „O zanemarenosti dodirnih odrednica u srpskom i bugarskom identitetu.” *Srpsko-bugarski odnosi – pitanja saradnje i perspektiva*, priredio Zoran Milošević, 85–104. Beograd: Institut za političke studije. DOI: 10.18485/ips_srbg.2024.ch3.
- Šuljagić, Sanja. 2025. “On the Subordination of the Policy of the Russian Empire to a Western Colonial Campaign in the Balkans in the 19th century”. Српска политичка мисао (*Serbian Political Thought*) 2/2025. 165-194. DOI: 10.5937/spm90-55331.
- Šumpeter, Jozef. 1998. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*. Beograd: Plato.
- Tafur, Pero. 1926. *Travels and Adventures, 1435-1439*. trans. Letts, M. London: Routledge.
- Talbott, Strobe. 2009. *The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation*. New York: Simon and Schuster.
- Tambora, Andelo. 2007. *Kavur i Balkan*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Tarasov, Ilja. 2021. “Nekotorie sjožeti gotskoj istorii, upomjanutie v Ioakimovskoj letopisi”. *Zametki učenoga* №11-2. ur. Artavazdovič, A. g. Rostov-na-Donu: Jožnii universitet “Institut upravljenja biznisa i prava.” 54–76.
- Tardy, Lajos. 1978. *Beyond the Ottoman Empire: 14th—16th Century Hungarian Diplomacy in the East*. transl. Boris, J. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata.
- Temperley, Harold. 1919. *History of Serbia*. London: G. Bell and Sons.
- Terzić, Slavenko. 2021. *Na kapijama Konstantinopolja: Rusija i balkansko pitanje u 19. veku*. Beograd: Institut za istoriju.
- Thiersch, Wilhelm von. 1833. *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*. Leipzig: F. A. Brockhouse.

- Toleva, Teodora. 2012. *Vlijanieto na Avstro-Ungarija za sazhdavaneto na albanskata nacija 1896-1908*. Sofija: Ciela.
- Tradigo, Alfredo. 2006. *Icons and Saints of the Eastern Orthodox Church*. transl. by Sartarelli, Stephen. Los Angeles: Getty Publications.
- Trotsky, Leon. 1980. *The Balkan wars: 1912-13: the war correspondence of Leon Trotsky*. Broadway NSW: Resistance Books.
- Tucker, Benjamin. 1897. *Instead of a Book, A fragmentary exposition of philosophical anarchism culled from the writings of Benjamin R. Tucker*. New York: Benj. R. Tucker.
- Uskoković, Vuk. 2017. „Lik svetog Jovana Vladimira u južnoslovenskoj historiografiji”. *1000-godišnjica Svetog Jovana Vladimira: zbornik radova sa naučne konferencije*, Borožan, Đ. ur. 21. oktobar 2016. godine, Podgorica: CANU. 273-304.
- Uspenski, Leonid. 2006. *Bogoslovie na ikonama*. Sofija: Omofor.
- Vachkova, Vesselina. 2008. “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)”. *Palaebulgarica* 4. 3–24.
- Van Tricht, Filip. 2011. *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*. BRILL.
- Vašica, Josef 1971. „„Законъ судный людѣмъ”. *Magnae Moraviae Fontes Historici* IV. Spisy filosofické fakulty č. 156. ed. Dagmar Bartoňková et al. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Verlinden, Charles. 1968. “Le recrutement des esclaves à Venise aux XVe et XVIe siècles”. *Bulletin de l’Institut Historique Belge de Rome* 39. 83-202.
- Vernadsky, George. 1946. *Ancient Russia*. New Haven: Yale University Press.
- Vidmar, Luka. 2009. *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespondence Žige Zoisa*, Phd. D., Nova Gorica: Univerza v Novoj Gorici.
- Vinogradov, V. 1981. “George Canning, Russia and the Emancipation of Greece”. *Balkan Studies* 22: 3–33.
- Vitalis, Orderici. 1845. *Ecclesiasticae historiae*. Tomus III, Parisiis: Julium Renouard et socios.

- Voinović, D. 2002. „Istorija serbskogo naroda. Istorija Zeti i Černogorii” u Sbornik *Istorija Jugoslavii*. ur. Šumov, Sergei i A. Andreev. Moskva: Monolit-Evrolinc-Tradicija.
- Vojvodić, Mihailo. 2007. „Stojan Novaković i kralj Milan.” u Krestić, Petar. *Novovekovne srpske dinastije u memoaristici: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writing*. Beograd: Istorijski institut.
- Vukašinović, Vladimir. 2012. *Sveti Sava i Dositej Obradović – pokušaj novog čitanja*. Beograd: Izdavački fond SPC Arhiepiskopije Beogradsko – Karlovačke.
- Vukosavljević, Sreten. 1962. *Pisma sa sela*. Beograd: Savremena škola.
- Zallony, Marc. 1897. *Despre fanarioți*. București: Institutul de arte grafice Carol Göbl.
- Zarzeczny, Matthew. 2009. *Meteors That Enlighten the Earth: Napoleon and the Cult of Great Me*. Ph.D. The Graduate School of The Ohio State University: The Ohio State University Press.
- Zlatković, Branko. 2018. „Vukov Srpski rječnik kao literarna tema” u *Srpska slavistika: kolektivna monografija 2. Književnost, kultura, folklor, pitanja slavistike*. ur. Suvajdžić, B., Bunjak Ivanić. 389–401. Beograd: Savez Slavističkih društava Srbije, Čigoja štampa.
- Zosimus. 1887. *Historia nova* II. ed. Mendelssohn, L. Lipsiae: B.G. Teubner.
- Wallerstein, Immanuel. 2011. *Modern World-System IV, Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley: University of California Press.
- Wasserstein, David. 1995. “Jewish élites in Al-Andalus”, *The Jews of Medieval Islam: Community, Society and Identity*, ed. Daniel Frank. Leiden: Brill.
- “Welser family”. *wikipedia.org*. https://en.wikipedia.org/wiki/Welser_family приступ септембар 2024.
- Werrett, Simon. 1999. “Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia”, *UCL Bentham Project Journal of Bentham Studies* 2.1-25. accessed July 2024. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/648/2/002__1999__S.Werret_1999.pdf.
- West-Harling, Veronica. 2020. *Rome, Ravenna, and Venice, 750–1000: Byzantine Heritage, Imperial Present and the Construction of City Identity*. Oxford University Press.

- Wolf, Larry.1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Wood, Alfred.1964. *A History of the Levant Company*. London: Frank Cass & Co., Psychology Press.
- Xenos, Stefanos.1865. *East and West, a Diplomatic History of the Annexation of the Ionian Islands to the Kingdom of Greece*. London: Trübner & Company.

*Sanja Šuljagić***Institute for political studies, Belgrade*

ON THE INFLUENCE OF IDEOLOGICAL AND GEOPOLITICAL DOCTRINES OF THE WEST ON THE FORMATION OF A MODERN SERBIAN STATE**

Resume

The subject of research in this monographic study is the influence of ideological and geopolitical doctrines of the West on the formation of the modern Serbian state in the 19th century. The research aims to understand European states' prevailing influence on a geopolitical constellation in the Balkan Peninsula in the abovementioned period. Within this monographic study, analytic-synthetic and comparative methods are implemented in the presentation of: the formation of Western political philosophy; the change of traditional Serbian identity before and during the formation of the modern Serbian state; and the prevention of the revival of the concept of pre-Osman Christian Orthodox states. Conclusion of the research in this monographic study is that one of first preconditions for the formation of modern Serbian and other Balkan states under direct or indirect control of European Welf-Hanover dynasty and its dynasty branches was a centuries long premodern colonial domination of representatives of Venetian and Genoese slavery and merchant companies, whose political philosophy directly and indirectly influenced development of later European powerful navies and also later political processes in the Balkan peninsula. Western geopolitical interests were clashing with the geostrategy of the Russian Empire in the Balkans. Tzarist Russia was, in a geopolitical sense, substantial for the formation of the Balkan Christian states, the Serbian one included, but modern Western political philosophy prevailed in the formation of the ideological inclination of the Balkan peoples.

Keywords: West, modern Serbia, identity, ideology, doctrine, geopolitics, modernity, colonialism, Christian Orthodoxy, state.

* Email address: sanja.suljagic@ips.ac.rs, ORCID: 0009-0008-9295-5408.

** This work was created as part of the scientific research activities of the Institute for Political Studies, funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

* Овај рад је примљен 22. фебруара 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. јуна 2025. године.

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ШПЕНГЛЕРОВ ПОЛИТИЧКИ СПИС „ПРУСТВО И СОЦИЈАЛИЗАМ”**

Сажетак

Рад даје хипотетички оквир за критички осврт на најпознатији Шпенглеров политички спис „Пруство и социјализам” суочавајући га са основним тезама изнетим у главном Шпенглеровом делу, „Пропаст запада” и преиспитујући (не)оствареност неких предвиђања са вековне дистанце. У првом делу рада пружа се пресек кроз основне тезе изнете у спису „Пруство и социјализам”. Средишњи део рада даје критички приказ феномена социјализма из перспективе Шпенглерове културне морфологије, као и улоге Пруса и Римљана у његовој упоредној историјској анализи. Завршни део рада синтетише критичке закључке и даје јасно објашњење разлога погрешних оцена и прогноза које је Шпенглер поводом односа пруства и социјализма изнео у свом политичком спису.

Кључне речи: Шпенглер, морфологија историје, политика, пруство, социјализам.

* Имејл адреса: sasa95gajic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3873-0231.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство за науку и иновације.

УВОД

Савремене друштвене науке приступају Освалду Шпенглеру (*Oswald Spengler*) (1880–1936) или биографски или се фокусирају на његово главно дело, „Пропаст запада” (1918, 1922) из перспективе филозофије историје и културологије. Тако је већ дужи од века, с разликом у вредносним оценама његовог *tagnum opus*-а. У међуратном периоду „Пропаст запада” је доживљавана сензационалистички – у распону од хвалоспева и нескривеног усвајања дела његових идеја (нарочито код кризеолога модерности попут Валерија (*Paul Valery*), Фробенијуса (*Leo Frobenius*), Ортеге и Гасета (*Hose Ortega y Gasset*), Берђајева (*Николай Александрович Бердяев*) и Унамуна (*Miguel de Unamuno*), али и научника попут Тојнбија (*Arnold Joseph Toynbee*), Кребера (*Alfred Louis Kroeber*) и Сорокина (*Путимир Александрович Сорокин*) до оштрог побијања и крајње негативних оцена. У периоду после Другог светског рата Шпенглер је прозван „пророком деклинизма” а његово дело проглашено за ненаучно, поетско и интуистичко, које, на ужасавање западне академске јавности, фаталистички пропагира растакање и пропаст модерне цивилизације (видети Stuart 1952). И поред комбиноване дефамације и прећуткивања, „Пропаст запада” је, током хладноратовских деценија, извршила снажан утицај на низ кључних америчких научника, дипломата и политичара, попут Кенана (*George Kennan*), Моргентхауа (*Hans Morgenthau*), Кисинџера (*Henry Kissinger*), Ницеа (*Paul Nitze*), да би „на прелазу из двадесетог у двадесет и први век, њена „морфологија култура” била реактеулизована „из друге руке” у признатим делима Пола Кенедија (*Paul Kennedy*), Цареда Дајмонда (*Jarred Diamond*), Питера Турчина (*Peter Turchin*) и, нарочито, Семјуела Хантингтона (*Samuel Huntington*).” (Gajić 2022, 163)

Тек у новијем периоду, стручна јавност почиње да уочава значај мање обимних Шпенглерових „секундарних” списа, посебно оних политичких, односно политичко-филозофских, уз увиђање како је Освалд Шпенглер био и један од најутицајнијих политичких писаца свога времена и, по много чему, један „један од публицистички најуспешнијих” (Sieferle 2019, 151). „Штавише, наслови неких од Шпенглерових (углавном игнорисаних) списа, као што су *Die Revolution ist nicht zu Ende* и *Neubau des deutschen Reiches* („Револуција није готова” и „Поновна изградња немачког царства”, оба из 1924), указују на то да је његов рад заправо садржавао позитивне предлоге

ка друштвеним токовима као и позиве на политичку акцију. Сходно томе, важно је ставити Шпенглерову мисао у контекст недавног развоја вајмарске историографије, која наглашава потребу да се направи разлика између кризе као друштвеног стања и евоцирања кризе као реторичког средства – као начина да се дисквалификује *status quo* и припреми терен за нешто ново. Шпенглер у први план посебно ставља борбу за другачији друштвени поредак.” (Lewis 2017, 1)

Међу Шпенглеровим политичким списима свакако је најутицајнији „Пруство и социјализам” (1919),¹ настао на крилима успеха прве књиге „Пропасти запада” а на основу белешки припремљених за други део ове књиге која ће угледати светлост дана тек 1922. године.² “Памфлет служи и као упозорење и као призивање: ако немачка нација не може да се окупи као што је наводно учинила у духу грађанског мира у ратним напорима из 1914, изузев као истинска органска заједница (*Gemeinschaft*), изван класе и индивидуализма, не може ни да буде створено оно што Шпенглер сматра пруским социјалистичким духом: онда ће немачки народ, он тврди, бити стављен на колена од стране владавина ‘енглеских’ банака, профитерства и шпекулације” (Lewis 2017, 2) Шпенглер социјализам, као облик друштвеног заједништва, види у оквиру

¹ У одличном српском преводу Душана Достанића, „Пруство и социјализам” се одавно може пронаћи и код нас. (видети Špengler 2024).

² Немачки термин *Preußentum* Достанић, преводилац на српски језик, превео је као „пруство”. Енглески превод *Preußentum* назива „прусијанизмом” (*Prussianism*), али је овај термин мањкав јер наставак „-изам” имплицира идеологију или уобличену политичку доктрину, а не сржно идентитетско одређење. Остало је, дакле, одредити се између термина „пруство” и „прусијанство”. Попут „пруства”, међу европским народима постоје термини за њихово сржно идентитетско одређење: нпр. „енглество” (*Englishness*) за „особеност која је енглеска или имање карактеристике сматраним типично енглеским” („a quality of being English or having a characteristic regarded as typically English” (по Оксфордском речнику)), затим „шпанство” (*hispanidad*) који обједињује етничко порекло и језичку припадност, затим „хеленство” (*ελληνισμός*) као припадност грчком језику и култури, српство итд. Има и других, комплекснијих ситуација: термин „руство”, веома сличан „пруству” није у употреби и делује рогобатним. Но, овде као најближи треба погледати појам „рускости” (*русскость*) који се разликује од «русијанства» (*россиянство*): први се односи на етнички идентитет Руса, на типично руске особине, а други се односи на припадност руској култури и политичком систему, без обзира на етничко порекло, што су две различите ствари. У суштини, одредити се за термин „пруство” или „прусијанство” је прилично арбитарна ствар.

немачког националног духа. Њега супротставља енглеском виђењу друштвеног уређења, односно марксизму као његовом својеврсном негативу а, у ствари, изданку енглеског капиталистичког друштва. Због тога Шпенглер истиче да успон социјалистичких идеја у Немачкој није отпочео марксистичком револуцијом 1918. године, већ много раније, од времена изградње пруске модерне државе под Фридрихом Великим. Своје свенемачко уобличења добио је у рововском рату 1914. године, стварајући вид друштвеног заједништва на основама колективистичких/социјалистичких пруских одлика као што су осећање дужности према колективу, дисциплина, старање за опште добро, продуктивност и саможртвовање (Weitz 2007, 336–337).

Публикација „Пруство и социјализам”, издата недуго након првог дела „Пропаст запада”, снажно је одјекнула тадашњом немачком политичком сценом: значајније од њеног високог тиража (до краја постојања Вајмарске републике књига је продата у око 80 хиљада примерака) (Weißmann 2005, 22) била је њена утицајност на млађе мислиоце у Немачког међуратног периода. Конзервативни револуционари, Шпенглерови сличномишљеници попут Ернста Јингера, сматрали су публикацију „првим оружјем након разоружавања Немачке” (Felken 1988, 114) и одскочном даском за стварање политичког покрета који ће једном за свагда завршити са вајмарском Немачком. „Тај текст је „једно време играо велику улогу у продору социјалистичког ока мисли у редове грађанског младог национализма” (Paetel 1995, 17). Под Шпенглеровим утицајем су се чак и поједини социјалисти окренули од странке, као што је случај са синдикалним вођом Аугустом Винигом (*August Winnig*) који је првобитно припадао умереном крилу Социјал-демократске партије. Винигов каснији политички програм био је „шпенглеровски” (Mann 2005, 29). Тај програм подразумевао је борбу против републике, капитала и Версајског уговора, као и ослобођење радништва од духовног вођства грађанских пребега.” (Dostanić 2024, 51) Било је још припадника левих кругова који су прихватили основне идеје Шпенглерове књиге, попут Густава Носкеа (*Gustav Noske*), тадашњег водећег социјалдемократе и првог министра одбране Вајмарске републике, који је тврдио како „Шпенглеров пруски социјализам тече кроз његове вене, док је мобилисао војне снаге да разбију радничке и војничке савете широм Немачке.” (Lewis 2017, 2) Насупрот њему, велика већина левичара/социјалиста непријатељски се односила ка овом Шпенглеровом спису. Њихове

негативне оцене о капиталистичкој и антисиндикалној суштини Шпенглеровог виђења немачке верзије социјализма могу се пратити све до савремених левих историчара попут Ишај Ланде (*Ishay Landa*) (Landa 2012, 60–65), укључујући и ставове како је Шпенглерова верзија социјализма само интелектуални трик поистовећивања колективизма и левичарских идеја са вољом за моћ како би се супротставило разбукталој марксистичкој револуцији у међуратној Европи.

Избијање марксистичке револуције као јединог стварног повода за Шпенглерово конципирање идеје пруског социјализма свакако је претерано, могло би се рећи и нетачно: Шпенглер је основну идеју и материјал за „Пруство и социјализам” почео да ствара још 1913 (први део „Пропасти запада” писао је у Минхену између 1911–1913 године), да би му се, тек по издању свог главног дела, вратио у септембру 1918 са намером да га изда под називом „Римљани и Пруси” (Felken 1988, 114). Основна намера му је била да прикаже „пруство”, то јест његово историјско позвање да преузме улогу империјалне силе, што, у његовој упоредној „културној морфологији”, кореспондира са Римљанима и њиховим царством већ у складу са основним тезама изнетим у првом делу „Пропасти запада”. Другим речима, основне тезе списка „Пруство и социјализам” представљају директну политичку конкретизацију Шпенглерових темељних виђења културно-цивилизацијских токова образложене у „Пропасти запада”, све уз нескривен покушај њихове политичке примене, при чему су поједине политичке околности виђене не као узроци за њихово изношење, већ као потврде сопствених фундаменталних културно-морфолошких претпоставки. Шпенглерова начелна виђења политике којом покушава да одмери стварност у циљу јасног и конкретног политичког деловања такође се налазе у другом делу „Пропасти запада”, у поглављу „Филозофија политике” (Spengler 1989, 213–245).

И поред тога, не може се занемарити емотивни набој који је, са одвијањем марксистичке револуције у Немачкој у новембру 1918 године, радикално појачао Шпенглерове антиреволуционарне ставове. Нема сумње да су ова дешавања, нарочито проглашавање социјалистичке републике у Баварској у јануару 1919, код Шпенглера изазвале „гађење према револуционарној руљи” (Spengler 1966, 71), нарочито када су уличне борбе дошле до испред његовог кућног прага, у минхенској улици Агнесштрасе која је била под артиљеријском

ватром све до почетка маја 1919. „21. фебруара 1919, дан након убиства социјалистичког лидера Курта Ајзнера (*Kurt Eisner*), Шпенглер се састао са својим пријатељем Аугустом Алберсом (*August Albers*), уредником новоосноване издавачке куће К.Х. Бек. Шпенглер је желео да разговара о објављивању текста који би му омогућио да популарише своје уверење да либерални парламентаризам Вајмара представља катастрофу за Немачку у случају њене тежње да се поново појави као сила на светској сцени. Како он то каже у „Пруству и социјализму”, парламентаризам у Немачкој је био или ‘бесмислица или издаја’. Фелкен примећује да је Шпенглер свесно избегавао било какву дискусију о политици у првом тому своје „Пропати Запада”, остављајући ово за предстојећи други том. Шпенглерово писање подстакла је брзина догађаја. Стога се поједини делови памфлета могу читати и као актуелна парафраза и популаризација „Пропати запада”. Шпенглерова одлука да модификује наслов у „Пруство и социјализам”, вероватно при консултацији са Алберсом, може се објаснити позивањем на револуционарне догађаје из новембра 1918. Дакле, социјалистичка терминологија је одражавала дух доба, у којем је Немачком управљала социјалистичка привремена влада састављена од три представника две највеће странке тог времена: већинских социјалдемократа (СПД) и независних (УСПД).” (Lewis 2017, 4)

Основна хипотеза нашег критичког огледа о Шпенглеровом односу пруства и социјализма јесте да је Шпенглер у свом политичком спису прешироко дефинисао социјализам као моралну тежњу као очувању друштвеног заједништва виђену кроз знатно другачију призму него што то изнето у његовој културној морфологији, при томе пренебрегавајући да је, у пруском случају, осећај заједништва пре свега био израз културне заосталости, тј. резидуума ранокултурног вида друштвеног уређења а не рационалног моралистичког порива да се он (поново, након што се сруши старо) изгради, што су две потпуно различите ствари. Након ове (не)свесне замене теза, Шпенглер ју је, и то је наша друга важна хипотеза, усмерио на потпуно погрешну историјску аналогију (коју је заступао и у „Пропати Запада”), поистовећујући историјску улогу Пруса у оквиру западне цивилизације са улогом Римљана у античкој цивилизацији, а све како би легитимисао пруско присвајање социјализма за свој империјалистички подухват слично ономе како су то Римљани учинили са стоицизмом и претворили га у угаони камен оправдавања

своје империјалне идеје и практичне територијалне експанзије, то јест „усисавања” хеленистичких полиса у своју “моралну”, стоичку империју. За доказивање назначених хипотеза у нашем истраживању користићемо пре свега компаративни и аналитичко-критички метод, као и историјски метод.

ОСНОВНЕ ТЕЗЕ „ПРУСТВА И СОЦИЈАЛИЗМА”

Шпенглер свој политички спис почиње тврђењем како „социјализам не означава најдубље, већ најгласније питање времена” (Špengler 2024, 41), пре свега због неразумевања природе социјализма као алтернативе капитализму. Због тога под социјализмом свако подразумева нешто друго (Špengler 2024, 41). Шпенглер одбацује једначење социјализма са марксизмом, тврдећи да је социјализам форма живота, вид друштвеног заједништва (Špengler 2024, 62) који проистиче из природе културе и ње основне идеје – водиље. У питању је популаризовани вид једног од његових основних схватања изнетих у „Пропаст запада”. „У дубини сваке културе почива једна идеја која се објављује у врло значајним праречима: тао и ли код Кинеза, логос и „бивствујуће” (τὸ ὄν) аполонијских Грка, воља, снага и простор у језицима фаустовског човека који се од свих осталих разликује својом незаситом вољом за бесконачношћу...” (Špengler 2024, 63) У развоју свих култура без изузетка, та основна идејна усмереност временом поприма облике практичних економско-политичких циљева империјалистичких исходишта, без праве метафизике и дубље животности али са целовитим погледом на свет и држањем према њему. У модерној цивилизацији Запада, фаустовски пра-нагон воље ка моћи претвара се у социјализам као практично усмерену доктрину уобличене тежње ка светској владавини, као што је у аполонијском Риму то био стоицизам, а у индијској цивилизацији будизам (Špengler 2024, 63–64). На фаустовском Западу, три народа су били главни носиоци овог империјалног порива: Шпанци (у контрареформационом, барокном периоду), Енглези (у раном и зрелом модерном добу) и Пруси, односно Немци (у позномодерном раздобљу).

У суштини, сва забуна око социјализма и револуције у Вајмарској Немачкој последица је надметања две ривалске фаустовске империјалне тежње изражене у два типа друштвеног уређења: оног енглеског и оног пруског (које је ујединило Немачку). Сликајући

„унутарфаустовско” ривалство модерног Запада, Шпенглер вешто користи од раније популаризоване анти-енглеске идеје Јохана Пленгеа (*Johann Plenge*) и Вернера Зомбарта (*Werner Sombart*) о Енглежима као носиоцима ђифтинског духа и себичног индивидуализма (оличеног у вишестраначком парламентаризму и либералној, трговачкој држави). Њима насупрот стоје Пруси као носиоци витешког духа дужности, колективизма, односно служења држави као идеји хијерархијског устројства живота народа, од раније разрађиване у делима Фихтеа (*Johann Gottlieb Fichte*) и Ласала (*Ferdinand Lassalle*). Тако је „Зомбарт материјализам сматрао карактеристичним изразом „ђифтинског енлеског духа” (...) Одбацујући као изразе „енглеског духа” темељне идеје просветитељства, филозофски рационализам, државу засновану на друштвеном уговору те класно друштво у коме егоизам појединаца представља руководеће начело, Зомбарт им је, као антитезу, супротстављао „немачки дух”. Његову суштину Зомбарт је проналазио у „одбијању свега онога што се макар издалека приближава енлеском или укупно западноевропском мишљењу и осећању” (Zombart 2018, 174).

“Пруство и социјализам» подељен је у четири поглавља. Прво поглавље носи назив “Револуција” и бави се негативним приказивањем немачке револуције 1918 као “најбесмисленијим актом у немачкој историји” (Špengler 2024, 49) кога су извеле прво либералне снаге (“михаелство” – енглеско биће у немачкој карикатури (Špengler 2024, 46) унутар немачког друштва, а потом и марксисти са својим наopakим, «енглеским» виђењем социјализма.

У другом поглављу, под називом “Социјализам као форма живота”, Шпенглер пружа културно-морфолошко виђење феномена социјализма као вида покушаја обнове заједништва. Прелазак из културе у цивилизацију ствара дубоке расколе у заједништву које друштва желе да превазиђу: у античкој култури до су биле поделе аполонијског и дионизијског, стоика и епикурејаца, Спарте и Атине, сената и плебса, трибуната и патрицијата... “Код Кане је у Ханибалу стајао епикурејски хеленизам насупрот стоичко-сенаторском Риму. Код Филипа подлегао је тај спартански елемент Рима атинском елементу Цезара (...) Упркос томе, та судбина је јединство (...) Епикур је друга форма стоицизма, Есхил је спојио Аполона и Диониса, Цезар је спојио сенат и плебс” (Špengler 2024, 65).

Иста располућеност стоји и унутар цивилизације Запада: на једном полу стоје Енглези, наследници Викинга – плљачкаша и

предузетника, а на другом Пруси – наследници тевтонских витезова, редовника. Оба идентитета су проистекла из различитих видова историјског постојања: првог – острвског и поморског, и другог – на континенталној крајини. Првој је географска датост (острво) заменила организовану државу и омогућила настанак “слободног приватника страног држави и непријатељски настројеног према поретку” (Špengler 2024, 74), а другој је помогла да се ојача држава витешког реда. Због тога је Прус “гајио снажну и дубоку сталешку свест, не осећај заједништва мира, него рада, класу као заједницу позива и то позива са свешћу да се делује за све, за целину, за државу” (Špengler 2024, 79).

Овој супротности Шпенглер посвећује најдуже поглавље у спису, под називом “Енглези и Пруси”. “Викиншки дух и дух витешког реда се понову испољавају: етос успеха и етос дужности. Енглески народ је саздан према разликовању богатих и сиромашних, пруски према разликовању између заповести и послушности.” (Špengler 2024, 86) Из њихове опозиције, настале су различите политичке форме и друштвено-привредна устројства. Конституционални парламентарни облик владавине, који се проширио европским континентом и светом ван Енглеске, а посебно у пруско/немачком случају, Шпенглер сматра бесмислицом (и то оном друштвено кобном), коме насупрот стоји пруска социјалистичка, хијерархијска чиновничка држава дужности. “Енглески идеал друштвене правде је могућност да се свако обогати; пруски је да се службом задобије сваки постојећи положај. Једно насупрот другоме стоје диктатура новца и вид организације, свет као плен или као држава, богатство или ауторитет, успех или позив. Обе социјалистичке странке у Немачкој морају се удружити против непријатеља заједничке идеје, против унутрашње Енглеске, капиталистичко-парламентарног либерализма.” (Špengler 2024, 110) Њему насупрот, треба поново изградити социјалистичку монархију као вид ауторитативног социјализма, коју је као “први слуга државе” изградио још Фридрих Велики, а која, упркос приватном лакташтву, успоставља друштвено јединство.

Завршна поглавља (четврто и пето) списа са насловима „Маркс” и „Интернационализам” Шпенглер користи за обрачунавање са марксистичким схватањем свођења светске историје на историју класне борбе, као и последицама овог виђења на разумевање социјализма. Класни проблем Шпенглер дефинише у оквиру свог виђења феномена четвртог друштвеног сталежа. Он искрсава у свакој

култури која прелази у цивилизацију: тада се класа произвођача – обескоренеог дела народа, претвореног у масу радника, почне непријатељски односити не само ка вишим сталежима, већ и ка целокупном културном здању. Четврти сталеж је мањина; он жели да укине негирајућу једнакост и поново постане привилеговани сталеж који обједињује целокупно културно-историјско здање. Како је четврти сталеж пуки друштвени факт, мада не стварно постојећа класа (пре конгломерат различитих доњих делова сталежа), он тражи идеју како би се уобличио као историјска сила. „Овде наступа Маркс. Он је својом блиставом, више запањујућом него тачном конструкцијом покушао да чињенице подигне на ниво идеје. Преко моћне супротности између викинштва и духа витешког реда он растеже једну танку, али чврсто склопљену теорију и тиме ствара народску слику повести. Четврти сталеж данас говори његовим језиком, мисли у његовим појмовима. Пролетеријат више није био име, него задатак (...) У површности система лежи његова снага (...)” (Špengler 2024, 115) Проблем је то што је што је марксизам настао као својеврсни „негатив” енглеског капитализма, односно његовог свођења друштвених односа на новчано искоришћавање и, следствено томе, краси га само завист сиромашних према богатим (због чега се револуција види тек као преотимање друштвеног положаја и пука пљачка, „експлоатација експлоататора”).

Шпенглер посматра марксизам као искључиво развијање идеја социјализма из енглеске перспективе, која не разуме „пруство” и социјалистичку природу немачког друштва. Марксизам је капитализам радничке класе, а нипошто прави социјализам – пресуђује Шпенглер. Пошто Маркс није био свестан истинског антагонизма епохе, он несвесно узима као своју полазну тачку принципе и концепте енглеске политичке економије како би их подвргао критици. „Шпенглер на ову критику гледа као на „сјајну конструкцију”, али сматра да је у питању незнање о различитим душама култура и расположењима различитих народа. У Пруској, за разлику од Енглеске, на пример, друштвени положај се огледа не у богатству него у друштвеном рангу. Пратећи енглеску политичку економију, Маркс третира рад као и сваку другу робу. Међутим, ово је у супротности са пруским менталитетом према коме рад није пуки предмет који се купује и продаје, већ позвање/позив, како је изражено у немачкој речи *Beruf*.” (Lewis 2017, 6) Шпенглер марксизму супротставља своје виђење пруског социјализма. Такав

социјализам поприма вид модерног корпоративизма који, премда историјски и национално обојен, не представља национализацију као други вид експропријације и плачке, већ уређење у коме су локална корпоративна тела устројена по принципу свог значаја за функционисање целине народа, са својим представништвима у којима нема парламентарних странака, професионалних политичара и њима сходних избора.

Последњи део списка, под називом “Интернационала” служи Шпенглеру да дезавуише интернационалу као илузију мирољубивог поретка света иза чијих фраза се крије империјализам, то јест фаустовска тежња за господарењем светом “једним јединим обликујућим принципом, не споразумом и уступком, него победом и уништавањем.” (Špengler 2024, 131) Комунистички интернационализам, као и цела руска револуција, само су излив апокалиптичне религиозне мржње културно младог народа према увезеним, страним, капиталистичким културним обрасцима. Бољшевизам, у својој суштини, нема пуно везе ни са марксизмом ни са социјализмом. У оквиру западне, фаустовске цивилизације, “социјализам ће уз себе и против себе имати капитализам и ултрамонтанство, три врсте социјалистичке воље за моћ” (Špengler 2024, 137).

Имајући све ово у виду, Шпенглер „тврди да су даљи војни сукоби неминовност; скицира свет у коме је неизбежно да он буде економски координисан и управљан. Међутим, да ли ће овим светом управљати Шпенглерови посвећени, самопожртвовани, послушни пруски војници и бирократе – или немилосрдни, себични, експлоататорски енглески банкар и трговци? Ова питања завршавају спис, заједно са упозорењем да су даљи војни сукоби на виду” (Lewis 2017, 6).

КУЛТУРНА МОРФОЛОГИЈА И СОЦИЈАЛИЗАМ

Шпенглерове тезе изнете у делу „Пруство и социјализам” директно произлазе из његових теоријских ставова изнетих у „Пропаст запада”. Само проницањем у основе његове културне морфологије и његовог метода за разумевање развоја култура могуће је правилно разумети како је и да ли је Шпенглер извео консеквентан закључак у пруској културно-историјској алтернативи фаустовској

верзији капитализма и, како ју је и на који начин, поистоветио са социјализмом и бирократском државом.

По Шпенглеру, историја света је историја култура. Она се не развија праволинијски, прогресивно, већ као њихов животни циклус. „Дефинисана као организам, као „прафеномен” свеколике прошле и будуће историје, свака култура – по Шпенглеру – има своју историју која је остварење онога што је њена могућност... Сада наместо људске историје ступају културни кругови, а историја човечанства постаје празна реч.” (Tartalja 1998, 88) У познатој историји света, сматра Шпенглер, свој циклични животни век имало је или још увек има осам високих култура. Оне су се развиле на основу сопствене праидеје о саморазумевању у свету, и то независно једна од друге. Све културе потчињене су законима органске природе и као такве их треба разумети: оне се рађају, расту, сазревају, опадају и, на крају, одумиру. “То управо значи да унутрашњој структури једне потпуно одговара структура свих осталих, и да нема ни једне појаве од суштинског значаја, у историјској слици једне културе, које не би било могуће наћи и у свим осталим.” (Tartalja 1998, 85) Због свега тога, основни метод за проучавање историјских појава и процеса, као и свих појавних-облика живота, то јест организама, јесте аналогија. Проналажењем упоредивих појава у животима других, пређашњих култура, сматра Шпенглер – могуће је препознати у животима оних живућих, њихове аналогне наступајуће фазе и главне пропратне феномене.

„Период културног опадања Шпенглер види као прелазак културе у цивилизацију, коју дефинише као крајње и највише вештачко стање у којој живи припадници једне ослабљене културе. Неумитни прелаз из културе у цивилизацију Шпенглер проналази и у 4. веку пре Христа у антици, и, аналошки, почетком 19. века, на Западу, у време Наполеонових ратова.” (Gajić 2022, 122) Ово је доба ратујућих држава, доба владавине новца над политиком и животом обескорењених маса које тону у безисторијско стање све док се живот културе не заврши њеном пропашћу. Ипак, пре тога, цивилизација пролази кроз стање своје позне стабилизације, “доба Цезара” који преосталим политичким и војним виталитетом надјачавају моћ новца и солидификују империјална здања облицима личне власти иза фасада пређашњих институција чија је свака вредност претходно девалвирана. Позну цивилизацијску фазу у животу култура обележава повратак личног ауторитета и секундарне

религиозности – то јест окретање културним изворима како би се, на тај начин, одложио неизбежан крај.

Феномен социјализма, то јест његових историјских пандана, Шпенглер уочава као један од кључних у времену најдубље кризе цивилизације: ради се о етичкој доктрини која тежи да преобликује појединца и уклопи га у друштво које је изгубило како осећај заједништва тако и морално саосећање. Мисаона, формална, у фаустовској цивилизацији она има облик моралног императива (Špengler 1989, 214) који захтева и потврђивање бића које тежи будућности и правду схваћену као свеобухватни облик новог друштвеног уређења. Сличне социјализму (у складу са природом прафеномена тих култура) Шпенглер указује на етичке системе и доктрине у античкој и хиндуистичкој цивилизацији – на стоицизам и будизам.

Будући површан и рационалан а не дубински, из средишта бића, социјализам/стоицизам/будизам гради свој етички систем попут својеврсног архитектонског дела. “Он је грађевина ставова, каузално јасних и оштрих. Свака која је одређена за практичну примену прописује се једним „јер” или „зато што”.” (Špengler 1989, 214) Антички морал, с обзиром да је био статичан, тежио је унутрашњој моралној рестаурацији појединца у складу са начелима космоса, а тек последично друштвеној промени, будући да су се пређашњи морал полиса, његови митови и религиозност почели доживљавати препреком “архитектонској” етичкој обнови. Сличан став има и будизам према хиндуизму и кастинском уређењу друштва.

Етика социјализма слична је етици стоицизма и будизма будући да проистичу из најинтимнијег карактера цивилизације. То је етика која не ствара, већ само преиначује. Почетни импулс јој је нихилистички, садржан у ничеанској формули “преокретања свих вредности”. Она жели да успостави ново заједништво растурајући и преправљајући наслеђе; она претпоставља ранији стваралачки чин кога треба превредновати. У античкој цивилизацији, у агонији аполонијске душе, свој коначни израз добила је у хеленистичко-римском стоицизму. У фаустовској цивилизацији “Русо је предак овог социјализма. Русо стоји уз Буду и Сократа, друга два етичка вођа великих цивилизација. Његово одбијање свих великих културних облика, свих значајних конвенција, његов чувени “повратак природи”, његов практични рационализам – ван сумње потврђују то.” (Špengler 1989, 226) Свођење моралног осећања на интелектуалну хуманост

која тражи еманципацију од културног наслеђа и то заповедним обликом, која дијалектички руши своје културно порекло и окреће се егзактној науци и практичној делатности – идентично је у све три доктрине. Разлика између модерног социјализма са једне и стоицизма и будизма са друге стране, јесте њена спољна усмереност и интензитет трагичности коју са собом носи с обзиром на јачину воље која тежи да, након рушења форме, изгради нешто ново, и ако је то ново безлично, ваздушасто, утопијско и неоствариво... “Из те трагичне ситуације, која је обртање Хамлетовог мотива, произашла је Ничеова силна концепција “вечног враћања” и коју он никада чисте савести није веровао (...) А једна црта те лажи везана је и за свеукупни политички, привредни, етички социјализам, који силом ућуткује поразну збиљу својих резултата – да би спасао обману о историјској нужности свог бића.” (Špengler 1989, 241)

Трагичан, несуштаствен а са вољом да руши и, потом, ствара неоствариво – социјализам као етички покрет рестаурације заблуделе цивилизације у пракси се претвара у погонско гориво империјалне моћи, понајпре моћи новца. “Сви појмови либерализма и социјализма стављени су у покрет тек помоћу новца, и то у интересу новца. Народни покрет Тиберија Граха омогућен је тек странком великих новчара, еквита” (Špengler 1989, 241) Цезаризам, чији је модерни облик бонапартизам, у практичном политичком правцу обједињује моћ новца и “социјалистичку” етичку рестаурацију. Он тријумфује радикалним, револуционарним војно-политичким средствима како би, заправо, обновио старо.

“РИМЉАНИ И СОЦИЈАЛИЗАМ”

Друга кључна аналогија коју Шпенглер користи у спису “Пруство и социјализам” је она између Римљана и Пруса (првобитни наслов овог списка, да још једном подсетимо, био је “Римљани и Пруси”).

Многи народни су себе кроз историју одређивали “новим Римљанима” а своју цивилизацијску улогу поистовећивали са римском – како они заиста империјални, тако и они са империјалним претензијама (Гајић 2019, 19–38). У “Пропастима запада” Шпенглер види Римљане као наследнике хеленске културе, управо због римске практичне цивилизованости, то јест културне оскудности (“без душе, нефилософски, без уметности, расни до сировости, безобзирно се

држећи реалних успеха, они стоје између хеленске културе и ничега” (Spengler 1989, 71). Римска надмоћ у античком цивилизацијском кругу је пре била последица слабости других актера него њихове снаге. “Римљани нису свет освојили. Они су само узели у посед оно што је било изложено пљачки. Римска империја је настала не крајњим напрезањем војних и финансијских средстава, као што је био раније случај према Картагини, већ услед одрицања строга Истока од спољашњег самоодређивања” (77).

На основу ранијих ратних напрезања Пруске да се одбрани, уједини Немце и победи ривале (1813, 1870 и 1914), Шпенглер тврди да Пруси са Римљанима “имају сличне моменте више него остали” (Spengler 1989, 77), прелазећи на аналошко поистовећивање Пруса и Римљана. “*Римљанство*, са најстрожим смислом за чињенице, негенијално, варварско, дисциплиновано, практично, протестантско, *пруско*, пружиће нам кључ, нама који смо упућени на сравњивања, на разумевање сопствене будућности” (65).

Римско-пруско поистовећивање Шпенглер проширује на виђење римског преузимања и преобликовање стоичке филозофије као интегришуће доктрине свог империјализма зарад потпуног овладавања својим цивилизацијским простором. Римски однос ка стоицизму, ван сваке је сумње, Шпенглеру представља модел за разумевање односа пруства и социјализма. А какав је стоицизам, одиста, био када су се Римљани са њим суочили, и како су га искористили за своје империјалне циљеве?

Израстајући из ранијих софистичких и филозофских школа (пре свега оне киничке) из времена кризе полиса и његовог опадања – стоицизам је покушао да оде даље од нихилизма према свом наслеђу. Он се, зато, бацио на уобличавање конструктивне, мада једнако превратничке идеје према свему до тада постојећем. Полазећи од једначења *fisis*-а и *logos*-а, уз негирање постојања сукоба *fisis*-а и *nomos*-а, природе и закона, стоици су проширили наклоност према себи, својој фамилији и суграђанима на цело човечанство. Овде космополитизам, са својим рационалним капацитетима, наткриљује и “гута” пређашња културна наслеђа различитих полиса. Оснивач стоицизма, Зенон, космополитизам је пре свега развијао у јасно нихилистичком правцу, пишући својеврсни квази-устав Платоновог идеалног полиса који је прерастао у космополис. „Он се, постављајући радикалне идеје, залагао за укидање формалног образовања, брака, храмова, судова и гимназија, за одбацивање новца

и других конвенционалних институција, за заједничку својину и усвајање јединствене једноставне одеће за жене и мушкарце. Ерос је био бог Државе, грађани су се охрабривали да успоставе јаке еротске односе, а сексуална привлачност се третирала као морални елемент.” (Duzinas 2009, 201)

Свесни радикалног превратништва овог учења, Зенонови ученици су тежили да га измене у прихватљивијем правцу, мешајући га са наслеђем платонизма и аристотелизма а практично га приближавајући стварним империјалним политичким пројектима зреле и позне антике. Колаборација је, временом, довела до потпуног кооптирања. У цивилизацији малих полиса које су, поступно, потпадали под римски утицај и где су се, готово свугде, формирале две унутрашње фракције – једна која је бранила традицију свог града и друге, које се потчињавала Римској републици зарад очувања стечених привилегија и прибављања нових – стоички космополитизам се претворио у доктрину отвореног оправдавања колаборације са Римљанима. “Када стоик Посејдоније из Апамеје (130–50. године пре нове ере) у потпуности усклади подршку космополитизма римском империјалном пројекту, уз одлучно одбацивање свих ексклузивних, екстремних и нихилистичких ставова својих претходника (који су могли да придобију само појединце огорчене животом у античким полисима), биће створена кровна, универзалистичка идеологија римског империјализма. Она ће своју пуну разраду попримити код Посејдонијевог главног ученика Цицерона, римског политичара, а касније и Сенеке, учитеља и саветника императора Нерона, да би своје позно издање имала у лику самог римског императора Марка Аурелија и ослобођеника Епиктета.” (Гајић 2018, 84–85)

Уз тврдње да ће социјализам, “колико год се бунио против експанзије, једног дана, жестином судбе, бити њен најодлучнији носилац” (Špengler 1989, 78), Шпенглер, у ствари, указује како Пруси, попут Римљана, треба да присвоје и модификују социјализам и употребе га у изградњи свог империјалног пројекта.

ГДЕ ЈЕ, У ОВОМ СЛУЧАЈУ, ШПЕНГЛЕР ПОГРЕШИО?

У временима дубоке кризе и опадајуће моћи Запада у глобалним размерама, очекивано је ускрснуће интересовања за Шпенглерово дело. Посебно интересовање Шпенглер буди по питању јачања

империјалног деловања леволибералног “социјализма милијардера” кога је он уочио у раним фазама његовог настанка, као и евентуалног облика отпора њему. У случају “Пруства и социјализма”, међутим, много тога је спорно: пре свих, сама Шпенглерова интерпретација “социјализма”, као и од њега сугерисана историјска мисија “пруства”.

Шпенглер под социјализмом, у ствари, подразумева изградњу дубљих веза између припадника једног друштва. Ово заједништво, и у случају Римљана и Пруса, пре свега има везе са узрастом културе – са верско/култним и културним осећањем као њеним извориштем него са њеном каснијом цивилизацијском рационализацијом. И Римљане и Прусе, у оквиру различитих цивилизација, красило је то што су били заостали, периферни, са значајним остацима древних традиција, више него њихови унутарцивилизацијски такмаци. У пруском случају, снага заједништва и морала (пре свега – части, одговорности) лежала је у предмодерном витешком кодексу тевтонског реда ослоњеног на хришћанску веру, из које је, поступном секуларизацијом и рационализацијом, настала модерна пруска (милитаристичка) држава. Њена бирократичност и хијерархија последице су наслеђа, али и модернизацијског усложњавања функционисања и функционисања државе. У питању није ексклузивна “социјалистичка” одлика Пруске, као ни других модернизујућих држава насталих на ратничком етосу (сличан је и Јапан после “Мејџи” реформе, затим Могулско царство, Персијско царство, делом и мандаринска Кина и Руско царство итд). Бирократичност се развија са цивилизацијом, а њена ефикасност – укључујући ту и спроводљивост правде – зависи пре свега од етичког предмодерног наслеђа, то јест од осећања одговорности државних службеника који прате оквире дате хијерархијски утројеним законима и институцијама. Цивилизација Запада, својом рационалном усмереношћу, развија бирократију у обиму практично поимане сврсисходности (од трговачке државе, где се бирократија више развија у приватном него државном сектору, до оне тоталитарне) и она је, тек посредно, везана са етичком рационализацијом и каузално схваћеним политичким доктринама и идеологијама. Протестантски дух је, једнако као у случају Пруске али са мање предмодерних витешких елемената, развио једну далеко еластичнију и природи фаустовског човека погоднију форму – либералну корпоративну државу где индивидуалистичкој тежњи ка освајању бескраја не сметају стеге предмодерне части и чврсте хијерархије. Англо-америчка империја је историјски тријумфовала у оквиру западне

цивилизације управо због овог вида друштвене еластичности, а још више због слабости других него своје велике снаге – баш као што је то Шпенглер и уочио у случају односа Римљана са хеленизмом.

Историјски неуспех пруства/Немачке да створи своју империју и кооптира социјализам је очигледан и непорецив. Шпенглерово виђење историје као факта а не идеала недвосмислено стоји при закључку да, ако је нешто пропало, судбина му је пресудила да за нешто друго и боље – није ни било. Само по себи, ово је довољно за закључак како Пруси нису Римљани који имају свој социјализам. Напротив: њихов покушај социјалистичког империјализма разбио се у парампарчад на две стране – о англосаксонски либерални империјализам и руску империјалну идеју. Могло би се, зато, без пуно резерви изрећи закључак да су, банализовањем Шпенглерових идеја и идеја других конзервативних револуционара, пруство и Немачка као целина кренули пут национал-социјалистичког империјалног експеримента, и то – и историјски прерано и у погрешном правцу (уместо да се усмере на “праве Римљане” своје цивилизације (Англоамериканце), Немци су, са заблудом већом од Колумбове (који је, тражећи Индију, нашао Америку) дошли до врата погрешног Рима: оног руског, из друге, тек настајуће културе (“Трећи Рим”), где су, неславно, потпуно пропали. Све је то учињено из једне погрешне рационалне калкулације центриране око свог колективног ега, то јест – умишљене величине и грандиозног историјског позвања.

Пропашћу национал-социјалистичке заблуде – пропала је и Пруска и пруство. Потпуно су нестали са лица земље и из светске историје. У оквиру цивилизације Запада преостао је само један империјализам: амерички. Управо је он, спрам својих потреба, модификовао и адоптирао социјализам као својеврсни моралистички нихилизам и преобликовао га у сорошевски “социјализам милијардера” са седиштем у САД, “Риму” Запада, баш као што га је, са друге стране, себи модификовала и адоптирала младалачка руска култура (везе Совјетског савеза и идеје “Трећег Рима” (видети Agursky and Schapiro 1987)).

Саморазумљива историјска паралела између Рима и Хеладе, са једне, и Америке и Европе, са друге стране те хегемонија САД у западној цивилизацији историјски демонстрира «римску» природу Америке у свом културном ареалу и зато је није ни потребно објашњавати даљим аргументима. Судбина Пруске/Немачке имала више сличности са понашањем античке Македоније која је нарушила

«равнотежу снага» у хеленистичком свету, исцрпла га у међусобним сукобима и претворила га у лак плен Риму, него што је личила на експанзију римске империје. Зато је будућност западне цивилизације, њено опадање услед културних ломова и рађање цезаризма у овом Риму фаустовског запада – ствар пре и изнад свега америчке културне и политичке динамике. «И као што би цезаризам могао настати само у класичном Риму, а не у Грчкој, он ће, ако му остане слободно да се развија неконтролисано, у будућности настати у модерној Америци, а не у Европи. Цезари су у Вашингтону, а не у Лондону, Паризу или Берлину. То неће бити резултат завере, револуције или личне амбиције. То ће бити крајњи резултат инстинктивне еволуције у којој сви учествујемо попут месечара.» (Riencourt 1957, 85)

Немачка и цела Европа, насупрот Шпенглеровим надама, има само судбину објекта између две живе империјалне идеје – оне САД као «новог Рима» и Русије као «Трећег Рима», катехона (Gajić 2023, 27–47).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agursky, Mikhail, and Leonard Schapiro. 1987. *The Third Rome: National Bolshevism In The USSR*. Boulder: Westview Press.
- Dostanić, Dušan. 2024. „Oswald Špengler i pruski socijalizam.” *Srpska politička misao* 83 (1): 29–58.
- Duzinas, Kosta. 2009. *Ljudska prava i imperija*. Beograd: Albatros plus.
- Felken, D. 1988. *Oswald Spengler. Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*. Munich: C.H. Beck.
- Gajić, Aleksandar. 2018. „„Tajna veza” kosmopolitizma i autošovinizma.” *Letopis Matice srpske* (1–2): 78–88.
- Gajić, Aleksandar. 2019. *Amerika i Rim: imperijalne paralele*. Beograd: Catena Mundi.
- Gajić, Aleksandar. 2022. *Krst i krug*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine.
- Gajić, Aleksandar. 2023. “Katehon i prava strana istorije.” *Nacionalni interes* 44 (1): 27–47.
- Hughes, Stuart. 1952. *Oswald Spengler: a Critical Estimate*. New York: Charles Scribner’s Sons Twentieth Century Library.
- Landa, Ishay. 2012. *The Apprentice’s Sorcerer: Liberal Tradition and Fascism*. Chicago: Haymarket Books.

- Lewis, Ben. 2017. „Spengler’s Prussian Socialism.” *European Review* 25 (3): 479 – 493 doi:10.1017/S1062798717000060.
- Riencourt, Amaury, 1957. *The Coming Caesares*. New York: Coward-McCann Inc.
- Sieferle, Rolf Peter. 2019. *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*. Berlin: Landtverlag.
- Spengler, Oswald. 1966. *Spengler Letters: 1913–1936*. London: George Allen & Unwin.
- Špengler, Oswald, 1989. *Propast zapada*. Beograd: Kristali – Književne novine.
- Špengler, Oswald. 2024. *Prustvo i socijalizam*. Novi Sad: Centar za kulturnu obnovu Arheofutura.
- Tartalja, Smilja. 1998. *Skriveni krug*. Beograd: Politea.
- Weißmann, Karlheinz. 2005. „Spengler und die Konservative Revolution.” *Sezession* 19–25.
- Weitz, Eric D. 2007. *Weimar Germany: promise and tragedy*. Princeton: Princeton University Press.
- Zombart, Verner. 2018. *Trgovci i junaci*. Beograd: Društvo za privrednu istoriju i Institut za evropske studije.

Aleksandar Gajić*

Institute of European Studies – Belgrade

**CRITICAL REVIEW OF SPENGLER'S POLITICAL
BOOK "PRUSSIANISM AND SOCIALISM"*****

Resume

The Paper provides a critical review of Spengler's most famous political book "Prussianism and Socialism" confronting it with the fundamental theses presented in Spengler's main work, "Decline of the West" and questioning the (un)realization of some predictions from a distance longer than a century. The first part of the Paper gives a cross-section through the fundamental theses presented in the book "Prussianism and Socialism" such as the futility of the German revolution of 1918, the opposition between English and Prussian spirit in the Western world, "English" nature of Marxist socialism, etc. The central part of the Paper provides a critical account of the phenomenon of socialism from the perspective of Spengler's cultural morphology and the role of the Prussians and the Romans in his comparative historical analysis. The final part of the paper synthesizes critical conclusions. It explains the erroneous assessments and forecasts Spengler made in his political writings regarding the relationship between Prussia and socialism. Spengler mistakenly identified socialism as a modern aspiration towards unity with bureaucratic, hierarchical modifications of the social order (a characteristic not only of the Prussians but of all peoples whose societies and states in these modernization processes are becoming more complex based on their cultural heritage). However, in "The Decline of the West," he correctly observed the mixture of rational moralism and nihilism as the basis for "socialisms" in various cultures throughout history—from this error followed the next: the identification of the Prussians with the Romans and their fate of "adopting" and modifying socialism for the doctrinal justification of their imperialism. Historical events, that is, Germany's failure to achieve its imperial mission and the fact that

* Email address: sasa95gajic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3873-0231.

** The article was created within the framework of the scientific and research activities of the Institute for European Studies in Belgrade, funded by the Ministry of Science and Innovation.

only America has an imperial role in the Western world, in Spengler's interpretation of historical events, have the force of a final verdict: it is not Prussia, but America that has/will appropriate socialism for its imperial goals and among whom "new Caesars" will emerge who will solidify the Western imperial order.

Keywords: Spengler, morphology of history, politics, Prussianism, socialism.

* Овај рад је примљен 18. јануара 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. јуна 2025. године.

Александар Павић*

Војна Академија, Универзитет одбране у Београду

Хатица Бериша*

*Школа националне одбране „Војвода Радомир
Путник“, Универзитет одбране у Београду*

СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ –ТЕОРИЈА И РАЗВОЈ

Сажетак

Овај рад истражује улогу стратешких комуникација као све значајнијег инструмента националне безбедности у условима глобалне нестабилности, хибридних претњи и технолошке трансформације. Полазећи од мултидисциплинарног приступа, рад повезује теоријску основу међународних односа са савременим технолошким развојем, посебно у области вештачке интелигенције. Хипотеза рада гласи да је за ефикасно и одрживо стратешко комуницирање неопходан интегрални приступ који обједињује технолошке иновације, институционалну праксу и научна достигнућа, чиме се стратешка комуникација позиционира као један од кључних инструмената спољнополитичке и безбедносне пројекције државе.

Циљ рада је двојак: прво, да се анализира утицај савремених технологија, нарочито вештачке интелигенције, на структуру и домете стратешких комуникација; и друго, да се истраже могућности примене различитих теоријских парадигми међународних односа реализма, либерализма и конструктивизма у разумевању и развоју стратешких комуникација. Емпиријски део рада базиран је на анализи савремених сукоба у Украјини, Сирији и Израелу, у којима су стратешке комуникације коришћене као инструмент утицаја на перцепцију, легитимитет и међународни дискурс.

* Имејл адреса: aleksandar.pavic@mod.gov.rs, ORCID: 0009-0005-6737-0094.

** Имејл адреса: hatidza.berisa@mod.gov.rs, ORCID: 0009-0005-6737-0094.

Научни допринос рада огледа се у теоријској артикулацији стратешких комуникација као структуралног елемента стратегије националне безбедности, као и у препознавању улоге вештачке интелигенције као трансформативног фактора у информационом простору. Рад пружа основ за даљу интердисциплинарни анализу односа између комуникације, технологије и безбедности у савременим међународним односима.

Кључне речи: стратешке комуникације, вештачка интелигенција, стратегија националне безбедности, реализам, либерализам, конструктивизам.

УВОД

Од настанка првих државних облика, контрола информација и обликовање перцепције били су кључни елементи одржавања власти, пројекције моћи и управљања сукобима. Стратешке комуникације, као намерно и координисано коришћење информационих капацитета у циљу остварења стратешких интереса државе, представљају модерни израз праксе која има дубоке историјске корене од Сун Цуа и римских императора, преко Наполеона, до савремених модела какви су NATO StratCom COE (*The North Atlantic Treaty Organization – Strategic Communications Centre of Excellence*). Иако је термин „стратешке комуникације” ушао у научну и безбедносну праксу тек у 20. веку, његово суштинско значење непрестано је еволуирало, пратећи промене у технолошком и друштвено–политичком окружењу. Прво документовано академско помињање термина датира из периода Другог светског рата у часопису *Foreign Affairs*, где се говори о стратешкој комуникацији као транспортном систему у ратном контексту (De Bussy and Wolf 2009). Такође 1966. године Роберт Строк (*Robert D. Strock*) са Националног ратног колеџа у САД објавио је есеј „Стратешке комуникације и спектар сукоба”, у којем је термин коришћен као механизам одржавања мира у контексту нуклеарне претње (Strock 1966).

Савремене стратешке комуникације више нису једносмерни инструмент пропаганде, већ комплексни мултивекторски процес који обухвата дигиталне платформе, јавну дипломатију, медијску артикулацију, али и когнитивну безбедност и борбу против

дезинформација. Улога овог концепта постаје нарочито значајна у условима хибридних претњи и ратова пете генерације, где је информациони простор подједнако важан као и физички домен сукоба. Група аутора из Краљевског института за међународне послове (*Royal Institute of International Affairs*) истиче да се улога комуникације у безбедности све више разуме као кључна компонента „меке моћи”. Они наглашавају потребу за способношћу утицаја на друштвене и политичке процесе, негујући стабилност, инклузивност и отпорност на насилни екстремизам (Cornish, Lindley–French and Yorke 2011).

Национална безбедност као централни чинилац суверенитета државе добија нове димензије кроз ову парадигму. Савремена стратегија националне безбедности мора да укључи капацитете стратешких комуникација не само као одговор на безбедносне изазове, већ и као средство проактивног обликовања националних и међународних наратива. Тиме стратешке комуникације прелазе из сфере инструмента у сферу структуралног средства државне моћи, упоредивог са дипломатијом, економијом или војском.

Кључни модификатор овог процеса у 21. веку јесте вештачка интелигенција. Она трансформише начине производње, анализе и дистрибуције информација, као и могућности за персонализацију порука, симулацију сценарија и предикцију реакција циљних публике. Државе које успеју да интегришу вештачку интелигенцију у своје комуникационе капацитете стичу одлучујућу предност у сложенем и динамичном геополитичком окружењу. Међутим, да би примена стратешких комуникација била ефективна и легитимна, она мора почивати на јасним теоријским основама. У том смислу, теорије међународних односа пружају различите, али комплементарне оквири за разумевање места и улоге стратешких комуникација у артикулацији моћи, интереса и идентитета.

Полазећи од ових теоријских оквира, рад истражује два проблема: (1) на који начин савремене технологије, пре свега вештачка интелигенција, мењају природу и домете стратешких комуникација, и (2) како се теоријски оквири међународних односа могу користити за разумевање, развој и примену стратешких комуникација у функцији националне безбедности. Хипотеза рада имплицира на неопходност интегралног приступа који повезује технолошки развој, институционалну праксу и научна достигнућа у контексту

стратешких комуникација као важног инструмента безбедносне и спољнополитичке пројекције државе.

Методолошки приступ у овом раду заснива се на хипотетичко–дедуктивној методи, са акцентом на анализу садржаја, интерпретативни приступ и компаративну анализу теоријских модела. Истраживање се ослања на квалитативну анализу релевантне литературе, као и на студије случаја које осветљавају примену стратешких комуникација у савременом међународном контексту. Рад је поред увода и закључка конципиран у три тематска поглавља. У првом поглављу анализирано је утемељење стратешких комуникација у теорији међународних односа. Друго поглавље истражује потенцијале употребе вештачке интелигенције. Док треће поглавље анализира утицај стратешких комуникација у контексту стратегије националне безбедности кроз теоријски осврт и студију случаја.

СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У ТЕОРИЈИ МЕЃУНАРОДНИХ ОДНОСА

Међународни односи који су један од најдинамичнијих система глобалног карактера. Готово да је немогуће предвидети како и на који начин ће се развијати у будућности. Једини чинилац који је константан у међународним односима је научна теорија. Иако је и она подложна промени услед нових научних сазнања, теоријска основа међународних односа и данас у 21. веку је потпуно релевантна. Реализам као теорија која је најраспрострањенија и најзаступљенија теорија у међународним односима апострофира моћ као главни и централни чинилац. Либерализам у међународним односима је један од главних теоријских приступа који наглашава сарадњу, међузависност и улогу међународних институција. За разлику од реализма, који свет види као арену сукоба и борбе за моћ, либерализам претпоставља да су мир и сарадња могући кроз одговарајуће институционалне и економске механизме. Трећа значајна теорија, конструктивизам, кроз своје обликовање идентитета, перцепције и норми нуди алтернативу. Сва три приступа перципирају чињеницу да комуникација мора да постоји у међународним односима. Управо у том домену стратешке комуникације играју важну улогу и могу да буду фактор директно сразмеран моћи или да са друге стране понуди алтернативу у виду неке нове перцепције стварности.

Стратешке комуникације представљају суштински елемент савремених међународних односа, интегрисан у процесе дипломатије, безбедносне политике и пројекције моћи. Различите теоријске перспективе међународних односа нуде различита тумачења улоге стратешких комуникација у артикулацији и остваривању националних интереса.

Реализам и стратешке комуникације

Из перспективе реализма, државе користе стратешке комуникације као средство за пројекцију моћи и очување националне безбедности. Реалистички приступ наглашава улогу информационих кампања, дипломатских изјава и пропаганде у борби за утицај у анархичном међународном систему. За реалисте, комуникација је инструмент којим државе обликују перцепције својих савезника и противника, са циљем одржавања равнотеже моћи. Ханс Моргентау (*Hans J. Morgenthau*) као класичар реализма, објашњава како државе користе моћ, укључујући стратегије како и на који начин да се користе информације (Morgenthau 1978).

Реалистичка теорија међународних односа сагледава стратешке комуникације као инструмент моћи који државе користе за остваривање националних интереса и одржавање безбедности у анархичном међународном систему. Сагледавање са становишта реалистичке теорије може да произведе потпуно нове импликације и разумевање моћи као централног појма реализма. Први фактор који можемо да разматрамо је чињеница да стратешка комуникација представља продужетак државне моћи. Држава стратешке комуникације може да користи као средство пројекције моћи и обликовање перцепције супротстављених актера. Џон Миршајмер (*John J. Mearsheimer*) који је представник офанзивног реализма конкретизује могућност употребе информација у борби за хегемонију (Mearsheimer 2001). Моћ која се темељи на војним, економским и технолошким основама, такозвана тврда моћ, добром стратешком комуникацијом може да се вишеструко мултиплицира, кроз меку и паметну моћ. Велике силе попут Сједињених Америчких Држава (САД), НР Кине и Руске Федерације користе стратешке комуникације за одржавање сопствене позиције у глобалном систему. Инструменти за постизање циљева садржани су у информационим операцијама,

које се пре свега темеље на пропаганди, дезинформацијама, али и дипломатији и јавним политичким наступима.

Конструктивизам и улога наратива

Конструктивизам истиче да међународни односи нису засновани само на материјалној моћи, већ и на идејама, вредностима и идентитету. Из ове перспективе, стратешке комуникације су алат за обликовање дискурса, стварање легитимитета и конструисање националних и међународних наратива. Државе користе комуникацију како би дефинисале „пријатеље” и „непријатеље”, градећи перцепцију стварности која одговара њиховим стратешким интересима. Александар Венд (*Alexander Wendt*) као водећи теоретичар конструктивизма говори о улози идеја и идентитета у међународним односима (Wendt 1999). Док Ернест Гелнер (*Ernest Gellner*) анализа како национални наративи обликују политичке стратегије (Gellner 1983).

Конструктивистичка теорија међународних односа сагледава стратешке комуникације као значајан механизам обликовања значења, идентитета и перцепције претњи. За разлику од реализма, који наглашава моћ и интересе као објективне категорије, конструктивизам тврди да су они друштвено конструисани кроз дискурс и комуникацију. Теоретичари конструктивизма истичу да су стратешке комуникације конструкт перцепције. Овде је важно истаћи да перцепција савезништва и непријатељства није трајна, чему у прилог говоре различите историјске чињенице. Државе користе стратешке комуникације да дефинишу „пријатеље” и „непријатеље” на основу дискурса, а не само материјалних капацитета. На пример, НАТО је за Руску Федерацију после завршетка хладног рата, крајем 20. века у појединим тренуцима перципиран као потенцијални партнер, али је кроз дискурс постао „претња”. Моћ наратива у конструктивизму имплицира да национални идентитете и стратегија националне безбедности нису унапред задате већ се обликују кроз јавни дискурс. Државе конструишу легитимност своје безбедносне политике кроз наративе који постају прихватљиви у друштву. Једноставан пример је оправдавање интервенције САД широм света против тероризма који је легализован након 9. септембра 2001. године. Да би се наративи имплементирали као у друштву, тако и у међународном окружењу потребно је да се користе ресурси

медија, друштвених мрежа, а на крају и дипломатије. Управо је моћ наратива осликана у мекој моћи једне државе. Док реализам види дипломатију као средство моћи, конструктивизам је види као начин за обликовање међународних норми и вредности.

Либерализам и комуникација као средство сарадње

Либерализам наглашава улогу међународних институција, медија и глобалне комуникације у јачању међудржавне сарадње. Из либералне перспективе, стратешке комуникације могу бити средство за промоцију демократије, људских права и међународног права, као и за изградњу механизма за спречавање сукоба кроз транспарентност и дипломатију. Нај (*Joseph S. Nye*) и Кон (*Robert O. Keohane*) говоре о значају комуникације и међусобне повезаности држава (Keohane and Nye 1977). Либерализам у међународним односима је један од главних теоријских приступа који наглашава сарадњу, међузависност и улогу међународних институција. За разлику од моћи реализма и наратива конструктивизма, либерализам је види као кључни инструмент за јачање дипломатије, глобалне стабилности и унапређење међународних односа.

Либерализам као теоријски правац у међународним односима вероватно има најшире утемељење у институцијама, посебно међународним, што му да је легалитет, легитимитет, али и значајан квантум моћи коју реалисти стичу на значајно тежи начин. Овај правац подразумева да је дипломатска комуникација и институције представљају кључни актери у комуникацији између држава. Стратешке комуникације се у том погледу користе за изградњу поверења, посредовање у сукобима и подстицање глобалне сарадње. Док дипломатија у таквом окружењу најчешће служи као механизам за изградњу позитивног имица државе. Томас Рис (*Thomas Risse*) истиче колико је велики значаја комуникације као покретача у међународним односима (Risse 2000).

Концепт меке моћи Џозефа Наја управо у либерализму имплицира да култура, вредности и дипломатија могу једнако као и војна и економска моћ да обезбеде утицај државе. Значајан чинилац представља дигитална револуција и доступност информација. Савремене технологије омогућавају државама да користе стратешке комуникације у реалном времену, што је значајно за управљање кризама. Данас је посебно присутна дигитална дипломатија, као један

пример може да се узме и такозвана *Twitter* дипломатија (*Twiplomacy*). На крају одбрана слободе говора, али и на потреба да се борба против лажних вести и манипулација води кроз међународне норме, стратешке комуникације користи за откривање и супротстављање дезинформацијама. Као пример може да се узме иницијативе попут *EU vs Disinfo* (више података на интернет страници <https://euvsdisinfo.eu/>), које се супротстављају руским дезинформацијама у Европи.

Без обзира на теоријски приступ, стратешке комуникације су постале значајан инструмент у међународним односима. Оне утичу на перцепцију актера, обликују политичке одлуке и играју централну улогу у борби за моћ, легитимитет и утицај у глобалном систему. Теорије међународних односа јасно перципирају стратешке комуникације, у прилог томе говоре и чињенице да не постоји међународна заједница без комуникација. Стратешке одлуке захтевају стратешке комуникације, како на билатералном, тако и на мултилатералном нивоу.

ПРИМЕНА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У САВРЕМЕНИМ СТРАТЕШКИМ КОМУНИКАЦИЈАМА

Динамичност развоја вештачке интелигенције и експанзија доступности и употребе сајбер простора допринели су да информације сваким даном све брже креирају и дистрибуирају крајњим корисницима. У практичном смислу технологија омогућава да информација готово увек пронађе правог корисника. Вештачка интелигенција игра све важнију улогу у савременим комуникацијама, па тако и у домену националне безбедности и стратешких комуникација. Успешна интеграција вештачке интелигенције у комуникационе процесе може значајно унапредити способности управљања информацијама, брзо одговарање на претње и анализу података у реалном времену. Вештачка интелигенција има потенцијал да трансформише начин на који се обрађују и интерпретирају велики број информација, као и да подржи аутоматизацију и брзе одлуке.

Улога вештачке интелигенције у савременим комуникационим стратегијама постала је све важнија, посебно у контексту националне безбедности, али и у корпоративном и јавном сектору. Вештачка интелигенција утиче на све аспекте комуникација, од аутоматизације и оптимизације процеса до персонализације и прецизнијег циљања порука. Аутори Павић и Бериша наглашавају важност и неопходност

употребе вештачке интелигенције у систему безбедности и одбране. Стратегија националне безбедности разматра како да национални интереси буду остварени или очувани ако су угрожени, али и средстава која су неопходна да би се до тога дошло. Износе да вештачка интелигенција и њен брз развој су свакако један од механизма који ће у будућности значајно утицати за инструменте и механизме којима ће се приказати технолошко–техничка компонента развијености једне државе и то свакако користити као елемент одвраћања или елемент активног деловања у остварењу националних интереса заједно сасвим осталим чиниоцима (Pavić and Beriša 2024).

Адријан Кропли (*Adrian Cropley*) наводи да је појава и широка употреба вештачке интелигенције један од кључних тачака еволуције стратешких комуникација. Он у свом истраживању закључује да вештачка интелигенција обликује на посебан начин како се поруке креирају, шире и вреднују. Као посебне вредности вештачке интелигенције у процесу стратешких комуникација он издваја послове као што су аутоматизација рутинских задатака, побољшања анализа и персонализација публике, рационализација креирања и дистрибуције садржаја, као и побољшање мерења, аналитике и вредновања садржаја (Cropley 2025). Друга група аутора анализира политичке конотације комуникације у којима се користи вештачка интелигенција, кроз односе са јавношћу, конвенционалне асистенте базиране на вештачкој интелигенцији и маркетиншки приступ. Наводе да су језички модели базирани на вештачкој интелигенцији главне теме истраживања у стратешким комуникацијама (Osei-Mensah, Owusu Asiamah and Sackey 2023). Део аутора тврди да стратешке комуникације коришћењем вештачке интелигенције подразумева планирање и примену комуникационих метода и алата за постизање организационих циљева. Ово укључује коришћење вештачке интелигенције за анализу, оптимизацију и имплементацију комуникационих стратегија за побољшање ангажовања, разумевања и ефикасности између платформи и публике (Binlibdah 2024).

Актуелност стратешких комуникација не престаје током времена већ се методе испољавања и реализације модификују, усавршавају и мењају у складу са захтевима корисника као у приватном, тако и у државном сектору, са изазовима којима се суочава национална безбедност, али и са доступним технологијама које се користе за реализацију стратешке комуникације. Вештачка интелигенција за коју се и даље сматра да је на првом нивоу

развијености, односно такозвана „уска” вештачка интелигенција која може да буде одлучан аналитички алат и подршка у убрзању процеса и сагледавању ефеката стратешке комуникације. У складу са наведеним аутори ће размотрити примену вештачке интелигенције у три сегмента: обрада података, аутоматизација комуникација и анализа података у реалном времену.

Обрада података

Вештачка интелигенција се већ увелико користи за обраду великих количина података у кратком временском периоду, што је веома важно у контексту стратешких комуникација. Преко алата као што су машинско учење и обрада природног језика (*NLP* – *Natural Language Processing*), вештачка интелигенција може аутоматски анализирати текстове, активности на друштвеним мрежама, новинарске чланке и друге изворе информационе изворе, како би идентификовала трендове, расположења и потенцијалне претње (Gergő Pintér and Lajos Ihász 2020). Два најраширенија примера примене вештачке интелигенције у обради података се огледају кроз анализе јавних дискусија и преузимање и класификацију података са јавних мрежа. Анализа садржаја на јавним мрежама може бити коришћена за праћење и анализу јавних преписки, новинских чланака и друштвених мрежа, откривајући информације које су од значаја за националну безбедност. Са друге стране преузимање и класификација података омогућава да алгоритми за машинско учење могу аутоматски идентификовати релевантне податке, што производи брзу реакцију на промене и нове претње у сајбер простору и медијима.

Аутоматизација комуникација

Повећана ефикасност и оптимизација коришћења ресурса је један од кључних аспеката сваког пословног процеса, иста правила важе и за стратешке комуникације. Главни циљ аутоматизације процеса је да поједностави процесе и елиминише неефикасности у организацији. Практичари стратешких комуникација су прихватили могућност употребе вештачке интелигенције, што производи значајне ефекте у пракси. Појава вештачке интелигенције показује да рачунари и машине могу да обављају задатке за које се знало

да захтевају људску интелигенцију. Стратешка комуникација је једна од области која има потенцијал да прикаже револуционарне могућности употребе вештачке интелигенције. Кроз стратешке комуникације, организације, па и држава могу да емитују поруке за различите заинтересоване стране употребом вештачке интелигенције (Kaczmarek–Śliwińska 2019).

Вештачка интелигенција такође омогућава аутоматизацију комуникацијских процеса, што је од велике важности у домену националне безбедности. Са способношћу за брзо генерисање и дистрибуцију порука, вештачка интелигенција може бити коришћена за аутоматизацију реаговања на кризе. У ситуацијама када је потребно брзо реаговати, вештачка интелигенција може аутоматски генерисати и дистрибуирати информације на разне платформе, на пример, у случају природних катастрофа, безбедносних инцидената или геополитичких криза. Као други пример може да се узме употреба комуникационих ботова. Они могу да буду генерисани и програмирани тако да користе ресурсе вештачке интелигенције. На тај начин могу обављати разне задатке као што су одговори на питања јавности, расправа о актуелним темама или чак пружање савета, постају кључни елементи комуникационих стратегија. Они такође помажу у креирању порука које су прилагођене различитим групама људи у реалном времену.

Анализа у реалном времену

Један од најважнијих аспеката употребе вештачке интелигенције у комуникацијама је анализа података у реалном времену. У савременим комуникацијама, посебно када су у питању кризне ситуације или догађаји који се брзо развијају, способност за брзо прикупљање, анализу и одговор на информације може бити пресудна за националну безбедност (Sutherland 2025). Као пример можемо да наведемо различите начине примене. Прва могућност представља надзор медија и друштвених мрежа. Вештачка интелигенција може анализирати велике количине података који се прослеђују у реалном времену на друштвеним мрежама, са циљем брзог препознавања трендова, потенцијалне претње и дезинформација. Други сегмент се огледа у реаговање на дезинформације. Напредни аналитички системи могу бити значајан импулс у откривању и брзој реакцији на распрострањене дезинформације, а такође могу помоћи у контроли

штетних порука које се шире, било кроз аутоматизовано уклањање, било кроз брзо креирање исправних информација. Трећи сегмент се огледа у можда и најзахтевнијем задатку за вештачку интелигенцију, а то је прогнозирање трендова. Употребом задржаних података који су прикупљани и снимљени у базама података којима приступа вештачка интелигенција, напредни алгоритми за предвиђање будућих тенденција и понашања могу да доставе анализе, предлоге и сценарија будућих догађаја на бази законитости из прошлости. Ово може бити од пресудног значаја за стратегије комуникације у контексту националне безбедности.

Чињеница је да вештачка интелигенција у комуникацијама омогућава значајна унапређења у свим аспектима управљања информацијама, од обраде велике количине података до брзог реаговања на претње у реалном времену. Њен ефективан развој и примена ће у будућности бити један од кључних фактора за националну безбедност, али истовремено ће захтевати пажљиво разматрање етичких и безбедносних питања у процесу њене примене. Неоспорно је да анализа великих података и предиктивно моделовање, детекција дезинформација, као и когнитивна безбедност може да буде унапређена употребом аутоматизованих ботова који су развијени на бази алгоритама за утицај на јавно мњење. На крају објективан услов за безбедну примену вештачке интелигенције у стратешким комуникацијама представља постојање безбедног информационог простора и стратешког мишљења које зна и може да адекватно реализује комуникацију на стратешком нивоу.

СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

Стратешке комуникације своје импликације на националну безбедност манифестују готово непрекидно, као у времену мира тако и током сукоба. Важност импликација на домен безбедности можемо да размотримо кроз теоријске аспекте, али и кроз конкретне примере из савремених сукоба. Адмирал Ернест Кинг (*Admiral Ernest King*) је током II Светског рата знао да каже „Не знам о чему је дођавола ова комуникација о којој Маршал (*George C. Marshall*) увек прича, али желим нешто од тога.” На сличан начин стратешке комуникације је посматрао и Винстон Черчил (*Winston Churchill*), он је приметио да је главна разлика између менаџмента и вођства

управо комуникација. Ефикасна комуникација захтева од лидера организације да преузму рану и истрајну улогу у одлучивању о томе како се идеје и одлуке обликују и испоручују. Свакако у контексту националне безбедности, лидер може побољшати ефекте оперативног и стратешког планирања тако што ће обезбедити да се комуникацијске импликације тог планирања размотре што је раније могуће у процесу (Stavridis 2007). Ако се планирање врши на овај начин, онда је вероватно да ће комуникације повезане са тим заиста имати стратешки ефекат.

Ефекти стратешких комуникација посебно су дошли до изражаја у најновијим војним сукобима, који су пружили јасне примере све веће улоге комуникације у јавној и владиној сфери. Ови сукоби су показали како директни актери обликују дискурс о „сукобима интереса”, користећи комуникацију као инструмент за утицај на перцепцију унутар међународног система. Уз подршку савремених медијских технологија, комуникација је постала моћан алат за артикулацију наратива, што директно утиче на доношење одлука и јавно мњење. Међутим, поставља се кључно питање: како се одбранити од стратешких комуникација усмерених против наших интереса, или још важније, како их искористити у функцији сопствених политичко–стратешких приоритета (Guegredo–Castro 2013, 27).

Стратегија националне безбедности представља процес дефинисања циљева и избора средстава за њихово остварење. Традиционално се ослања на инструменте националне моћи војне, економске, дипломатске, док је информациони домен често био у другом плану. Иако је комуникација увек била присутна у структури моћи, дуго није била схватана као равноправан инструмент. Међутим данас, кроз стратешке комуникације то се увелико мења. Ове промене чине комуникацију централним елементом у „стратешком планирању, припреми и спровођењу политике” (Cornish, Lindley–French and Yorke 2011, 4).

Непрекидност комуникација на свим нивоима прати друштвене промене од локалног до глобалног нивоа, што омогућава формирање на више нивоа. Индивидуални ниво везан за друштво, државни ниво везан за националну безбедност и системски ниво који обухвата регионална и глобална питања (Verrall 2013). Може се закључити да стратешке комуникације своје ефекте пласира на свим нивоима од појединца, преко државе, па до регионалног и

глобалног нивоа. Овакав приступ имплицира важност и неопходност разумевања места и улоге стратешких комуникација у стратегији националне безбедности.

Крајем 2021. године Јенте Алтус (*Jente Althuis*) је у свом раду анализирао као САД користе стратешке комуникације током више различитих администрација. Он износи да је развој стратешких комуникација у САД се одвијао паралелно са дугом историјом интервенција широм света, што је директно утицало на развој истих. Развој стратешких комуникација је непрекидан. Иманентно је да константно сведочимо великим променама у међународним односима, што директно утиче на безбедносну политику. Алтус посебно наглашава да САД као лидер НАТО савеза можда није у потпуности разумео шта је то стратешка комуникација, међутим закључује да друге чланице савеза, Европске земље овом домену посвећују посебну пажњу (Althuis 2021). Кроз нове доктрине и стратегије аутори настављају да истражују и имплементирају методологију употребе стратешких комуникација. Како се јавља консензус међу мислиоцима изван САД, тако геополитика већ преобликује окружење у којем носиоци мисли пројектују своје идеје и вредности. Практично сва појединачна интервенција или стратешко питање које је угрожавало националну безбедност САД је био праћено одређеним стратешким комуникацијама. То подразумева слање, али и пријем и разумевање порука од стране својих непријатеља.

Употреба стратешких комуникација у савременим сукобима постала је саставни део различитих војних, политичких и медијских стратегија свих актера у сукобу. За потребе овог истраживања извршићемо кратку анализу циљева, метода и ефеката стратешких комуникација на примеру сукоба у Украјини, Сиријској Арапској Републици и Израелу. Сва три сукоба су карактерно различита и имају различите крајње циљеве, методе извођења војних операција и дужину трајања. Међутим оно што им је заједничко између осталог, је и то да комбинују дуготрајне ефекте хибридних метода сукоба, да у дејствима врше употребу конвенционалног и неконвенционалног извођења борбених дејстава и да кроз наративе у стратешким комуникацијама комуницирају као са супротстављеном страном тако и са међународном заједницом.

У сукобу у Украјини, обе стране користе стратешке комуникације као инструмент утицаја на перцепцију међународне јавности, али и јавности на простору сукобљених страна. Иако су директно супротстављене стране Украјина у Руска Федерација, чињеница је да су у овом сукобу активни актери НАТО и САД. Методологија употребе информационог простора базирала се на експлоатацији друштвених мрежа и различитих међународних медија. Они се користе за пласирање видео поруке, дезинформација, „deepfake” аудио–визуелни садржаја који представљају вештачки генерисани или модификовани садржај. Олга Данченкова (*Olha Danchenkova*) истиче на важност информационог простора који користе сви актери у сукобу. Она посебно наглашава потребу да се противник надмаши бржом, проактивном стратешком комуникацијом која укључује нове технологије и допире до свих нивоа друштва. Такође указује на могућности употребе вештачке интелигенције за креирање процена и брзих одговора у реалном времену. Посебно наглашава важност коришћења дезинформација, али исто тако и креирања кампања у борби против истих (Danchenkova 2025). Украјинска страна је, посебно у раним фазама сукоба, успела да мобилише подршку Запада кроз наративе о отпору, херојству и демократији, што је постигнуто преко пажљиво осмишљених порука, симболике (попут жуте и плаве боје) и визуелних кампања у медијима и на друштвеним мрежама. Са друге стране Руска Федерација је прибегавала истом принципу и стратешке комуникације користила интензивно готово од 2014. године (Demirkiran and Öner 2024). Циљ употребе стратешких комуникација у овом сукобу се базира на обликовању глобалне перцепције, мобилизација подршке, деморализација противника са обе супротстављене стране. Ефекти су се манифестовали кроз утицај на домаће и глобално јавно мњење, али и претпоставку да је информациони домен постао равноправан чинилац са морем, копном и ваздухом у планирању и извођењу дејстава.

Сукоб у Сирији даје један другачији осврт на употребу стратешких комуникација. Иако формално сукоб је био између режима Башара ел Асада (*Bashar al-Assad*) и опозиције, односно ИСИС (*ISIS – Islamic State of Iraq and Syria*), јасно је да су активно учешће узели и актери као што су Руска Федерација, ИР Иран, Република Турска, Држава Израел, али и део држава као што су САД. Режим Башара ел Асада, уз подршку савезника, користио

је стратешке комуникације како би обликовао наратив о „борби против тероризма” и легитимисао своје акције пред међународном заједницом. С друге стране, опозиционе групе, као и курдске снаге, користиле су дигиталне платформе за ширење алтернативних наратива и мобилизацију међународне подршке. Примарни циљ стратешких комуникација са обе стране је био легитимизација права на власт, демонизација противника, регрутација, застрашивање и глобални утицај. На сличан начин као и у претходно обрађеном сукобу информациони простор је био преплављен пропагандним видео снимцима, различитим медијским кампањама, применом *Facebook*, *Twitter* и *Telegram* канала (Ciciora 2025). Ефекти стратешких комуникација допринели су визуелној доминацији ИСИС–а у раној фази, чему се оштро супротставила Сиријска држава кроз контранаративе и цензуру.

Технолошка доминација и примена вештачке интелигенције је посебно обликовала израелско–палестински сукоб у Гази. Обе стране интензивно користе медије и друштвене мреже за ширење својих верзија догађаја. Међутим овде се посебно издваја употребе вештачке интелигенције са стране Израела у готово свим доменима. Контрола наратива о цивилним жртвама, легитимитет војне акције, интернационализација конфликта су били главни циљеви стратешких комуникација. У процесу пласирања информација доминирали су наративи као што је „истина, цела истина и ништа осим истине” (Dostri 2024). Израелске власти користе кратке видео записе и јавне састанке за домаћу и међународну публику, са посебним нагласком на пласирању и приказу емоција, истичући право на самоодбрану, док палестинске организације користе визуелне наративе страдања цивила у појасу Газе како би привукле међународну емпатију и осуду израелских поступака. Ефекти које су произвели са обе стране огледају се у радикално подељеном глобалном мњењу, односно страни медији су искоришћени као арена за стратешке комуникације.

Стратешке комуникације се у анализираним сукобима могу интерпретирати кроз све три доминантне теоријске парадигме међународних односа реализам, либерализам и конструктивизам, при чему свака пружа различит увид у природу и функцију комуникације. Из перспективе реализма, комуникација представља инструмент моћи и контроле, који се користи у циљу пројекције утицаја, деморализације противника и обезбеђивања предности у

информационом простору. Ова улога се јасно огледа у сукобима као што су они у Украјини или Израелу, где обе стране комуникацију користе као део стратешког арсенала. Либерализам, насупрот томе, истиче комуникацију као средство изградње институционалне сарадње и мобилизације међународне подршке, што је посебно изражено у украјинском случају, где се јавна дипломатија и позивање на међународне норме користе за укључење у глобалну подршку. С друге стране, конструктивизам наглашава комуникацију као кључно средство у обликовању идентитета, перцепција и друштвених конструкција реалности. У конфликтима попут сиријског или палестинско–израелског, где су дискурси и симболи централни, конструктивистички оквир омогућава дубље разумевање комуникације као средства за (ре)конструкцију легитимитета, моралне супериорности и идентитетске мобилизације. Свака од коришћених теорија препознаје стратешке комуникације као релевантан инструмент, али их тумачи кроз различите акценте: моћ, сарадњу и идентитет.

Информациони простор је одувек био један од најзначајнијих елемената националне безбедности чему у прилог говоре и претходно анализирани сукоби са аспекта ефеката стратешких комуникација. Ако концепт стратешких комуникација размотримо са аспекта војне агенде, хибридни рат, као и ратови пете генерације, где је мета људски ума и мисао, информације односно њено пласирање је поставило у врх приоритета креатора операција. Џејмс Ставридис (*James G. Stavridis*) износи да је са војног аспекта стратешка комуникација смештена на оперативни ниво (Stavridis 2007). Међутим чињеница је да држава стратешке комуникације перципира као средство стратешког значаја. Информације су свакако посебан ресурс који коегзистира и прожима све инструменте моћи, управо до даје стратешким комуникацијама посебно место и улогу у националној безбедности. Чињеница је да еволуција стратешких комуникација од корпоративног алата за односе с јавношћу до једног од кључних елемената у националној и спољној политици представља тренд који ће да буде све заступљенији на агенди стратегије националне безбедности.

ЗАКЉУЧАК

Стратешке комуникације су се током последњих деценија профилисале као значајан инструмент у обликовању националне безбедности, али и у пројекцији државне моћи на међународној сцени. Од обичног медијског алата, еволуирале су у вишеслојни систем који повезује технолошки напредак, когнитивни утицај и политичко–стратешко деловање.

Одговор на прво истраживачко питање, потврђује да се комуникација више не заснива на класичном моделу „порука–пријем”, већ на динамичном, адаптивном и персонализованом приступу. Вештачка интелигенција омогућила је државама и другим актерима да брзо анализирају огромне количине података, креирају циљане поруке и прате реакције у реалном времену, чиме се комуникација трансформише у инструмент са непосредним оперативним ефектима.

Други истраживачки правац показао је да различити теоријски оквири међународних односа нуде вишеслојно разумевање улоге комуникације. Реализам посматра стратешку комуникацију као средство контроле наратива и деморализације противника. Либерализам фокус ставља на сарадњу, јавну дипломатију и институционалну стабилност. Конструктивизам наглашава значај дискурса, идентитета и перцепције што је посебно релевантно у времену когнитивних претњи и дезинформација.

Студије случаја које су анализирале у раду на примеру сукоба у Украјини, Сирији и Израелу потврђују те ставове у пракси. У рату у Украјини, стратешке комуникације се користе за мобилизацију подршке, изградњу легитимитета и делегитимисање противника, како у унутрашњем, тако и у глобалном медијском простору. Сиријски сукоб показао је колико је опасна злоупотреба комуникације од стране недржавних актера, попут ИСИС–а, али и важност стратешког обликовања јавне перцепције од стране држава и великих сила. Израелско–палестински конфликт илуструје симултану борбу на информационом и физичком домену, где обе стране користе медије, друштвене мреже и емотивне наративе за утицај на међународну заједницу и политичке центре одлучивања.

Сви ови примери показују да стратешке комуникације делују као интегрисани елемент стратегије националне безбедности, нарочито у условима савремених хибридних сукоба. У том смислу, успешна примена стратешких комуникација захтева интегрални

приступ који повезује технолошке иновације, институционалну праксу и теоријско утемељење. Без оваквог приступа, комуникација остаје реактивна и фрагментарна. Са њим, она постаје проактивна, стратешка и отпорна на манипулацију.

Стога, закључујемо да су стратешке комуникације данас више од алата, оне су структурна компонента националне безбедности и један од кључних ресурса у артикулацији и одбрани националних интереса у глобалном поретку 21. века.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Althuis, Jente. 2021. „How the U.S. government fell in and out of love with strategic communications.” *Defense strategic communications* 10: 71–109. DOI: 10.30966/2018.RIGA.10.2.
- Binlibdah, Saud. 2024. „Investigating the Role of Artificial Intelligence to Measure Consumer Efficiency: The Use of Strategic Communication and Personalized Media Content.” *Journalism and Media* 5(3): 1142–1161. DOI: 10.3390/journalmedia5030073.
- Ciciora, Phil. 2025. *Study: Civil organizing persisted during Syrian civil war*. Last accessed 30 May 2025. <https://news.illinois.edu/study-civil-organizing-persisted-during-syrian-civil-war/>.
- Cornish, Paul, Julian Lindley-French, and Claire Yorke. 2011. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911stratcomms.pdf>. London: Chatham House.
- Cropley, Adrian. 2025. *The Evolution of AI in Strategic Communication: Exploring the opportunity*. Last accessed 30 May 2025. <https://theecsce.com/resources/the-evolution-of-ai-in-strategic-communication-exploring-the-opportunity/>.
- Danchenkova, Olha. 2025. *Ukraine’s Hard-Won Approach to Strategic Communications and Counter-Disinformation: Lessons for Europe and Beyond*. Last accessed 30 May 2025. <https://www.techpolicy.press/ukraines-hardwon-approach-to-strategic-communications-and-counterdisinformation-lessons-for-europe-and-beyond/>.
- De Bussy, Nigel, and Katharina Wolf. 2009. „The state of Australian public relations: professionalisation and paradox.” *Public Relations Review* 35(4): 376–381. DOI: 10.1016/j.pubrev.2009.07.005.

- Demirkiran, Özlem, and Berkay Göktuğ Öner. 2024. „A New Hybrid War Arena: Russia's Interventions in Ukraine in 2014 and 2022.” *Journal of Social Sciences and Humanities Researches* 25(54): 74–92.
- Dostri, Omer. 2024. „Israel's Struggle with the Information Dimension and Influence Operations during the Gaza War.” *Military review online exclusive*: 1–23.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Cornell: Cornell University Press.
- Gergő Pintér, Dániel, and Péter Lajos Ihász. 2020. „Bridging Natural Language Processing AI techniques and Corporate Communications: towards an integrative model.” *Információs Társadalom* 19(4): 77–99. DOI: 10.22503/inf tars.XIX.2019.4.6.
- Guerrero–Castro, Christian E. 2013. „Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach.” *Connections* 12(2): 27–52. DOI: 10.11610/Connections.12.2.02.
- Kaczmarek–Śliwińska, Monika. 2019. „The Organisational Communication in the Age of Artificial Intelligence Development. Opportunities and Threats.” *Social Communication. Online Journal* 2: 62–68. DOI: 10.2478/sc–2019–0010.
- Keohane, Robert O., and Joseph S. Nye. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown & Co.
- Mearsheimer, John. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
- Morgenthau, Hans. 1978. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, (5th edition)*. New York: Alfred A. Knopf.
- Osei–Mensah, Belinda, Elizabeth Owusu Asiamah, and Rainbow Sackey. 2023. „Strategic Communication and Artificial Intelligence: Reviewing Emerging Innovations and Future Directions.” *Archives of Business Research* 11(1): 85–102. DOI: 10.14738/abr.111.13616.
- Pavić, Aleksandar, and Hatidža Beriša. 2024. „Artificial intelligence and national security strategy development: Challenges and perspectives.” *Nacionalni interes – časopis za nacionalna i državna pitanja* 48(2): 53–75. DOI: 10.5937/nint48–49980.
- Risse, Thomas. 2000. „Let's Argue!: Communicative Action in World Politics.” *International Organization* 54,(1): 1–39. DOI: 10.1162/002081800551109.

- Stavridis, James G. 2007. „Strategic Communication and National Security.” *JFQ* 46(3): 4–7.
- Strock, Robert D. 1996. „Strategic communications and the spectrum of conflict.” *U.S. Army military history Institute*.
- Sutherland, Karen E. 2025. „AI and the Future of Strategic Communication.” *У Artificial Intelligence for Strategic Communication*, аутор Karen E. Sutherland, 377–417. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Verrall, Neil Gerard. 2013. „Strategic Communication and the UK Integrated Approach: Developments, Communications.” *Proceedings of NATO HFM* 236.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aleksandar Pavić*

Military Academy, University of Defense Belgrade

Hatidža Beriša**

National Defense School „Vojvoda Radomir Putnik“,

University of Defense Belgrade

STRATEGIC COMMUNICATIONS – THEORY AND DEVELOPMENT

Resume

Strategic communications are one of the key instruments of national security strategy, enabling states to manage the information space, shape the perception of security threats, and support the realization of national interests. Although the concept of strategic communications is relatively new, its application dates back to the earliest forms of military and diplomatic strategy, and today it has become an essential element of international relations and security policy. The development of technology, especially artificial intelligence, has significantly improved strategic communications, enabling automated analysis, personalized information distribution, and proactive crisis management.

This paper explores the place and role of strategic communications in national security through the prism of realist, liberal, and constructivist theories of international relations. The aim of the research is, on the one hand, to determine how modern technologies, primarily artificial intelligence, are changing the scope and character of strategic communication, and on the other hand, to analyze how theoretical models can serve as a basis for the design and implementation of communication strategies in the context of national security. The paper starts from the hypothesis that effective strategic communication requires an integral approach that connects technological tools, institutional practice, and scientific reflection.

By applying content analysis and the hypothetical–deductive method, the paper also considers specific case studies on the conflicts in Ukraine, Syria, and Israel, in which strategic communications play a key role in shaping public perception, delegitimizing opponents, and mobilizing support. The research confirms that integrating artificial

* Email: aleksandar.pavic@mod.gov.rs, ORCID: 0009-0005-6737-0094.

** Email: hatidza.berisa@mod.gov.rs, ORCID: 0000-0002-9432-5273.

intelligence into strategic communications significantly improves the ability of states to protect their interests and act in a complex international community. The scientific contribution of the work is reflected in the theoretical articulation of strategic communications as a structural component of national security strategy, but also in the recognition of their transformative potential in the digital era. It is concluded that strategic communications have become an indispensable mechanism of national and foreign policy, whose scientific and technological foundation is the basis of modern security strategies.

Keywords: strategic communications, artificial intelligence, national security strategy, realism, liberalism, constructivism.

* Овај рад је примљен 6. маја 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. јуна 2025. године.

Милован Трбојевић*

*Факултет за студије безбедности,
Универзитет Едуконс, Сремска Каменица*

Бранислав Свирчевић*

*Факултет за студије безбедности, Универзитет
Едуконс, Сремска Каменица*

КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ И ОДРЖИВИ ЕНЕРГЕТСКИ РАЗВОЈ

Сажетак

Одрживи енергетски развој и корпоративна безбедност имају бројне међусобно зависне и условљене корелационе односе. Важност предмета истраживања намеће потребу да се на адекватан начин представи корелација и каузални однос енергетске расположивости и корпоративне безбедности. Сходно томе, циљ рада јесте синтеза постојећег научног сазнања, и доношење нових могућих закључака о предмету истраживања. Такође, циљ је да се утицај енергетике на корпоративну безбедност као изузетно комплексна, вишевалентна и мултиманифесна појава анализира мултидисциплинарним приступом. Претходно наведено створиће темеље за подизање свести о неопходности рационалног трошења енергетских ресурса у сфери корпоративног пословања, као и потреба за увођењем алтернативних, односно, обновљивих извора енергије. Области корпоративне безбедности и одрживог енергетског развоја имају заједнички циљ, а то је стварање сигурног и стабилног окружења за функционисање привредних и друштвених система. Одрживи енергетски развој и корпоративна безбедност имају бројне факторе међузависности, које као такве утичу на комплетан економски, еколошки, политички и социјални апсект друштва, државе и шире

* Имејл адреса: trbojevicmilovan1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3360-6730.

** Имејл адреса: svircevic1995@gmail.com, ORCID 0000-0003-2449-3228.

међународне заједнице. Поменути фактори међузависности сагледани су применом аналитичких и синтетичких метода, од којих су анализа садржаја, метод класификације и метод дедукције најважније и најчешће примењене методе прикупљања и обраде података.

Кључне речи: корпоративна безбедност, одрживи енергетски развој, енергетска безбедност, корпоративни опстанак.

УВОД

Енергетика представља један од најважнијих предуслова за испуњење корпоративних стратешких циљева и уопштено за очување корпоративне безбедности. Енергетска расположивост и доступност директно утичу на услужне и производне резултате и могућности корпорација, од чега највише зависи њихов опстанак. Сходно томе, очигледна повезаност и каузалност, захтева анализу, евалуацију и елаборацију природе, начина и обима утицаја енергетике на корпоративну безбедност, посебно ако се у обзир узме тренд перманентног раста потребе за енергентима, што је посебно заступљено у корпоративном сектору. Уз то, недовољна количина потребних енергената, као и њихово снабдевање по неприступачним ценама, захтева рационализацију енергетске потрошње, што неретко доводи и до промене циљева корпорације, па и до нестанка са тржишта у случају дугих енергетских криза. Због тога, корпорације имају задатак да константно одржавају и увећавају своју енергетску ефикасност, као једног од најважнијих фактора успешног пословања.

Успех корпорација на тржишту, тачније одржавање и унапређење пословања, је један од најважнијих фактора економске моћи државе. Са друге стране, државе енергетском политиком на глобалном и регионалном плану успостављају и штите енергетску безбедност, чиме стварају основу за реализацију стратешких циљева корпорација и њихов просперитет. Дакле, ефикасна енергетска политика државе директно утиче на пословну политику корпорација, не само у погледу континуираног снабдевања из различитих путних праваца, него и у погледу приступачних цена енергената, чиме се поштује принцип економичне експлоатације ресурса у пружању услуга или процесу производње. Сходно томе, предмет

истраживања захтева свеобухватну евалуацију свих релевантних фактора, околности и чинилаца из сектора енергетике, који утичу на корпоративну безбедност.

КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ

Корпоративна безбедност се односи на мере које спроводи организација за заштиту физичких, финансијских, интелектуалних и људских средстава од различитих претњи. Ови ризици могу укључивати крађу, превару, сајбер нападе, природне катастрофе, терористичке нападе и друге потенцијалне опасности. Системи надзора и надзора, службеници обезбеђења и друге безбедносне мере су од велике важности за заштиту организације од ових врста ризика и претњи. Нажалост, постоје бројне ситуације које могу довести до тога да унутрашње и спољашње претње постану стварност. Стога, корпоративна безбедност мора бити озбиљна тема за било коју величину пословања. Улагање у корпоративну безбедност помаже у заштити имовине, интелектуалне својине, осетљивих информација, ресурса, особља, купаца, технологија и података од потенцијалних претњи. Корпоративна безбедност има за циљ да одржи поверљивост, интегритет и доступност информација, имовине и особља компаније. То је термин који се користи да опише начине за спречавање или ублажавање стварних ризика са којима би се компанија могла суочити. Стратегије корпоративне безбедности садрже начине путем којих се одговори на претње које се појављују неочекивано. У данашње време, корпоративна безбедност је постала уобичајена, посебно када се има у виду пораст сајбер криминала, рада на даљину и технолошки напредак. Безбедносне компликације могу настати као резултат оваквих сценарија, стога компаније морају бити спремне да инвестирају у корпоративну безбедност како би се заштитиле од последица које ће имати негативан утицај (Burge 2023).

Корпоративна безбедност је вишедимензионалан концепт, са много значења и домена праксе, што доста отежава креирање универзалне и општеприхваћене дефиниције. Основне категорије знања о корпоративној безбедности укључују области праксе као што су управљање ризиком, континуитет пословања, персонална и физичка безбедност и безбедносна технологија. Такође, постоје и тесне везе са областима као што су криминологија, управљање објектима, безбедност и позитивно правне норме. Такав оквир

пружа јасне границе за практичан домен корпоративне безбедности и боље одражава поглед стручњака за безбедност на њихов домен практиковања (Brooks 2012).

Корпоративна безбедност представља стратешку функцију компанија, која има за циљ остваривање сигурности пословног успеха корпорације, што подразумева: елиминацију свих ризика и угрожавања који могу утицати на пословне активности и остварење пословног успеха; свођење угрожавајућих учинака на најмању могућу меру; пословно функционисање у условима криза, те превладавање криза и поновно нормално пословање. Корпоративна безбедност обухвата више различитих функција, које је потребно синхронизовати. Као таква, она представља функцију корпорације која контролише и управља координацијом свих делатности унутар пословног субјекта које се тичу безбедности, континуитета и сигурности. Постојање ефикасног система корпоративне безбедности штити компанију од свих угрожавајућих деловања, успоставља основу за доношење управљачких одлука, обезбеђује топ-менаџменту приступ поверљивим информацијама и формира процесе и процедуре који онемогућавају одливање заштићених података (Trivan 2012).

У ери глобализације и сложених облика претњи, свако предузеће је позвано да управља безбедношћу. Ова тенденција се огледа у чињеници да велики број предузећа све више размишља о безбедности у ширем смислу и настоји да преточи забринутост националне безбедности у корпоративни говор (Petersen 2013).

ОДРЖИВИ ЕНЕРГЕТСКИ РАЗВОЈ

Један од основних циљева сваке корпорације јесте да у свом пословању перманентно размишља о одрживом енергетском развоју, који подразумева рационално, економично и ефикасно трошење енергената, на начин да тренутна потрошња не угрози могућност будућих генерација да задовоље сопствене потребе. Овај концепт, поред промовисања економске ефикасности, смањења трошкова производње и обезбеђења континуираног дотока енергената, обухвата и концепте еколошке одрживости, што подразумева смањење штетних гасова, очување биодиверзитета и, у све већем проценту, употребну обновљивих енергетских извора, где је улога корпорација итекако важна. Одговорност за климатске промене, немају само државе и међународне организације, већ и корпорације које у

значајној мери имају удео у емисији штетних гасова и негативном утицају на животну средину и здравље људи (Kabeyi and Olanrewaju 2022). Корпоративни сектор је одговоран за више од 80% емисије угљен-диоксида. Ово је био један од разлога за доношење Агенде Уједињених нација за одрживи развој, чији је циљ заустављање климатских промена, заштита здравља људи и биодиверзитета. Циљеви које Агенда поставља, не могу се испунити само увођењем и развојем обновљивих извора енергије, већ је потребно рационално и оптимално управљање енергетским ресурсима, улагање у нове системе и капацитете енергетског складиштења, као и улагање у системе и капацитете ефикасне енергетске производње (Martinez, Nigam and Ricarderez-Sandoval 2021). Корпорације се због тога узимају као примарни субјекти, са задатком да покрену и спроведу еколошку еволуцију. Такозвана зелена трансформација представља катализатор еколошког опоравка и постизања енергетског одрживог развоја. Зелена трансформације не захтева од корпорација да се одрекну својих финансијских и профитних интереса, већ намеће трансформацију производних система, затим, увођење рационалнијег трошења енергената и захтева прелазак на обновљиве изворе, на начин да се сачува тржишна конкурентност и обезбеди раст и развој корпоративног пословања (Song et al. 2024). Ово је један од главних разлога зашто је дошло до доношења међународних стандарда (ISO 2600 и ISO 14001), који предвиђају одговорност корпорација у области заштите природног окружења што има директне ефекте на постизање одрживог енергетског развоја. Конкретно, наведеним стандардима је дефинисана одговорност корпорација за коришћење енергетских ресурса, заштиту животне средине, здравља људи, квалитета ваздуха и биодиверзитета (Wolniak et al. 2021).

Одрживи енергетски развој је један од најважнијих чиниоца друштвеног и економског прогреса, који индиректно има важну улогу у борби против сиромаштва, заштити природног окружења и у унапређењу здравствене заштите људи. Међутим, глобални развој привреде и експанзионистичка политика корпорација, довели су до експоненцијалног повећања потребе за енергентима. Узимајући у обзир корпоративни развој и чињеницу да су фосилна горива и даље главни енергетски ресурси које користе корпорације, у будућности се очекује повећана емисија штетних гасова, што ће негативно утицати како на природно окружење, тако и на здравље и квалитет живота људи (Olabi and Abdelkareem 2022). Одрживи енергетски развој

представља део стратешко-доктринарних и других политичких докумената, националних и међународних политика. Овај концепт је праћен бројним изазовима, као што су све већа експлоатација извора фосилних горива, глобално експоненцијално повећање потрошње ресурса, као и климатске промене, које карактерише негативан утицај на животну средину (Gunnarsdottir et al. 2020). Постизање енергетског одрживог развоја захтева сарадњу на глобалном нивоу и улагање напора читаве међународне заједнице, како би се спречило даље уништење планете, а са друге стране омогућио раст и развој корпоративног сектора, као основног стуба економске моћи сваке државе (Martin and Puertas 2022). На овом пољу, постигнути су и конкретни резултати. У прилог томе говори чињеница да су 2007. године улагања у обновљиве изворе енергије износила 104 милијарде долара, а у 2017. години 279,8 милијарди. Повећана улагања утицала су на то да се производња обновљивих извора енергије на глобалном нивоу повећала готов за дупло (Kamran, Fazal and Mudassar 2020).

Савремене технологије које се користе у производњи биогорива, као и енергије из биомасе показале су се веома економичне и ефикасне у области корпоративног пословања (Jaiswal et al. 2022). Ово је разлог зашто корпорације све више пажње поклањају обновљивим изворима енергије. Оне не само што омогућују континуирано, одрживо и неисцрпно снабдевање енергентима, већ обезбеђују да корпорације експлоатацијом ових облика енергије не угрожавају здравље људи, као и да се смање штетни утицаји на животну средину. Употреба технологија и извора енергије која су ослобођена емисије угљен-диоксида све више добијају на замаху, поготово ако се у обзир узме да обновљиви извори имају готово 90% удела у укупном повећању система и капацитета за производњу електричне енергије (Siwal et al. 2021). Посебно је важно улагање у обновљиве изворе енергије у енергетском сектору, због чињенице да су енергетске корпорације један од главних извора емисије штетних гасова. Зато, задатак енергетских корпорације јесте да улажу све већа средства у обновљиве изворе (Shahbaz et al. 2020). Међутим, енергетска транзиција још увек представља велики финансијски изазов, због чега се мали број корпорација одлучује на дугорочна стратешка решења. Емпиријско истраживање објављено у *Cleaner Production Letters* анализира циљеве смањења емисија и енергетске транзиције великих европских корпорација, указујући да већина фирми поставља краткорочне и средњорочне циљеве, док дугорочне стратегије до

2050. године ретко постоје. Истраживање показује да преовлађују апсолутни циљеви смањења емисија, а многе компаније комбинују их са релативним показатељима. Аутори упозоравају на ризик од *greenwashing*-а, односно површног усвајања одрживих циљева ради позитивног имиџа без реалне промене, што може угрозити глобалне климатске напоре (Voicu, Dumitru and Perevoznic 2023).

С тим у вези, не само корпорације, него и државе улажу све већа средства у развој нових технологија и истраживање алтернативних извора енергије као што су: енергија ветра, водне снаге, биомаса, биогас, енергија плиме и осеке, енергија таласа, енергија сунчевог зрачења, геотермална енергија (Liu et al. 2022). Сагледавајући принцип економичности, корпорације настоје да инвестирају у развој и имплементацију производње само оних обновљивих извора који доводе до постизања финансијске ефикасности. Поједини обновљиви извори енергије могу бити економски неисплативи за корпорације ако су захтеви за иницијална улагања превисоки, ако недостаје природни потенцијал (као што је геотермална или хидроенергија у одређеним регионима), или ако инфраструктура није развијена. Зато је неопходно пажљиво анализирати услове и доступност ресурса како би се изабрао најисплативији извор енергије за конкретну ситуацију.

Управљање енергетским ресурсима од стране корпорација, ради постизања одрживог енергетског развоја јесте веома комплексан и захтеван процес, који се састоји од фаза планирања, анализе, координације снага, вођења, имплементације и контроле. Само овако успостављен систем управљања ресурсима, доводи до постизања финансијске ефикасности у пословању и рационалније потрошње енергената (Jie et al. 2023). Енергетска политика коју спроводе корпорације никада не може предвидети сваки могући сценарио и потрес на пољу тржишта ресурсима, поготово када је реч о несташици енергената. Када се корпорација суочи са несташицом енергената, неопходна је правовремена реакција усмерена на редукцију штетних ефеката на корпоративне циљеве. Први корак у тренутку наступања несташице енергената јесте евалуацију, анализа и процена тренутних околности. Овај корак подразумева благовремену, објективну и потпуну валидацију тренутних енергетских резерви, а након тога и процену колико ће уз оптимизацију потрошње расположиве количине енергената трајати. Други корак јесте препознавање најважнијих и круцијалних активности у пословању корпорације, где се дефинишу

најбитнији правци пословања и доноси закључак о сферама у којима се енергенти највише троше. Суштина је, да се захтева рационализацију енергетске потрошње, кроз смањење или потпуно обустављање одређених пословних активности, након чега се уводе мере штедње. Неопходно је извршити реорганизацију активности и диверсификовати правце и изворе енергетског снабдевања. Такође, у овом процесу веома је важно да корпорације пронађу алтернативне изворе енергије, што значи прелазак на обновљиве изворе, попут ветропаркова, соларних панела или биогаса. Трећи корак односи се на алокацију финансијских средстава (често и додатних) који се користе за куповину енергената. Наиме, корпорације улажу средства у енергетску одрживост, што најчешће значи инвестирање у обновљиве енергетске изворе, економичне и ефективне технологије, чиме се смањују потребе за фосилним горивом. У четвртном кораку, руководећи органи унутар корпорације доносе одлуку да ли ће повећати цене својих услуга и производа, као би смањили утицај повећаних трошкова на корпоративно пословање. Само праћењем претходно наведених корака, корпорације могу ублажити негативне ефекте несташице енергената, те изградити резистентност у случају нових енергетских криза.

КОРПОРАТИВНА БЕЗБЕДНОСТ И ОДРЖИВИ ЕНЕРГЕТСКИ РАЗВОЈ

Иако не могу предвидети сваку енергетску кризу, корпорације су способне да у одређеној мери, предвиде потенцијалне несташице енергената пратећи јасно дефинисане параметре и користећи одређене аналитичке методе. За овај корак у корпоративном пословању најважније је праћење и прикупљање информација о кретањима на тржишту енергената. Када на енергетском глобалном тржишту дође до повећања цена, то је један од индикатора потенцијалне несташице. Резултати анализа и процена понуде и тражње на глобалном и локалном нивоу, као и праћење производње, увоза и извоза енергената, такође могу бити механизам раног алармирања. Такође, корпорације прате, прикупљају податке и анализирају бројне друге факторе, као што су: безбедносно-политичке прилике и кризе у регијама и државама које производе значајне количине енергената; климатске промене; радикалне промене на енергетском тржишту; мењање и увођење регулативна које се тичу производње,

дистрибуције и потрошње енергената и др. Праћење оволиког броја фактора могуће је само кроз употребу савремених технологије, метода и софтвера за прикупљање, обраду, анализу и процену велике количине информација. Уз то, веома важно је и праћење извештаја које доносе међународна тела из области енергетике (нпр. Међународна агенција за енергију – ИЕА), као и партиципирање у корпоративним дискусијама. Како предвиђање није увек извесно, корпорације перманентно раде на развоју и имплементацији стратегија за смањење зависности од одређених извора и облика енергије, кроз диверсификацију и повећање енергетске ефикасности.

Пословна политика, као и стратегије корпорација предвиђају одређене потресе на тржишту енергената. Један од највећих потреса за корпоративно пословање јесте и повећање цена енергената, на шта корпорације увек имају спреман одговор. Најчешће, на повећање цене енергената корпорације одговарају повећањем цена својих производа или услуга, што директно утиче на то да услуге или роба коју производе корпорације постаје неприступачнија крајњим корисницима (Wehrhofer 2024). У другом случају, корпорације ће настојати да умање енергетску потрошњу, где ће претрпети малу штету у погледу реализације услуге или производње. Ово је ситуација, где такође долази до одређеног повећања цена, које се најчешће опет преноси на крајње купце (Kramer et al. 2023).

Недостатак енергената може пореметити динамику производње или пружања услуга што отежава рад корпорације и захтева конкретне одговоре. Овај поремећај не погађа само корпорације, већ има широк спектар негативних утицаја на целокупно тржиште, привреду, економију и саме потрошаче. Недовољна количина енергената на тржишту, често приморава корпорације да се одлуче на затварање производних јединица, или читавих производних погона, посебно оних који су енергетски захтевни или пословно неодрживи у таквим околностима. Међутим, затварање пословних јединица није приоритетан избор за корпорацију, али некада може бити једини могући корак у кризама. Ако је мањак енергената присутна само у одређеним географским подручјима, корпорације могу затворити погоне у оним деловима где дефицит енергената влада, при чему се ресурси пребацују на она подручја где енергетски дефицит не влада. У овој ситуацији корпорација чека повољније енергетске прилике како би поново активирала своје пословање на конкретном тржишту. Затварање погона директно значи затварање

радних места, што веома негативно утиче на репутацију корпорације. Кризе често доводе и до стратешких реструктурирања, где се непрофитабилне или неефикасне пословне јединице затварају трајно. Зато је неопходно да корпорација стално улаже у обновљиве изворе енергије и капацитете за складиштење енергије, што значајно може редуковати зависност од спољнег снабдевања.

Дакле, мањак енергената или повећање цене енергената, као што су нафта, гас, електрична енергија или угаљ, може значајно утицати на корпорације на неколико начина:

1. Негативни ефекти на даља улагања и прогрес корпорације – неизвесност у вези са континуираним снабдевањем енергената може обесхрабрити корпорације да улажу у нове послове и нове пројекте. Једно од потенцијалних решења јесте да корпорације смање утицај од традиционалних енергената кроз улагање у обновљиве изворе.
2. Повећање независних и зависних трошкова у корпоративном пословању – мањак енергената често резултује порастом цена, што утиче на трошкове производње, транспорта и укупног пословања корпорације.
3. Промене у рутама и изворима енергетског снабдевања – ако добављачи немају довољно енергије, која је неопходна за пословање, често прибегавају снабдевањем од других добављача и других путних праваца, што може да захтева додатна финансијска улагања.
4. Утицај на радни колектив и радно окружење – корпорације се у овом случају одлучују за смањење броја радних сати или за смањење броја радника.
5. Смањење обима и капацитета производње – недовољна количина енергената може утицати на редукцију производње или на њену потпуну обуставу.
6. Смањење конкурентности – уколико су корпорације дужи временски период изложене енергетском дефициту, то ће се сигурно негативно одразити на њихову конкурентност на глобалном тржишту.

Корпорације се у случају несташице енергената често суочавају и са нелојалном конкуренцијом. Ова конкуренција обично користи ситуације које су неповољне по друге корпоративне субјекте ради постизања краткорочних предности, при чему се често крше правне и етичке норме. Ако имају већи приступ енергетским ресурсима, нелојални конкуренти могу утицати на смањење доступности

енергената другим корпорацијама. Такође, нелојални конкуренти, у случају потреса на тржишту, могу понудити већу цену за откуп енергената, како би својој конкуренцији онемогућили да дође до истих.

Проблеми са прекидима у дотоку енергије, као и проблеми нелојалне конкуренције присутни су и у односима између држава. Зато државе улажу све веће напоре да њихове матичне корпорације буду што мање зависне од енергената, који долазе из непријатељских земаља, јер у таквим околностима политичко безбедносне прилике и међусобно супротстављени интереси, често доводе до одлука које за последицу имају забрану увоза или извоза енергената у „непријатељску” земљу (Christophe et al. 2023)

Одрживи енергетски развој захтева увођење савремених технологија и алата у пословању корпорације. Посебно је важна тема увођења вештачке интелигенције у ову област корпоративног пословања, за коју се сматра да ће утицати на оптимизацију енергетске потрошње, те да ће омогућити отпорност и флексибилност у случају недостатка енергената или повећања цена истих (Ahmad et al. 2021). Примена вештачке интелигенције засниваће се на прикупљању, анализи и процени велике количине података уз стварање база које ће се користити за системску комуникацију и алармирање кључних субјеката унутар корпорације (Liu et al. 2021).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Субјекти корпоративног сектора који успеју да балансирају између захтева за све већом применом обновљивих извора енергије, очувањем финансијске флексибилности, захтева купаца и енергетске одрживости имаће највеће шансе за опстанак и развој на тржишту. Од корпорација се захтева све веће улагање у савремене технологије, чија је намена да производе алтернативне изворе енергије, јер само тако могу да очувају континуитет пословања. Мањак енергената и повећање цена истих могу имати дубоке последице на пословање корпорација, од радикалних промена у рутама снабдевања, преко негативног утицаја на радни колектив и радно окружење, па све до смањење производних потенцијала. Такође, мањак енергената и повећање њихових цена утиче и на смањење конкурентности корпорације, повећање трошкова пословања и неизвесност даљих инвестиција, које су корпорацији неопходне да би опстала и да би се развијала.

Корпорације се налазе међу највећим емитерима угљен-диоксида, што их ставља у средиште борбе за смањење штетног утицаја на природну средину на глобалном нивоу. Према томе, инкорпорирање стратегије одрживог енергетског развоја у пословну политику корпорација, утицаће значајно на смењене емисије штетних материја. То је разлог, због којег се каже да су корпорације не само део проблема, него и део решења, с обзиром да је њихово партиципирање у очувању екологије, уз конкретну регулативу, транспарентност у раду и кооперацију са владиним и невладиним организацијама и институцијама, круцијално за стварање и неговање одрживе енергетске будућности. Како би предупредиле одређене енергетске кризе државе и корпорације, садејством и заједничким стратегијама, могу обезбедити брз прелазак на алтернативне изворе енергије, што утиче на смањење зависности од традиционалних облика. Корпорације ће у будућности наставити да улажу значајна средства у обновљиве енергетске изворе, где ће највише инвестирати у геотермалне електране, соларне системе, ветропаркове и др. Ова улагања неће утицати само на смањење зависности од фосилних горива, већ ће обезбедити стварање дугорочних стратегија и планова, чији је циљ постизање одрживог енергетског развоја.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ahmad, Tanveer, Dongdong Zhang, Chao Huang, Hongcai Zhang, Ningy Dai, Yonghua Song, and Husanxin Chen. 2021. "Artificial intelligence in sustainable energy industry: Status Quo, challenges and opportunities." *Journal of Cleaner Production* 289 (125834): 1–31. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.125834>.
- André, Christophe, Héli Costa, Lilas Demmou, and Guido Franco. 2023. "Rising energy prices and productivity: short-run pain, long-term gain?" *OECD Economics Department Working Papers*. https://www.oecd.org/en/publications/rising-energy-prices-and-productivity-short-run-pain-long-term-gain_2ce493f0-en.html.
- Brooks, David. 2012. "Corporate Security: Using Knowledge Construction to Define a Practising Body of Knowledge." *Asian Journal of Criminology* 8 (2013): 89–101. doi: 10.1007/s11417-012-9135-1.
- Burge, Simon. 2023. "What is Corporate Security?" *International Security Journal*. <https://internationalsecurityjournal.com/what-is-corporate-security/>.

- Gunnarsdottir, Ingunn, Brynhildur Davidsdottir, Ernst Worrell, Silla Sigurgeirsdottir. 2020. "Review of indicators for sustainable energy development." *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 133 (110294): 1–22. doi: 10.1016/j.rser.2020.110294.
- Jaiswal, Kumar, Chandrama Roy Chowdhury, Deepti Yadav, Ravikant Verma, Swapnamoy Dutta, Km Smriti Jaiswal, Karthik Selva, and Kumar Karuppasamy. 2022. "Renewable and sustainable clean energy development and impact on social, economic, and environmental health." *Energy Nexus* 7 (100118): 1–14. doi: 10.1016/j.nexus.2022.100118.
- Jie, Hou, Ifran Khan, Majed Alharthi, Muhammad Wasif Zafar, and Adif Saeed. 2023. "Sustainable energy policy, socio-economic development, and ecological footprint: The economic significance of natural resources, population growth, and industrial development". *Utilities Policy* 81 (101490). doi: 10.1016/j.jup.2023.101490.
- Kabeyi, Moses, and Oludolapo Akanni Olanrewaju. 2022. „Sustainable Energy Transition for Renewable and Low Carbon Grid Electricity Generation and Supply". *Frontiers* 9 (2021): 1–45. DOI: 10.3389/fenrg.2021.743114.
- Kamran, Muhammad, Muhammad Rayyan Fazal, and Muhammad Mudassar. 2020. „Towards empowerment of the renewable energy sector in Pakistan for sustainable energy evolution: SWOT analysis." *Renewable Energy* 146 (2020): 543–558: doi: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.06.165>.
- Kramer, Bert, Leon Bettendorf, Adam Elbourne, Beau Soederhuizen, and Benjamin Wache. 2023. "The limited impact of the energy price hike on firms' profitability: Results from a stress test". *VOX RU CERP*. <https://cepr.org/voxeu/columns/limited-impact-energy-price-hike-firms-profitability-results-stress-test>.
- Liu, Haiying, Irfan Khan, Abduracheed Zakari and Majed Alharthi. 2022. "Roles of trilemma in the world energy sector and transition towards sustainable energy: A study of economic growth and the environment". *Energy Policy* 170 (113238). doi: 10.1016/j.enpol.2022.113238.
- Liu, Qiang, Songlin Sun, Bo Rong, and Michel Kadhoch. 2021. "Intelligent Reflective Surface Based 6G Communications for Sustainable Energy Infrastructure." *IEEE Xplore* 28 (6): 49–55. doi: 10.1109/MWC.016.2100179

- Marti, Luisa, and Robert Puertas. 2022. „Sustainable energy development analysis: Energy Trilemma”. *Sustainable Technology and Entrepreneurship* 1 (100007): 1–10 doi: 10.1016/j.stae.2022.10007.
- Martinez, R. Daniel, K. D. P. Nigam, and Luis Ricardez-Sandoval. 2021. “Machine learning on sustainable energy: A review and outlook on renewable energy systems, catalysis, smart grid and energy storage.” *Chemical Engineering Research and Design* 174 (2021): 414–441. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cherd.2021.08.013>.
- Olabi, A.G., and Mohammad Ali Abdelkareem. 2022. “Renewable energy and climate change.” *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 158 (112111). doi: 10.1016/j.rser.2022.112111.
- Petersen, Karen. 2013. “The corporate security professional: A hybrid agent between corporate and national security.” *Springer* 26 (2013): 222–235. doi: 10.1057/sj.2013.13.
- Shahbaz, Muhammad, Abdullah Karaman, Merve Kilic, and Ali Uyar. 2020. “Board attributes, CSR engagement, and corporate performance: What is the nexus in the energy sector?” *Energy Policy* 143 (111582): 1–14 doi: 10.1016/j.enpol.2020.111582.
- Siwal, S. Samarjeet, Qibo Zhang, Nishu Devi, Adesh Kumar Saini, Vipin Saini, Bhawna Pareek, Sergej Gaidukovs, and Vijay Kumar Thakur. 2021. “Recovery processes of sustainable energy using different biomass and wastes.” *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 150 (111483): 1–23. doi: 10.1016/j.rser.2021.111483.
- Song, Yang, Xiaopian Pang, Zhiyuan Zhang, and Jean-Michel Sahut. 2024. “Can the new energy demonstration city policy promote corporate green innovation capability?” *Energy Economics* 136 (107714). doi: 10.1016/j.eneco.2024.107714.
- Trivan, Dragan. 2012. *Korporativna bezbednost*. Beograd: Dosije studio.
- Voicu, Dragomir, Mădălina Dumitru and Florentina Mădălina Perevoznic. 2023. “Carbon reduction and energy transition targets of the largest European companies: An empirical study based on institutional theory.” *Cleaner Production Letters* 4 (100039): 1–14. doi: 10.1016/j.clpl.2023.100039.
- Wehrhofer, Nils. 2024. “The effect of energy prices on households’ and firms’ inflation expectations.” *VOXEU CEPR*. <https://cepr.org/voxeu/columns/effect-energy-prices-households-and-firms-inflation-expectations>.
- Wolniak, Radoslaw, Adam Wyszomirski, Marcin Olkiewicz, and Anna Okliewicz. 2021. “Environmental Corporate Social Responsibility Activities in the Heating Industry—Case Study”. *MDPI* 14 (7): 1–19. doi: 10.3390/en14071930.

Milovan Trbojević*

*Faculty of Security Studies, Educons University,
Sremska Kamenica*

Branislav Svirčević**

*Faculty of Security Studies, Educons University,
Sremska Kamenica*

CORPORATE SECURITY AND SUSTAINABLE ENERGY DEVELOPMENT

Resume

Sustainable energy development and corporate security have numerous interdependent and conditional correlation relationships. The importance of the research subject imposes the need to adequately present the correlation and causal relationship between energy availability and corporate security. Accordingly, the paper aims to synthesize existing scientific knowledge and draw new possible conclusions on the research subject. Also, the aim is to analyze the impact of energy on corporate security as a highly complex, multivalent, and multi-manifest phenomenon using a multidisciplinary approach. The above will create a foundation for raising awareness of the necessity of rational consumption of energy resources in the sphere of corporate business, as well as the need to introduce alternative or renewable energy sources. Corporate security and sustainable energy development have a common goal: to create a safe and stable environment for the functioning of economic and social systems. Sustainable energy development and corporate security have numerous interdependent factors that affect the complete financial, ecological, political, and social aspects of society, the state, and the wider international community. The aforementioned interdependence factors were examined using analytical and synthetic methods, of which content analysis, classification, and deduction are the most important and most frequently applied data collection and processing methods.

Keywords: corporate security, sustainable energy development, energy security, corporate survival.

* Email address: trbojevicmilovan1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3360-6730.

** Email address: svircevic1995@gmail.com, ORCID 0000-0003-2449-3228.

* Овај рад је примљен 9. фебруара 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. априла 2025. године.

*Јован Петровић**

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

МОДЕЛ МАКСИМАЛНОГ ПОКРИВАЊА У ФУНКЦИЈИ ОПТИМИЗАЦИЈЕ ПОЛИЦИЈСКИХ РЕСУРСА

Сажетак

Локацијски проблеми представљају једне од реалних проблема приликом употребе полицијских ресурса. Материјални и људски ресурси су битан фактор функционисања полицијске организације и представљају основ за доношење одлука о алокацији ресурса. У раду се истражују могућности коришћења модела максималног покривања при решавању локацијских проблема, уз употребу ГИС технологија као средства подршке у одлучивању у Полицијској управи у Зрењанину. Истраживање је илустровано практичним примерима, а све у циљу оптимизације и рационалне употребе (ангажовања) ресурса полицијске управе. Резултати истраживања одговарају на питање које су то локације на којима треба да се налазе патроле полиције како би биле ефикасније и ефективније у обављању задатака као што је сузбијање криминалитета и непосредном лишењу слободе учинилаца кривичних дела. Ограничења рада се односе на решавање локацијских проблема само једне полицијске управе коришћењем једног софтвера и метода, као и мањак истраживања која се односе на криминална жаришта.

Кључне речи: локацијски проблеми, метод максималног покривања, ГИС, полицијски ресурси, ПУ Зрењанин.

* Имејл адреса: jovan.mpetrovic@mup.gov.rs, ORCID: 0000-0003-4335-3490.

УВОД

Да би у потпуности задовољила крајње кориснике услуга, поштујући начело ефективности и ефикасности у поступању, полицијска организација мора бити геопросторно и временски усклађена. Геопросторно усклађивање, у ширем смислу, подразумева да полицијска организација може да пружи своје услуге свим корисницима на територији за коју је образована, док се временски аспект односи на континуирани рад по принципу 24/7. Ужи смисао геопросторног усклађивања полицијске организације подразумева то, да њене институције физички буду довољно близу грађанима за она права која се остварују непосредно у просторијама организационих јединица Министарства унутрашњих послова (пријава догађаја, обављање разговора, издавање личних докумената, регистрација моторних возила и сл.), док се временски аспект односи на време реаговања полицијских службеника и доласка на место догађаја које се рачуна од момента позива грађана.

Ранија истраживања показују да је респонзивност полиције у корелацији са задовољством рада полиције. У истраживању у Америци утврђено је да ако неко пријави догађај а живи у општини коју је покривала Државна полиција, мање је вероватно да ће полиција брзо одговорити на захтев и пружити услугу с обзиром на покривеност великих подручја од стране патрола, где је брзина одзива мања. У овом контексту, није изненађујуће што су људи у неким регионима мање задовољни државном полицијом у поређењу са локалном полицијом која реагује брже (Lockwood and Wyant 2014). Постоји тенденција проналажења оптималних модела за смањивање времена одзива полиције. У ту сврху, одређени аутори су покушали са прављењем модел дискретне симулације догађаја који упоређује стратегију прерасподеле засновану на *p*-median методи са неколико референтних стратегија, и то: *p*-median распоређивањем, (ре)распоређивањем на основу жаришних тачака и насумичном прерасподелом (Dewinter et al. 2024).

На ефективност и ефикасност у вршењу полицијских послова утиче много фактора, а то су свакако материјални ресурси са којима једна организациона јединица располаже. Ако жели да оствари оптималну покривеност територије за коју је надлежна организациона јединица полиције, њен руководилац мора да пронађе оптималан однос геопросторних карактеристика те територије (величина,

облик, границе, изграђеност стамбеним, јавним, привредним, инфраструктурним и другим објектима, густину насељености, квалитет саобраћајне мреже итд.), затим безбедносне проблематике и људских и материјалних ресурса којима располаже у датом тренутку, како би остварио максималну брзину изласка позорника и/или патроле на место догађаја. При томе, потребно је остварити и задовољавајућу учесталост обилазака територије, као и уједначено радно оптерећење полицијских службеника (Milić i Subošić 2013).

У остваривању наведеног циља, руководиоци у полицији често прибегавају интуицији и искуству, који су стечени радом на решавању истих или сличних проблема, представљају субјективне утицаје у процесу одлучивања који, иако нису *a priori* погрешни и имајући у виду комплексност окружења у којем се остварује полицијска функција, често нису довољан гарант квалитетног одлучивања, односно ваљане одлуке. Оно на чему се у савременим условима све више инсистира јесте примена системског, научног приступа у одлучивању. У том контексту настају и развијају се напредне аналитичке технике које би требало да омогуће доношење квалитетнијих одлука и ефикасније решавање проблема, а које се развијају под окриљем научне дисциплине операциона истраживања (*Operations Research*) (Milić i Subošić 2013).

Основна карактеристика операционих истраживања је развијање математичког модела система или процеса који се посматра, на основу којег ће бити могуће предвиђање и упоређивање последица варијанти у процесу одлучивања. Другим речима, операциони менаџмент, применом релативно сложеног математичког апарата и уз помоћ савремених рачунара, омогућава изражавање квалитативних карактеристика појава њиховим квантитативним параметрима. На основу истраживања и математичког описа објективних законитости усмерених процеса људске делатности, узимањем у обзир њиховог тока, израчунавањем се добија квантитативна аргументација (препорука) за доношење рационалних одлука у области управљања тим процесима (Andrejić i Ljubojević 2009).

Међутим, коначне одлуке и они који их доносе налазе се изван домена операционих истраживања, јер се помоћу математичких метода не могу у потпуности прецизно описати сложени процеси у реалним системима, па самим тим доношење квалитетних одлука није могуће без искуства компетентних доносилаца одлука, њихове интуиције и интелигенције. Ако се то има у виду, операциона

истраживања можемо сматрати „научном” подршком одлучивању у полицијској организацији, која доносиоцима одлуке омогућава да доносе квалитетније одлуке, оптимизују њену организацију и ефекте њеног функционисања.

С обзиром да су мањак људских и материјалних ресурса увек велики проблем организационих јединица, поставља се питање да ли се са постојећим ресурсима може пронаћи оптималнији модел рада са аспекта геопросторног и временског покривања.

Аутор ће у раду анализирати постојећи и дати предлоге за унапређење начина рада и решавање локацијских проблема Полицијске управе у Зрењанину. Ово истраживање ће покушати да одговори на питања како се у вршењу полицијских послова генеришу решења са моделом максималног покривања, како се може повећати ниво полицијске функције проналажењем геопросторно ефикасног начина организовања патрола полиције приликом спровођење закона у различитим сценаријима. Притом овај научни рад даје допринос у виду развоја метода за интеграцију географског информационог система (ГИС) са практичним начином рада у полицији, али и са другим, наменским софтверским решењима за оптимизацију полицијских ресурса.

ЛОКАЦИЈСКИ ПРОБЛЕМИ

Одређивање локације било да се ради о положају зграде полиције у једном граду, распореду безбедносних сектора, положају полицијских патрола или одређивање позорничких рејона, није могуће адекватно сагледати без комплетне анализе, геопросторне и временске дистрибуције криминалитета на одређеном геопростору. Значај картографског приказивања криминалитета за доношење одлука о начињу алокације ресурса препознао је још Водинелић, крајем прошлога века, где он наводи: „Када се зоне густине криминалитета прикажу картографски добија се следећа слика. У зони језгро би се морало вратити на позорничку пешачку службу, у средњој зони би могао остати сада преовлађујући облик комбиноване ауто-патролне и позорничке службе. У спољашњој зони густине био би довољан чак један човек у ауто-патроли” (Vodinelić 1985).

Ако жели да оствари оптималну покривеност геопростора за који је надлежан, руководиоца полицијске организације мора да пронађе оптималан однос:

1. безбедносне проблематике на том геопростору;
2. њене величине, облика и граница (узимајући у обзир њене географске, саобраћајне, демографске и друге карактеристике);
3. ресурса којима располаже у датом тренутку.

Картографски прикази криминала су свеобухватнији, лакши за анализирање и разумевање, те је са њима руководиоцима много лакше да изврше алокацију материјално-техничких и људских ресурса. Резултати тих анализа могу указати на то:

- који је оптималан број полицијских службеника на одређеном геопростору,
- могу указати на неопходност реконфигурисања граница станичних подручја,
- сектора, позорничких и патролних рејона, или пак
- отварања нових полицијских испостава на одређеним подручјима и др.

У раду се говори о моделима намењеним за решавање локацијских проблема код којих је лоцирање објеката дозвољено само у одређеним тачкама (дискретни локацијски проблеми) и то: моделима базираним на близини и моделима покривања. Такође, у раду се даје кратак осврт на могућности географских информационих система (ГИС) као средства подршке одлучивању у поступку изналагања оптималног модела коришћења расположивих ресурса (Milić i Subošić 2013).

Локацијски проблеми представљају посебну класу задатака оптимизације, код којих се најчешће захтева минимизација растојања, укупног времена путовања или неког другог параметра. У савременим операционим истраживањима локацијски проблеми изазивају значајно интересовање научне и стручне јавности, а основни разлог толике популарности су велике могућности практичне примене у разним областима (снабдевању, управљању залихама и бројним другим) (Milić i Subošić, 2013). Са разумевањем локацијских проблема развиле су се и софтверска решења предиктивних методологија рада полиције као што су PreCobs (*Pre Crime Observation System*), Crime Situation Report – Operative (*KLB-operative*), PreMAP (*Predictive Mobile Analytics for Police*) и SKALA (*System for Crime Evaluation and Situation Anticipation*) (Abdulkareem 2024). Софтвер попут ГИС-а углавном је намењен коришћењу од стране оператера у оперативним центрима, са циљем ефикаснијег одређивања локације угроженог

подручја и идентификовања најближих расположивих снага на терену (Milenković, Kekić i Glavaš 2018).

Решавање локацијских проблема спада у стратешки тип одлука и може се односити на одређивање броја, локације и величине (капацитета) различитих објеката – као што су фабрике, луке, велепродајни и малопродајни објекти, различити типови складишта и услужних центара, аеродроми, школе, гараже, аутобуске станице, станице хитне медицинске помоћи, болнице, обданишта, домови здравља, ватрогасне станице, ресторани брзе хране итд. Решавање сваког проблема тражи истраживачки приступ и избор погодних метода анализе и тражења решења (Milić i Subošić 2013).

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Модел решавача локацијских проблема су прилагодљиви циљу који се са њима жели постићи. Наравно, требало би нагласити да не постоји савршен модел са којим би се могли решити сви конкретни локацијски проблеми (Milić i Subošić 2013). Док се код модела базираних на близини као алокацијско правило одређује најближи објект пружања услуге, код модела покривања су раздаљина и време одзива кључни критеријум. Две основне варијанте модела покривања су: метод потпуног покривања (*Set Covering Models – SCM*) и модел максималног покривања (*Maximum Covering Model – MCM*) (Milić i Subošić 2013).

Модел потпуног покривања имају за циљ да одреде број и оптималне локације објеката, како би се омогућило потпуно покривање одређеног подручја, односно како би се све тачке тражње задовољиле уз поштовање унапред постављених ограничења. Основно ограничење које се у моделу јавља јесте то, да дистанца између дате тачке тражње и потенцијалне локације снабдевача не сме бити већа од унапред задате максималне дистанце. Другим речима, модел омогућава одређивање локација минималног броја снабдевача тако да се омогући потпуно прекривање датог геопростора (Kukrika i Manić 2008). На пример, у полицијском контексту модел може бити од користи за давање одговора на питање који је то минималан број патрола и које су њихове стајне тачке са којих се оне могу, у случају потребе (позива за интервенцијом), у унапред одређеном времену (нпр. 5 минута), појавити на било којем месту на свом патролном рејону (Milić i Subošić 2013).

Модел максималног покривања подразумева проналажење оптималне алокације ресурса у складу са финансијским могућностима како би се одговорило на задовољење потреба корисника услуга, уз поштовање постављених ограничења на одређеном геопростору. Такав приступ може да ускрати услугу одређеним корисницима услуга, али онда је на руководиоцу да одреди да ли је то прихватљиво или ће увести додатне снаге како би се извршила нова алокација која задовољава тражене критеријуме.

Иако се решења максималног покривања свакако чине обећавајућим у погледу повећања ефикасности која би могла да подстакну, ова решења су оптимална само ако се прихвати да је једини циљ који треба узети у обзир тај да су и ограничења и подаци репрезентативни за стварне услове под којим руководиоци морају да управљају. Будући да знамо да су модел и скупови података неопходна поједностављења стварности, можда би било профитабилно истражити додатна решења која руководиоцима и другим доносиоцима одлука омогућавају већу флексибилност у дизајнирању подручја деловања полицијских патрола (Curtin, Hayslett-McCall and Qiu 2010).

Ово истраживање модела максималног покривања обухвата простор града Зрењанина за који је образована полицијска испостава (ПИ). Зрењанин је највећи град српског дела Баната и његов је политички, привредни, културни и спортски центар. Зрењанин је, по површини територије која му административно припада (1.326 km²), највећи град у Аутономној покрајини Војводини и други у Републици Србији, а у њему живи, према попису из 2022. године око 67.129 становника и више од 20 нација.¹

Аутор је приликом анализе користио софтвер *ArcMap v10.5* компаније *ESRI* који у себи садржи екстензију *Network Analyst* алата у којем су интегрисани поједини локационо-алокацијски алати у ГИС окружењу на геореференцирану геотопографску основу града Зрењанина (ОДК 1: 5000).

Просторна анализа дуж комуникација, или просторна анализа мреже, коју примењује *Network Analyst* подразумева статистичке и рачунске методе за анализу догађаја који се дешавају на и поред комуникација (Okabe and Sugihara 2012).

¹ Републички завод за статистику, интернет адреса <https://data.stat.gov.rs/> приступљено 19.07.2024. године.

Приликом анализирања, предвиђене су две ситуације. У првој, анализира се постојећа ситуација у ПУ Зрењанин где постоје две интервентне патроле дежурне службе које излазе на интервенције захтеване позивом на број 192. Након извршене интервенције, патрола се враћа у базу, која се налази у згради ПУ Зрењанин. Уколико нема нову интервенцију, патрола у просторијама дежурне службе сачињава писмена из претходне интервенције након чега поново излази на терен. С обзиром да се одређено време интервентне патроле налазе у згради ПУ, одговоримо на питање који је то геопростор који оне покривају када се налазе у ПУ, да ли могу да у прихватљивом временском року стигну на означена жаришта и да ли се у тим ситуацијама поштује принцип максималне дистанце. Та максимална дистанца је релативна у односу на степен урбанизације геопростора, али општеприхваћено је мишљење да приликом обављања редовних послова то би треба да буде локација на коју полицијска патрола или позорник могу да стигну у временском интервалу од 3-5 минута. У урбаном геопростору града Зрењанина та дистанца не би смела да буде дужа од 3000 метара².

У другом примеру, анализираће се ситуација која је замишљена као очекивање извршења кривичног дела на непознатој локацији. Овде нису узети у обзир неке информације које су приликом извршења кривичних дела у серији углавном познате у пракси и то: који је вероватни објекат напада, потенцијални извршиоци или део града у којем се очекује извршење, као и могућности организовање оперативно-тактичке радње заседе на одређеним локацијама, уколико таква сазнања постоје. Претпоставка у овом примеру је да је могући објекат напада било који објекат или зграда/кућа у граду, те је патролама потребно „покрыти” што већи део града, али овога пута максимална дистанца је знатно краћа него иначе и износи око 1000 метара, јер време одзива „као време потребно од дојаве о потреби за полицијским ангажовањем, до доласка првог полицајца на место догађаја” (Subošić i Nešić 2017) мора да буде краће како би се могући учинилац или више њих, ухватили на делу.

Без обзира да ли се ради о прекршају или кривичном делу, односно насилничком или имовинском криминалитету, може се рећи да се вероватноћа тренутног хапшења повећава како време

² Прецизно одређење ове дистанце захтева разматрање варијабли као што су густина саобраћаја, врста коловоза, саобраћајна сигнализација, број скретања, брзина итд., што превазилази обим овога рада.

одзива постаје краће (Blanes and Kirchmaier 2018). Ефикасност у хватање извршиоца на делу зависи од више елемената, пре свега од тога где се патроле тренутно налазе и колико их има, као и од њихове брзине кретања и реакције на месту догађаја. Поред тога, важну улогу играју и специфичности самог безбедносног догађаја, односно фаза у којој се он налази у моменту када дежурна служба добије информације о њему (Stanković 2022). У овом примеру, задатак аутора је да одреде које су то локације у граду где треба да су лоциране патроле како би након извршеног кривичног дела, и позива оштећеног или сведока на 192, најближа патрола изашла на место догађаја и лишила слободе извршиоца кривичног дела.

У раду је тежишно дат приказ модела заснованог на примени алата *Network Analyst*, а коришћени подаци о броју и распореду патрола због нивоа службености и начела чувања службене тајне условно одговарају реалним ситуацијама.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

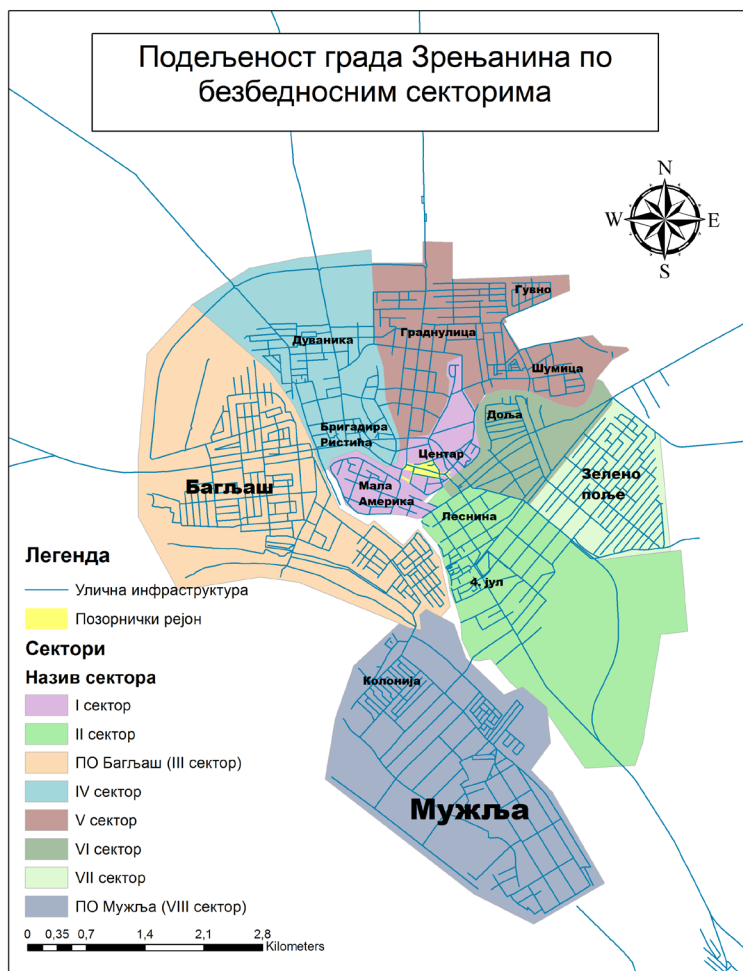
Град Зрењанин можемо територијално поделити на секторе које покрива Полицијска испостава Зрењанин односно полицијска одељења Мужља и Багљаш (слика 1). Такође, на територији града се поставићемо и један стални позорнички рејон.

Када говоримо о формирању и одређивању граница безбедносних сектора, поред посматрања броја и густине насељености становника и безбедносне проблематике, треба узети у обзир и укупан обим послова полицијске станице у чијој се надлежности налазе безбедносни сектори. У питању су различити послови који се организују по различитим принципима, међутим међусобна свеусловљеност значајно утиче на остваривање територијалног принципа (Nikolić 2005). Значајне су предности примене географских информационих система (ГИС) за праћење положаја патрола у стварном времену, као и употребу алата који омогућавају рационално доношење одлука и ефикасно управљање расположивим ресурсима. Поред тога, веома је важно развити одговарајућу стратегију расподеле полицијских подручја, засновану на напредним пројектним решењима (Holguín-De La Cruz 2019).

Такође, чињеница да се полицијски службеници распоређују на задатке изван подручја својих сектора нарушава принципа устаљености као једног од најважнијих принципа рада полицајаца

на безбедносном сектору. Принцип устаљености подразумева да полицајац обаве патролну и позорничку делатност искључиво на безбедносном сектору за који је одређен. Само полицијски службеник који је постављен на безбедносном сектору може да добро познаје прилике и околности на том сектору, да развија обострано поверење и гради добре односе с грађанима, без чије помоћи нема ни успеха у сузбијању криминала (Milidragović i Milić 2019).

Слика 1. Тематска карта идејне поделе безбедносних сектора са насељима у Зрењанину.

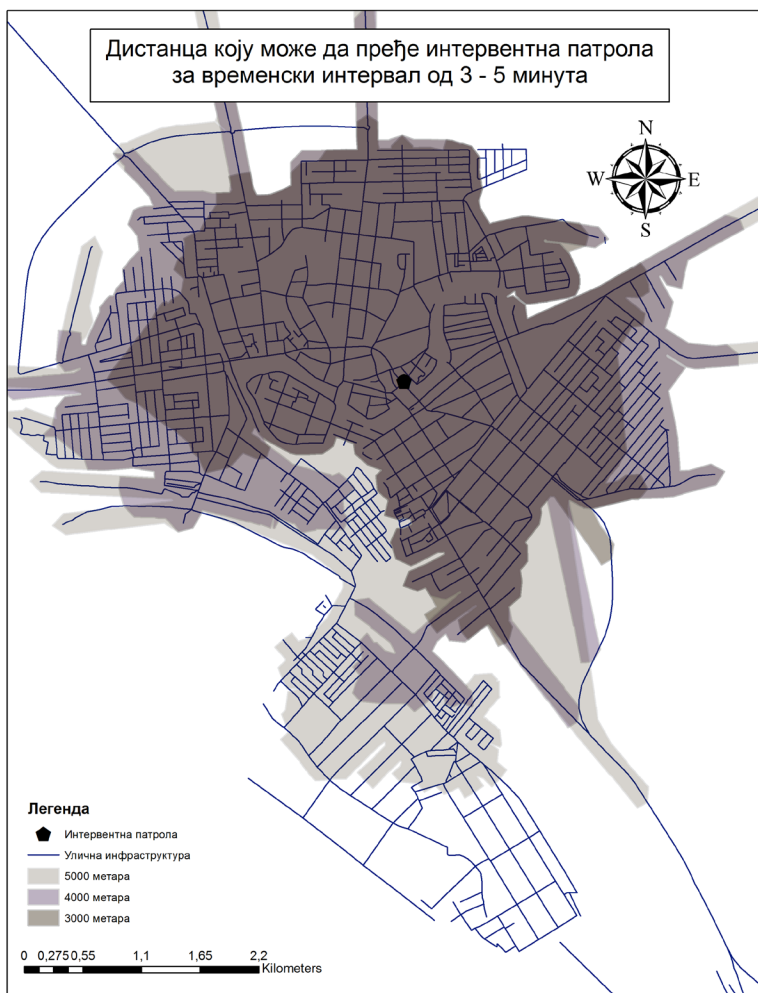

Извор: Обрада аутора

Ситуација 1.

Први задатак је био да се одреди које су то локације у граду на које интервентна патрола може да стигне у временском интервалу од 3-5 минута, а када се иста налази у дежурној служби ПУ Зрењанин (слика 2). Треба напоменути да се дежурна служба налази у центру града, у згради Полицијске управе (ПУ) у Зрењанину а не у просторијама ПИ Зрењанин која се налази на периферији града.

Слика 2. Тематска карта покривање интервентне патроле полиције.

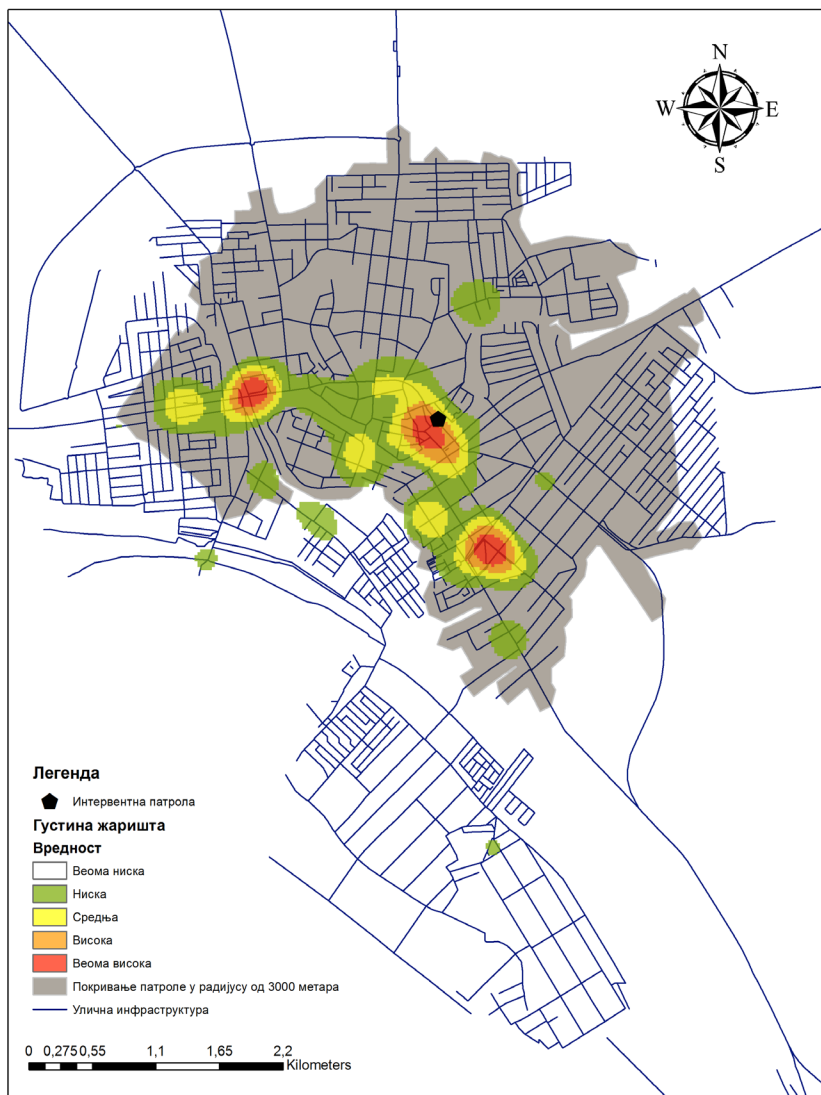
Извор: Обрада аутора

Примећује се да за три минута интервентна патрола може да дође до већег дела корисника услуга полиције, око четири минута им треба да стигну до насеља Баглаш или Колонију, док за пет минута једино не могу да стигну до одређених делова града (Мужља)³.

Ако погледамо тематску карту разбојништава можемо уочити микролокације на којима је извршено више разбојништва, што може указати на постојање проблема и на геопростор на којем је потребно интензивирати активност полиције. Када са таквом тематском картом жаришта разбојништава у Зрењанину за период од 2009-2018. године (Milojković i Petrović 2019) извршимо преклапање са претходном, примећујемо да интервентне патроле могу у релативно кратком року да изађу на интервенцију на „горуће” локације у граду када су у питању разбојништва, што се примећује у пракси са статистички великим бројем лишења слободе разбојника непосредно након извршења кривичног дела.

³ За просечну вредност је узето да патрола за један минут може да пређе 1000 метара.

Слика 3. Тематска карта преклапања жаришта разбојништва и покривања интервентне патроле.

Извор: (Milojković i Petrović 2019)

Овде можемо говорити и о добром позиционирању Дежурне службе лоциране у згради ПУ, а која се налази у самом центру града са изласком на магистрални пут са три коловозне траке.

Ситуација би била далеко неповољнија да се иста налази у згради ПИ Зрењанин (којој и организационо припада) која се налази на југоисточној периферији града.

Ситуација 2.

У наредној ситуацији анализиране су локације у граду Зрењанину где би требале да се налази расположиви број патрола како би се „покрио” што већи део града у случају када дође до пријаве кривичног дела непосредно након извршења (нпр. разбојништво), где патроле брзом интервенцијом и изласком на место догађаја вероватно могу да лише слободе извршиоца кривичног дела. У обзир је узето постојеће стање са расположивим патролама ПИ Зрењанин у различитим деловима дана (ујутру, послеподне и ноћу), с обзиром да број патрола варира у зависности од распореда, односно обима посла. Узето је у обзир и ограничење које постоји приликом секторског начина рада, где локације патрола морају бити на геопростору сектора којем припадају. Овакав начин рада је моделом представљен само за дневну смену када има већи број патрола у граду.

На основу искуствене генерализације утврђено је да у ПИ Зрењанин у првој смени постоји шест патрола на секторима, један позорник у центру града као и две интервентне патроле. Такође, констатовано је да због недостатка људства, најчешће у послеподневној и ноћној смени има мањи број патрола.⁴ Разлог за такву алокацију људских ресурса је тај што је велики број активности полиције усмерен ка задацима као што су довођење по наредби, асистенције, вршење безбедносних провера, које се углавном раде у преподневним часовима када су грађани код куће, радном месту и док је радно време других институција, што је и потврђено у различитим истраживањима (Plačkov 2008; Simonović 2006).

Ако претпоставимо ситуацију да се телефонски позив на број 192, у случају пријаве извршења кривичног дела, дешава у преподневним часовима, ако применимо модел максималног покривања, највећа је вероватноћа да ће се извршилац кривичног дела ухватити на делу јер се покрива највећи геопростор са већим бројем патрола. Као графички приказ те ситуације ставићемо да је корисник услуге, односно потенцијални објекат напада, свака кућа/

⁴ У обзир је узет начешћи распоред патрола, који варира у односу на стање безбедности.

стан у граду односно власник који позива 192, док се секторске патроле налазе на неким од прометнијих улица на свом сектору. Такође, задата максимална дистанца патрола је 1000 метара, док је та дистанца за позорника 300 метара. Једини услов приликом одабира места за патроле, у свакој смени, је био да минимално три патроле својом максималном дистанцом обавезно обухвате три жаришта кривичних дела разбојништва.

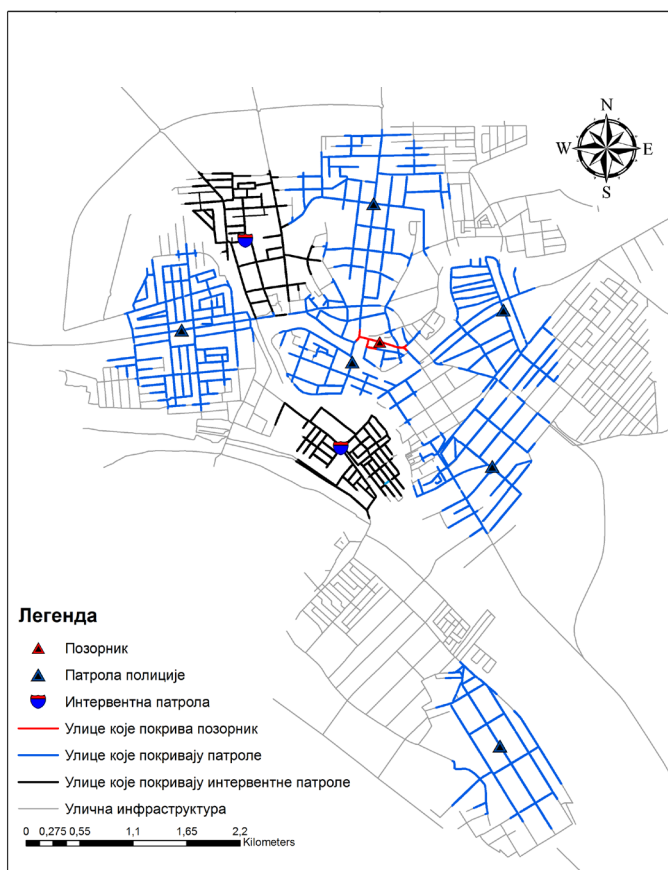
Слика 4. Тематска карта покривања улица у Зрењанину од стране полиције.

Извор: Обрада аутора

Примећујемо да одређени делови града не могу бити покривени са овако задатим параметрима, што налаже руководиоцу да уведе додатне снаге или направи другачију прераспodelу рада. Поред позорника и патрола полиције у преподневној смени на располагању имамо још две интервентне патроле полиције, које су позициониране у близини насеља Дуваника и Колонија. Таквим приступом јасно се виде предности софтверских анализа употребом ГИС технологије јер се таквом тематском картом јасно уочавају аномалије постојећег модела покривања. Тако аналитички модификованом прераспodelом добијамо следећи резултат (слика 5):

Слика 5. Тематска карта покривања улица у Зрењанину од стране полиције у преподневним сатима.

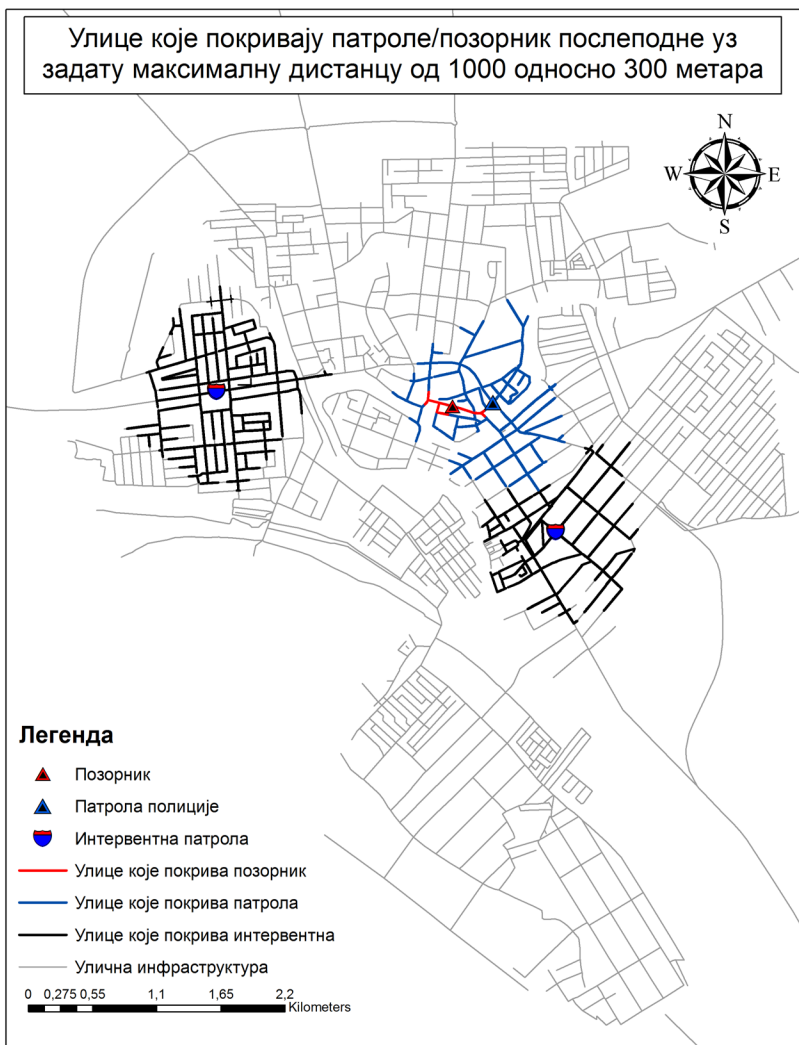

Извор: Обрада аутора

Наравно, чак ни таквом прерасподелом и са већим бројем патрола није могуће обухватити све локације у граду, јер као што се примећује, велики делови насеља Граднулица, Зелено Поље и Мужља нису покривени, али се на том примеру види добра одлука при одређивању приоритета јер је „позната ствар” руководиоцима у ПУ Зрењанин, да су ова насеља једна од безбеднијих, са мањим бројем догађаја током године у односу на остала насеља на другим безбедносним секторима.

У послеподневној смени је ситуација другачија. Поред две интервентне патроле и позорника имаћемо једну патролу (слика 6), што је прилично мало за град величине Зрењанина. Ипак, минимум услова је испуњен, а то је да су покривена три кључна жаришта за извршење кривичних дела разбојништва. Оно што представља ограничење овог рада јесте да су у досадашњим истраживањима у Зрењанину дефинисана жаришта само за кривична дела разбојништва која не морају да означавају и жаришта других кривичних дела и криминалитета у целини.

Слика 6. Тематска карта покривања улица у Зрењанину од стране полиције у послеподневним сатима.

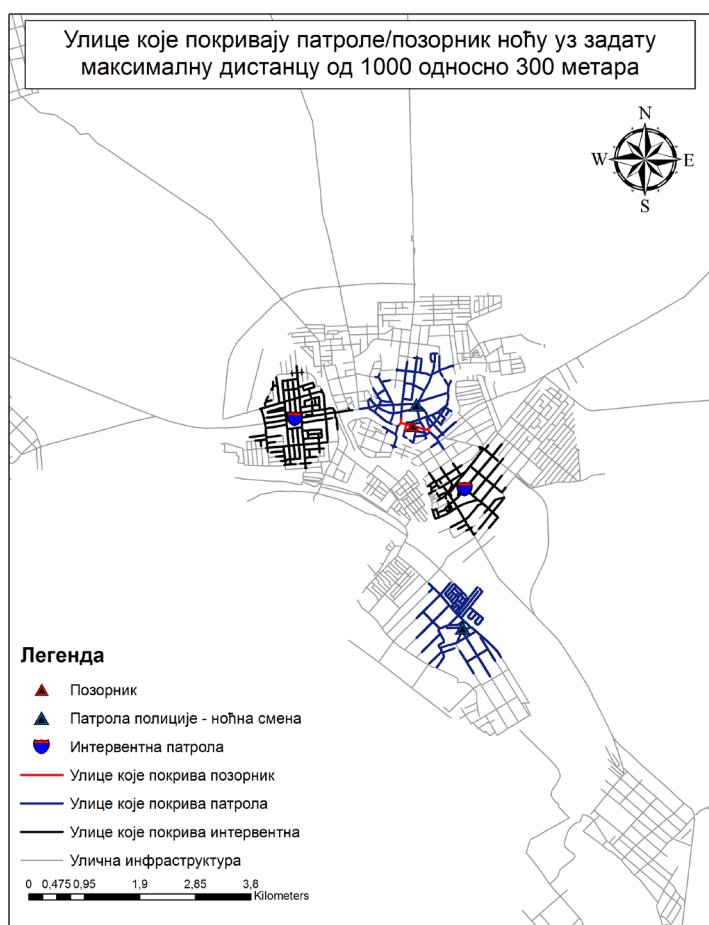

Извор: Обрада аутора

За разлику од послеподневне смене, ноћу је Зрењанин доста безбеднији јер се више патрола налази на улицама града које могу да покрију већи геопростор (слика 7), а самим тим делују како превентивно тако и репресивно у смислу веће вероватноће хватања

учиниоца приликом извршења кривичног дела. Такође, требало би узети у обзир да током ноћи већина продајних и услужних објеката не раде, а људи су углавном у својим домовима, те је мањи број пријава догађаја, односно кривичних дела. У обзир нису узети фактори који утичу на брзину кретања патрола као што је густина саобраћаја, али је логично да ће патроле које раде у ноћној смени, сигурно брже стићи на своје одредиште, него патроле које оперирају градом преко дана када су веће гужве у саобраћају.

Слика 7. Тематска карта покривања улица у Зрењанину од стране полиције у ноћним сатима.

Извор: Обрада аутора

ЗАКЉУЧАК

Полицијски службеници не могу бити на сваком месту у граду 24/7 али у смислу проактивног деловања и превенције јако је битно да буду на „правом месту у право време”, док када је у питању репресија - да за што краће време буду на оним местима на којима су потребни грађанима. Поред свих других фактора, а који нису занемарљиви, софтверска подршка у одлучивању од стране руководиоца је нешто што је већ актуелно дужи низ година у развијеним земљама. С обзиром да је иновативност у полицијској професији увек наилазила на отпоре од стране извршилаца јер им је наметала додатне обавезе и процедуре, то не може бити оправдање руководиоцима да не користе ГИС технологије које им могу олакшати обављање свакодневног посла и помоћи при одлучивању, како би се интуиција и искуство свели на само оне ситуације које захтевају хитно поступање, када се нема времена за детаљну анализу.

С тим у вези, проналажење оптималних модела алокације ресурса представља императив у времену када људски ресурси и материјално-техничка средства нису неограничени, чак понекад и недовољни, а у циљу ефикасног и ефективног функционисања полицијске организације. У примеру ПУ Зрењанин примећујемо да и поред одличне алокације људских ресурса, приликом покривањем геопростора од стране патрола, постоје одређене „празнине” које се морају попунити или додатним запослењем и ангажовањем нових снага полиције, другачијом прерасподелом рада или још детаљнијим геопросторним и временским анализама дистрибуције кривичних дела и прекршаја како би се алокација ресурса била што ефикаснија. То захтева додатни научни приступ проблему, имплементацију ГИС-а, решавању алокацијских проблема и примене опште методе оптимизације вршења полицијских послова, како у ПУ Зрењанин тако и у другим полицијским управама.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abdulkareem, Fahil Abdulbasit A. 2024. "The role of predictive policing in predicting spatio-temporal crime mapping." *Vestnik of Saint Petersburg University Law* 15 (1): 192–205. doi: 10.21638/spbu14.2024.112.
- Andrejić, Marko, i Srđan Ljubojević. 2009. „Operaciona istraživanja u funkciji podrške odlučivanju u sistemu odbrane.“ *Vojnotehnički glasnik* 57 (3): 15–27.
- Blanes, I Vidal Jordi, and Tom Kirchmaier. 2018. "The effect of police response time on crime clearance rates." *The Review of Economic Studies* 85 (2): 855–891.
- Curtin, Kevin M, Karen Hayslett-McCall, and Fang Qiu. 2010. "Determining optimal police patrol areas with maximal covering and backup covering location models." *Networks and Spatial Economics* 10 (1): 125–145. doi: 10.1007/s11067-007-9035-6.
- Dewinter, Maite, Caroline Jagtenberg, Christophe Vandeviver, Philipp M. Dau, Tom Vander Beken, Frank Witlox. 2024. "Reducing police response times: Optimization and simulation of everyday police patrol." *Networks* 84 (3): 363–381.
- Holguín-De La Cruz, Javier. 2019. "Required Allocation of Police Patrols in a Public Safety Emergency Response System Using Stochastic Simulation." *International Journal Of Engineering Research And Development*. 15 (4): 59–66.
- Kukrika, Milan, and Emilija Manić. 2008. "Process of optimization of retail trade spatial development with application of locational-alocational models." *Bulletin of the Serbian geographical society* 88 (2): 65–78.
- Lockwood, Brian, and Brian R. Wyant. 2014. "Who cares who protects us? The relationship between type of police coverage and citizen satisfaction with the police." *Police Practice and Research* 15 (6): 461–475. Doi: 10.1080/15614263.2013.827428.
- Milenković, Miloš, Dalibor Kekić, i Darko Glavaš. 2018. *Implementacija jedinstvenog evropskog broja 112 za hitne slučajeve u Republici Srbiji—prednosti i nedostaci*. In *Sinteza 2018-International Scientific Conference on Information Technology and Data Related Research* (pp. 110-115). Singidunum University.
- Milić, Nenad, i Dane Subošić. 2013. *Rešavanje lokacijskih problema u funkciji optimizacije angažovanja policijskih resursa*. Struktura i funkcionisanje policijske organizacije: tradicija, stanje i perspektive: 233-250.

- Milidragović, Dragan, i Nenad Milić. 2019. „Rezultati i problemi policije opšte nadležnosti u suzbijanju kriminala.“ *NBP: Journal of Criminalistic and Law: Žurnal za kriminalistiku i pravo* 24 (1): 63–81. doi: 10.5937/nabepo24-19545.
- Milojković, Boban, and Jovan M. Petrović. 2019. “Geo-spatial and time distribution of criminal offenses in the Zrenjanin police office 2009-2018.” *Bezbednost* 61 (3): 5–31. doi: 10.5937/bezbednost1903005M.
- Nikolić, Milan. 2005. “Territorial principle in organizing the police force in Serbia.” *Bezbednost* 47 (4): 649–682.
- Okabe, Atsuyuki, and Kokichi Sugihara. 2012. *Spatial analysis along networks: statistical and computational methods*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Plačkov, R. 2008. „Problemi rada policije na lokalnom području.“ *Nauka, bezbednost, policija* 13 (3): 129–147.
- Simonović, Branislav. 2006. „Rad policije u zajednici:(community policing).“ *Bezbednost* 48 (3): 522–524.
- Stanković, Bojan. 2022. „Uticaj organizacionih faktora na vreme odziva policije.“ *Bezbednost* 64 (1): 147–160.
- Subošić, Dane, i Miladin Nešić. 2017. *Koncept upravljanja učinkom u policijskoj organizaciji*. U *Tematski zbornik radova – Upravljanje policijskom organizacijom u sprečavanju i suzbijanju pretnji bezbednosti u Republici Srbiji*. ur. Goran Vučković, Aleksandra Ljuština, Slobodan Miladinović, Danijela Spasić i Svetlana Ristović 1–18. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Vodinelić, Vladimir. 1985. *Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje—teoretski i praktični kriminalistički i dokazni problemi*. Skopje: Univerzitet Kiril i Metodije-Fakultet za bezbednost i opšt društvenu zaštitu 1.

Jovan M. Petrović*

Ministry of Interior of the Republic of Serbia

MAXIMUM COVERAGE MODEL IN FUNCTION OF OPTIMIZATION OF POLICE RESOURCES

Resume

Location problems are real problems when using police resources. Material and human resources are essential factors in the functioning of the police organisation and are the basis for making decisions about the allocation of resources. The paper explores the possibilities of using the maximum coverage model when solving location problems, using GIS technologies as a means of decision support in the Police Directorate in Zrenjanin. The research is illustrated with practical examples, all with the aim of optimisation and rational use (engagement) of the resources of the Police Directorate. The research findings answer the question of which locations police patrols should be deployed in to be more efficient and effective in performing tasks such as combating crime and immediately depriving perpetrators of criminal acts of their freedom. The limitations of the paper relate to solving location problems in only one police department and using one software and method, as well as the lack of research concerning crime hotspots.

Keywords: location problems, maximum coverage method, GIS, police resources, Police Directorate in Zrenjanin.

* Email address: jovan.mpetrovic@mup.gov.rs, ORCID: 0000-0003-4335-3490.

* Овај рад је примљен 15. фебруара 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 21. јуна 2025. године.

Стефан Радојковић*

*Институт за
политичке студије*

СТЕПИНАЦ О СРБИМА И ГЕНОЦИДУ 1934–1943.

Предраг Илић. 2024.
*Степинац и геноцид над
Србима у НДХ*. Нови Сад–
Београд: Архив Војводине
– Друштво за унапређење
маркетинга, 1248. стр.

Стручној јавности усредсређеној на истраживања Другог светског рата у Краљевини Југославији, а посебно на судбине и улоге верских заједница (њихових представника и институција) у оквиру највећег глобалног сукоба у историји човечанства, добро је познат професионални ангажман и научни допринос др Предрага Д. Илића (1949), пензионисаног службеника Службе државне безбедности, односно Министарства унутрашњих послова, и некадашњег помоћника министра унутрашњих послова Републике Србије. Иако аутор или коаутор више од осамдесет научних чланака, приказа, фељтона и полемика, Илић је пажњу научне, али и лаичке јавности, привукао највише књигама посвећених односима Ватикана и Краљевине Југославије (*Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату*, 1995), судбини Патријарха српског Гаврила (Дожичића) и Епископа жичког Николаја (Велимировића) током интернације од стране нацистичке Немачке (*Српска православна црква и тајна Дахауа*, 2006), као и

* Имејл адреса: stefan.radojkovic@ips.ac.rs, ORCID: 0000-0003-0470-928X.

монографијом о лику и делу Надбискупа загребачког др Алојзија Степинца уочи оснивања и током постојања Независне Државе Хрватске (*Степинац и Холокауст у НДХ*, 2018).

Контекста ради, овде мо-
рамо напоменути како су при-
купљени извори и други мате-
ријали за претпоследњу (2018)
и последњу монографију (2024)
– обе објављене након окончања
рада Мешовите комисије Вати-
кана, Српске православне цркве
и Хрватске бискупске конферен-
ције, основане ради потребе раз-
јашњења деловања Надбиску-
па Степинца пре, током и након
Другог светског рата (2016–2017)
– били основа не само за ауторо-
во отворено писмо упућено, по-
четком јула 2015. године, Папи
Фрањи поводом иницијативе за
канонизацију Степинца, већ и део
свеобухватног и темељног истра-
живачког пројекта Предрага Или-
ћа. Заправо, последња моногра-
фија посвећена односу Степинца
према страдању Срба у Незави-
сној Држави Хрватској, происте-
кла из поменутог истраживања,
представља другу фазу пројекта
који има за циљ целовито сагле-
давање личности и дела Алојзија
Степинца у односу на страдања,
прво, Јевреја, потом Срба и, на
крају, Рома у НДХ.

Три тома посвећена односу
Степинца према Србима у НДХ

заснована су превасходно на до-
ступној, необјављеној и објавље-
ној, изворној грађи, из архива у
Београду (Архив Југославије и
Архив САНУ) и Загребу (Хр-
ватски државни архив и Архив
ХАЗУ), као и на основу фелтона
Непознати дневник Љубе Бобана
и добро познатих зборника доку-
мената објављених током посто-
јања социјалистичке Југославије
и након њеног распада. Углавном,
додуше не искључиво, у пита-
њу су документа на српском и
хрватском језику. Такође, Илић
заснива своје истраживање и на
до сада, вероватно, најобухват-
нијем истраживању католичке
и државне периодичне штампе
НДХ-а, најпре због пажње ко-
ју је Степинац својевремено по-
клањао савременим начинима
комуникације.

Иако сва три тома завређу-
ју посебне приказе (преко 1.200
страница текста), услед ограни-
чења форматом и потребом за
концизношћу, овде ћемо само
укратко скицирати сваки од то-
мова, док ћемо посебан осврт са-
чувати за други том публикације.
Разлог иза овакве одлуке јесте,
поред поменутих објективних
ограничења, чињеница како смо
и сами допринели писању ове
књиге прегледањем и сугести-
јама аутору, посебно у погледу
другог тома. Додатно, сматрамо
тему геноцида над Србима у НДХ

– посебно део који се односи на корелацију концепта и садржаја термина *геноцид* у односу на злочине почињене од стране администрације поменуте државе и њених оружаних формација – недовољно квалитетно обрађеном од стране српске научне заједнице уопште, а историографије посебно. Монографија Предрага Илића покушала је управо овде, сагледавајући питање геноцида над Србима кроз ставове и деловање Алојзија Степинца, уочени недостатак да до извесне мере надомести.

Што се тиче структуре и садржаја самих томова, први је посвећен животу и деловању Надбискупа загребачког Алојзија Степинца од његовог рођења у Аустро-Угарској монархији (1989) све до окупације и распарчавања Краљевине Југославије (1941), са посебним тежиштем на Степинчеве ставове и погледе током постојања прве Југославије. Први део првог тома носи назив „Животни пут и црквено-политички профил надбискупа Степинца“, док други део („Степинац о Србима и православљу пре 1941.“) покушава да пружи увид у Степинчеве ставове и размишљања о Србима пре и уочи почетка Другог светског рата на простору Краљевине Југославије. Илић сматра, не без основа, да су управо ти ставови у значајној

мери обликовали надбискупово понашање током постојања Независне Државе Хрватске.

Други том, помало изненађујуће, уопште не разматра ставове и дела Степинца у односу на злочине НДХ према српском становништву већ се искључиво усредсређује на правни концепт и термин *геноцид*, иако сажеето у одељку „О геноциду уопште“. Потом, кроз наредна поглавља, догађаје од Априлског рата до краја 1941. године – посебно злочине над Србима – сагледава кроз елементе који конституишу и дефинишу злочин геноцида према међународном хуманитарном праву. По нашем суду, од пет поглавља другог тома најзначајнија за разумевање карактера злочина почињених над Србима од стране НДХ јесу друго („Злочиначки карактер усташког покрета и усташке државе“), треће („Припреме усташа за извршење геноцида над Србима“) и четврто поглавље („Основни видови геноцида над Србима“).

Коначно, трећи том анализира ставове и конкретна дела челног човека Хрватске бискупске конференције, као и највеће и најважније верске заједнице НДХ, у односу на сазнања која је имао у вези страдања српског народа током 1941. године. Опширнији од претходна два, овај том у четрнаест поглавља

разматра детаљно све потенцијално контроверзне догађаје из биографије Алојзија Степинца током прве године постојања НДХ – од Степинчевог става према Априлском рату и проглашењу НДХ, преко почетка прогона, насилног покатоличавања и присилног исељавања Срба, до његових покушаја да придобије признање НДХ од стране Ватикана као и улоге католичке периодичне штампе у подстицању на насиље према Србима. Такође, Илић указује и на тренутке када се Степинац заузимао за поједине Србе али и на пропуштене прилике када је могао да конкретно, енергично и експлицитно осуди насиље над целокупним српским народом.

Као што је најављено, овде се морамо осврнути посебно на други том јер исти, иако у односу на целокупну структуру публикације представља својеврсну концептуалну дигресију, представља преко потребан допринос досадашњем, акумулираном, корпусу знања о геноциду над Србима од стране НДХ. Наиме, осим што хронолошки излаже појединачне злочине над Србима широм Независне Државе Хрватске током 1941. године, Илић истовремено покушава да их сагледа кроз призму правног концепта и термина *геноцид* који подразумева не само чинове физичког насиља већ и

устројен систем где поменуто насиље представља јасан образац понашања иза којег стоји намера о потпуном или делимичном уништењу посебне групе људи.

Овде конкретно мислимо на чињеницу како је српска наука, а посебно њеној историографија, била „неосетљива“ на потребу за што потпунијим описивањем и анализирањем управно-административног апарата НДХ тј. за разумевањем начина на који је функционисала државна инфраструктура која је омогућавала чинове физичког насиља широм државе, током четири године њеног постојања. Ова својеврсна „слепа тачка“ посебно је изражена када су у питању планови руководства НДХ за присилним исељавањем Срба који су били, истовремено, увезани са плановима нацистичке Немачке за исељавањем Словенаца, а за чије потребе спровођења је основано Државно равнатељство за понову као и више сабирних и транзитних логора. Није случајно информација о билатералној конференцији у Загребу с почетка јуна 1941. године, са сајта Јавне установе Спомен-подручје „Јасеновац“, критикована током 2024. године од стране хрватске историографије, те је утицала на промену руководства ове установе културе Републике Хрватске. Вест која је промакла српској историографији, такође.

Управо из ових разлога, тротомна монографија Предрага Илића о Алојзију Степинцу спада у ред ретких доприноса српске научне мисли – међу изузетима треба споменути зборник радова Правног факултета Универзитета у Београду, приређен од стране Бориса Беговића и Зорана Мирковића – питању теоријског уобличавања и истраживању структурних претпоставки геноцида над Србима од стране НДХ. Верујемо како ће уочени недостатак бити додатно исправљен наредних година, између осталог и на основу резултата заједничког истраживачког пројекта Српског народног вијећа (СНВ) и Београдског међународноправног круга.

Што се тиче научног сагледавања лика и дела Надбискупа загребачког др Алојзија Степинца, нарочито пре и током

постојања Независне Државе Хрватске, када су у питању сазнања на основу доступне изворне, архивске, грађе и периодичне штампе на српском и хрватском језику, Илићево дело може се сматрати важним и незаобилазним али не и коначним. Захваљујући раду поменуте Мешовите комисије Ватикана, СПЦ-а и ХБК-а, као и правовременој, личној иницијативи Предрага Илића, некадашњи Тајни архив Ватикана – данас, Апостолски архив Ватикана (*Archivio Apostolico Vaticano*) – отворио је марта 2020. године врата истраживачима заинтересованим за документа из времена понтификата папе Пија XII, савременика надбискупа Степинца; први резултати већ су доступни научној јавности у *Годишњаку за истраживање геноцида* од 2022. године.

* Овај рад је примљен 17. марта 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. јуна 2025. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Српска политичка мисао* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује шест пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. април, 1. јун, 1. август, 1. октобар и 1. децембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Српска политичка мисао* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

(Subotić 2010, 256)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.”, „prev.”, „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andriana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj.” *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.222182/spt.18212018.1

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine.” *Politika*, 8. decembar: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije. (Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – прво навођење

(MEIRS 2018) – свако следеће навођење

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*
(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.“, „st.“, „t.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.

(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – *прво навођење*

(IPS, n.d.) – *свако следеће навођење*

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Рејати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book. (Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Knežević 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Knežević 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Knežević 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.
ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора**

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.
ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;

- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у **две колоне**. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице**;

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*.

Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Детаљно упутство о цитирању и форматирању можете пронаћи на интернет презентацији часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

AUTHOR GUIDELINES

The academic journal *Serbian Political Thought* publishes articles that result from the latest theoretical and empirical research in the field of political science. Authors should refer mainly to the results of scientific research published in academic journals, primarily in political science journals.

Papers are published in Serbian (Cyrillic script) or English.

The journal is published six times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are February 1st, April 1st, June 1st, August 1st, October 1st, and December 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Papers are submitted to the Editorial Board by uploading them to the CEON platform using the following link: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/spm/login>.

Authors are obliged to submit a signed and scanned declaration of authorship when submitting their works. The declaration form can be downloaded from the journal's website: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

All submitted manuscripts are checked for plagiarism or auto-plagiarism. Various forms of chat boxes and other artificial intelligence software cannot be (co)authors of the papers under consideration. These tools can only be used for stylistic language editing, not for writing sections of the paper, and authors who use them are obliged to specify the purpose of using such tools at the point where they are used.

Authors are required to provide their ORCID numbers along with their (preferably) institutional email addresses, which they include in the manuscript text in a footnote alongside their names and surnames.

Research articles can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list. Exceptionally, a monographic study can be larger in scope in accordance with the provisions of *the Rulebook on procedure, method of evaluation, and quantitative presentation of scientific research results*.

Reviews can have up to 15,000 characters with spaces.

Book reviews can have up to 10,000 characters with spaces.

CITING AND REFERENCING

The journal *Serbian Political Thought* uses a partially modified Chicago style of citation (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), which implies specifying bibliographic parentheses (brackets) according to the author-date system in the text, as well as a list of references with full bibliographic data after the text of the paper.

Data in bibliographic parentheses and the list of references should be written in Latin script.

Below are the rules and examples for citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis is usually set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication, and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
(Brady and Collier 2010, 211)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.
(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen [Pollitt *et al.*]. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.
(Pollitt *et al.* 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser *et al.* 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.
(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14.
DOI: 10.22182/spt.18212018.1.
(Ellwood 2018)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.
(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. "Title of the article." Date: page range.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Corporate Author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication*. Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.
(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*
(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Legal and Public Documents

Sections, articles, or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], "Official Gazette of the state" and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 98/06.
(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.
(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], “Official Gazette of the Republic of Croatia”, No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date, and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Web sources

Surname, Name, or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the website*. Date of creation, modification, or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS] n.d.) – *First in-text citation*

(IPS n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

Special cases of referencing

Citing editions other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. "The Gathering Storm: China's Challenge to US Power in Asia." *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. DOI: 10.1093/cjip/poq016.

2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the year. Those letters should be used in parenthetical citations as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. DOI: 10.1080/14616670110071847.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* as the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: "...".

3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, whereas the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as "see", "compare" etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see: Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted/cited in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolons where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. “Administrative Proceedings Involving European Agencies.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. “Forms of European Administrative Action.” *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

TEXT FORMATTING

General guidelines for writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use Times New Roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;
- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;

- Do not break the words manually by inserting hyphens to continue the word in the next line;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

*Name and surname of the first author**

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

*Name and surname of the second author***

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE PAPER***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The manuscript can have maximally three levels of subtitles. **Subtitles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts, and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of the Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in Times New Roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source:* and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source: Author.*

Use in-text references according to *Citing and referencing.*

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, before the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left indented, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the title of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора *

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

Име и презиме другог аутора **

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА ***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Keywords should be written in Times New Roman font and separated by commas.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out the abstract, keywords, resume, or book cover.

Book review preparation

When writing book reviews, split the text into **two columns**. Book reviews should be prepared in the following manner:

Name and surname of the author^{*}

^{*} In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW^{***}

^{***} Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Below the title **place the image of the front cover**;

Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

Detailed guidelines for referencing and formatting manuscripts are available at: https://www.ips.ac.rs/en/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд :
Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460